
VODNÍ MLÝNY VI

prozatímní sborník prací z celostátní semináře
konaného 16. až 18. 10. 2017 ve Vysokém Mýtě

ZDIBY-PŘEMYŠLENÍ
2019

Vážení molinologičtí přátelé,

dva roky uběhly jako voda a vy se opět setkáváte na tentokrát již sedmém celostátním semináři věnovanému vodním mlýnům. Slušelo by se při této příležitosti uzavřít podnik minulý hotovým sborníkem, bohužel pracovní a rodinné povinnosti mi neumožnily věnovat jeho vzniku tolik času, kolik by si zaslouhoval. Byla by nicméně škoda, aby veškerá práce a energie autorů, kteří své příspěvky již napsali a poslali, přišla vniveč. Přijměte proto, prosím, mou omluvu a tento prozatímní sborník textů. Jistě v něm najdete nějaké chyby, ale snad vám to spraví radost z četby a množství informací, jimiž je nabitý.

Na dokončení finální verze sborníku budu nadále pracovat, předpokládám datum vydání je leden 2020. Sledujte proto stránky vodnimlyny.cz, kde pak bude ke stažení. Kdo ještě příspěvek neposlal a chtěl by, berte tuto situaci jako příležitost k dopracování a zaslání vašich prací, ať je náš sborník ještě naditější.

Lukáš Kovář

V Přemyšlení 15. 10. 2019

LUDEK ŠTĚPÁN – PRŮKOPNÍK ČESKÉ MOLINOLOGIE /19. 8. 1932 – 12. 5. 2017/

Magda Křivanová

Vážené dámy a pánové,

je mi ctí pronést úvodní slovo věnované významné osobnosti české molinologie panu Ludku Štěpánovi, který společně s Radimem Urbánkem inicioval vznik cyklu seminářů věnovaných vodním mlýnům. Tyto semináře se konají ve Vysokém Mýtě již od roku 2002. Luděk Štěpán vzbudil svojí celoživotní prací v oblasti vodních mlýnů a dalších technických staveb na vodní pohon velký zájem kolegů z oboru lidového stavitelství i dalších odborníků, kteří v jím započatém bádání a záchraně těchto vzácných dokladů naší historie úspěšně pokračují.

Luděk Štěpán se narodil 19. srpna 1932 v Nasavrkách na Chrudimsku. Vystudoval Vyšší vodotechnickou školu ve Vysokém Mýtě a začal se věnovat stavbě mostů a silnic. Povolání spojené s neustálým pohybem po regionu mu dávalo možnost poznávat jednotlivá sídla i krajinu a začít objevovat zajímavé doklady venkovského stavitelství. Původní zálibu začal od počátku 60. let 20. století provozovat jako dobrovolný pracovník státní památkové péče.

Do této doby spadají také počátky jeho zájmu o mlýny a mlynářství. Jedním z hlavních motivů, které ho přivedly právě k této tématice, byla tehdejší atmosféra ve společnosti. Mlynáři se stále těžce vyrovnávali se zestátněním a cítili se vyděleni na okraj společnosti. Panu Štěpánovi pak byli vděční za to, že se o jejich řemeslo někdo zajímá, a zřejmě i díky tomu byli vůči němu velmi vstřícní a rádi mu poskytovali cenné informace a dobové dokumenty.

Systematický průzkum mlýnů a dalších vodou poháněných zařízení na Chrudimsku začal provádět ve spolupráci s panem Františkem Horáčkem z Chrudimi. Zatímco Luděk Štěpán zpočátku mapoval především terén, pan Horáček se věnoval studiu archiválií uložených ve Státním okresním archivu (dále jen SOkA) v Chrudimi a ve Státním oblastním archivu v Zámrsku. Od roku 1968 začal Luděk Štěpán působit v pozici okresního konzervátora památkové péče. Od počátku kladl velký důraz na podrobný stavebně historický a technologický průzkum objektů. Svoje poznatky zanesl do rukopisných prací, které jsou dnes uloženy v SOkA Chrudim. Z hlediska molinologie zejména pětidílný Atlas vodních děl Chrudimska, který obsahuje mimo popisu a zajímavostí spojených s jednotlivými mlýny také množství historických fotografií a dobových dokumentů získaných od bývalých mlynářů. V rámci průzkumů pořídil přib-

Obr. 1. Veselý Kopec (CR), pan Luděk Štěpán /19. 8. 1932 – 12. 5. 2017/. (foto Archiv SLS Vysočina, 2009)

ližně 1600 černobílých negativů a 2200 barevných diapositivů venkovského prostředí (většina je deponována v SOkA Chrudim v dosud částečně zpracovaném fondu Luděk Štěpán). Velká část tehdy zdokumentovaných objektů dnes již neexistuje.

Obr. 2. Králova Pila č. p. 15 (CR), vodní mlýn a pila „jednuška“. Obnova proběhla v letech 1968-1970. (foto L. Štěpán, 1970)

Obr. 3. Chacholice č. p. 16 (CR), vodní mlýn. Výroba a osazení vodního kola sekernickou skupinou Jiřího Myšky a Pavla Tomáška. (foto L. Štěpán, 1992)

Práce Ludka Štěpána záhy zaujala i členy komise pro historii mlynářství při Národním zemědělském muzeu. Nabídl mu členství a přizvali jej ke spolupráci. Jak sám říkal, tehdy si naplno uvědomil, že kromě členů komise o mlýny moc lidí zájem nejeví, a to bohužel ani v řadách památkářů. Shodou okolností to bylo v době, kdy se nezdařil pokus o záchranu Petrova mlýna v Lánech u Kameniček (okr. Chrudim) ani archaického roubeného mlýna v Jeníkově (okr. Chrudim). Ten díky liknavosti tehdy příslušných pracovníků spadl dříve, než záchranné práce vůbec začaly. Pojala jej obava, že by tato pozoruhodná zařízení, a to nejen mlýny, ale i další vodou poháněná technologická vybavení, mohla časem téměř zmizet. Luděk Štěpán tedy začal konat.

Prvním počinem byl návrh na záchranu vodního mlýna a pily „jednušky“ Králova Pila. Podle platné evidence památek měla být jediná chráněná pila ve východních Čechách v Oldřiši u Poličky. Ve skutečnosti již několik let neexistovala, přestože byla jednou z pouhých dvou chráněných pil v rámci Čech. V dubnu roku 1967 podal návrh a s částkou patnácti tisíc korun zahájil s několika dalšími nadšenci v roce 1968 vlastní práce. K výrobě vodního kola se mu podařilo získat vyučeného sekerníka Jana Vondráčka ml., který byl posledním ze sekernického rodu Vondráčků z Dachova a zá-

Obr. 4. Týniště č. p. 28 (UL), vodní mlýn. Konzultace Vědecké rady SLA Zubrnice při obnově mlýna. (foto Archiv SLA Zubrnice, 2008)

Obr. 5. Týniště č. p. 28 (UL), vodní mlýn. Umělecké složení z mlýna v Hamrech u Hlinska (CR) přenesené do Souboru lidové architektury Zubrnice. (foto Archiv SLA Zubrnice, 2009)

roveň posledním žijícím sekerníkem na Českomoravské vrchovině. Dokumentace stavby vodního kola se stala základem znovuoživení tohoto řemesla v podobě nově vytvořené sekernické skupiny Jiřího Myšky a Pavla Tomáška ze Studnic. Byl to Luděk Štěpán, který přesvědčil svého tehdejšího kolegu, původně vyučeného koláře, Jiřího Myšku a dovedl jej k panu Vondráčkovi, jenž mu předal veškeré své znalosti o stavbě vodních kol. Technické zkušenosti Ludka Štěpána a řemeslný um novodobých sekerníků daly postupně vzniknout mnoha technickým památkám – kromě vodních kol a dalších mechanismů mlýna, varny povidel, stoupy, olejny, stupníku a vodního kovacího hamru v SLS Vysočina uveďme např. vodní kola mlýna a celý mechanismus mandlu dle návrhu L. Štěpána v Ratibořicích, kaskáda kol mlýna ve Vanově, mlýny v Chacholicích, Střehomi, mlýn a stoupa ve Zlatých Horách, soustava vodních kol mlýna v lucemburském Asselbornu. Z jejich dílny pochází také moučná truhla obnoveného mlýna čp. 27 v Týništi, který je součástí Souboru lidové architektury (dále jen SLA) Zubrnice.

Již v 70. letech 20. století začal své poznatky postupně publikovat nejprve v regionálním tisku, posléze v odborných časopisech a sbornících, například Památky a příroda (později Zprávy památkové péče), Český lid, Zpravodaj Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Národopisné aktuality (Národopisná revue), Umění a řemesla, Museum vivum, Acta scansenologica, Industriální architektura – nevyužití dědictví, Rozpravy NTM, Dějiny věd a techniky. Jedním z prvních byl článek právě o sekernickém řemesle, kterému tehdy nikdo nevěnoval pozornost, a to v časopise Chatař a chalupář 10/1972 pod názvem Pojďte s námi na návštěvu k poslednímu sekerníkovi.

Od konce 80. let 20. století se začal věnovat monografiím. Luděk Štěpán přispěl významnou měrou k metodice využívání pramenů archivní povahy, zejména stavebních plánů a map. Dva díly Lidového stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů s podtituly Technické a společenské stavby (Pardubice - Ústí nad Labem 1990) a Sídla, domy a zemědělské stavby (Zámorsk 1995) se staly „učebnicí“ nastupující generaci odborných pracovníků. Nelze nezmínit knihu Klíč od domova – lidové stavitelství východních Čech (Hradec Králové, 1991), ve které věnoval obsáhlou kapitolu technickým stavbám. Na knize spolupracoval s PhDr. Josefem Vařekou a PhDr. Josefem Scheybalem. Kniha získala cenu Josefa Hlávky za rok 1991–1992 v sekci pro vědeckou a odbornou literaturu Českého literárního fondu.

V roce 1993 Luděk Štěpán ukončil úspěšnou práci ředitele SLS Vysočina a odešel do starobního důchodu. Nadále se intenzivně věnoval výzkumu a záchraně památek, působil zejména jako odborný konzultant při rekonstrukcích staveb na vodní pohon. Díky velmi rozsáhlým teoretickým i praktickým znalostem v oblasti lidových technických staveb na vodní pohon se stal uznávaným a vyhledávaným odborníkem v Čechách i v zahraničí. Luděk Štěpán stál v průběhu let například u transferu mlýnů se všemi třemi druhy složení v českých muzeích v přírodě. Prvním byl transfer obyčejného

Obr. 6. Vysoký Chlumec (PB), vodní mlýn. Poloumělecké složení z Jedličkova mlýna čp. 9 v Radešicích přenesené do Muzea vesnických staveb středního Povltaví. (foto R. Urbánek, 2010)

Obr. 7. Vysoké Mýto (UO), křest publikace *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II.* (foto R. Urbánek, 2008)

(českého) složení z mlýna v Oldřeticích na Veselý Kopec, byl autorem projektové dokumentace polouměleckého složení Jedličkova mlýna z Radešic přeneseného do Skanzenu Vysoký Chlumec – Muzea vesnických staveb středního Povltaví a konečně i iniciátorem záchrany uměleckého složení z Hamrů u Hlinska a autorem projektové dokumentace jeho transferu do mlýna Týniště čp. 28 v SLA Zubrnice.

Luděk Štěpán se také nadále věnoval prezentování a publikování svých celoživotních poznatků. Byl pravidelným účastníkem a přednášejícím na řadě seminářů a konferencí. Jeho pravidelné účasti na seminářích ve Vysokém Mýtě si Regionální muzeum vždy velmi vážilo. Vyvrcholením publikační činnosti jsou publikace *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách* s podtitulem *Historie a technika vodních a věrných mlýnů, hamrů, pil, valch, olejen, stoup* (spoluautorka Magda Křivanová, Praha 2000) a *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II.* (spoluautoři Radim Urbánek, Hana Klimešová a kolektiv, Praha 2008).

Obr. 8. Vysoké Mýto (UO), seminář Vodní mlýny V. Referát Ludka Štěpána. (foto R. Urbánek, 2014)

Tyto publikace s celorepublikovým dosahem doplnil v roce 2013 o regionální tematiku, kdy společně s Ivo Šulcem, tehdejší ředitelem SOkA Chrudim, vydali knížku s názvem *Chrudimsko. Mlýny a zařízení na vodní pohon*.

Ludka Štěpána lze právem považovat za zakladatele české molinologie. Byl to on, kdo vzbudil zájem mnoha etnografů, historiků, památkářů, architektů, techniků i laické veřejnosti o mlýny, mlynářství a sekernictví. Většina z nás dodnes čerpá z jeho poznatků, řada z nás se s ním setkala při osobních konzultacích, či přímo při obnově vodních staveb. Domnívám se, že největší poctou Ludku Štěpánovi je právě množství následovníků, kteří v jím započaté práci úspěšně pokračují. Tedy i Vám zde přítomným účastníkům semináře patří velké poděkování, protože Luděk Štěpán je zde stále prostřednictvím nás.

Výběr z bibliografie L. Štěpána mezi lety 1972–2014 věnované vodním mlýnům

- 1) Pojdte s námi na návštěvu k poslednímu sekerníkovi. Chatař a chalupář, 10/1972, s. 228 an.
- 2) Technické památky s vodním pohonem v SLSŘ Vysočina. Památky a příroda 2/1985, s. 65-70.

- 3) Zdobné prvky vodních mlýnů. Umění a řemesla, 3/1985, s. 63-65.
- 4) Doplnková zařízení mlýna na českomoravském pomezí v oblasti Chrudimska. Národopisné aktuality, 2/1986, s. 95-100.
- 5) Oprava vodního mlýna v lucemburském Asselbornu. Památky a příroda, 9/1988, s. 533-534.
- 6) Záchrana lidových technických památek v SLSŘ Vysočina, In: Industriální architektura – nevyužité dědictví. NTM v Praze, s. 59-62.
- 7) Stavba vodních motorů a strojů na úrovni lidových technik v regionu východních Čech (sekernické řemeslo). Spoluautorka Magda Křivanová. Dějiny věd a techniky, 3/1996, s. 159-173.
- 8) Obnova mandlu v Babiččině údolí. Zprávy památkové péče, 2/1995, s. 59-62.
- 9) Mlýn v Babiččině údolí. Zprávy památkové péče, 7-8/1997 s. 195-200.
- 10) K otázce zavádění vodních kol ve středověké hutní výrobě. In: Rozpravy NTM v Praze 165. Z dějin hutnictví 29, Praha 2000, s. 55-56.
- 11) Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách. Historie a technika vodních a věrných mlýnů, hamrů, pil, valch, olejen, stoup. Spoluautorka Magda Křivanová. Praha 2000.
- 12) Vodní mlýny jako objekty průzkumů. In: Sborník referátů ze semináře v Regionálním muzeu Vysoké Mýto, Vysoké Mýto 2002.
- 13) Záchrana mlýnů a dalších památek s vodním pohonem v muzeích v přírodě v Čechách. In: Sborník referátů ze semináře Historické mlyny a mlynské zariadenia, Pribylina 2006.
- 14) Obnova a rekonstrukce památek postavených mlynáři a sekerníky. In: Sborník Národního památkového ústavu, ÚOP v Pardubicích, Pardubice 2006.
- 15) Z průzkumu mlecích kamenů v roce 2007. Hasačert, 4/2008, (vydává Klub přátel TM Brno).
- 16) Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II. Spoluautoři Radim Urbánek, Hana Klimešová a kolektiv. Praha 2008.
- 17) Mlýny na Novohradce od Nových Hradů k Luži. Spoluautor Radim Urbánek. In: Sborník Národního památkového ústavu, ÚOP v Pardubicích, Pardubice 2009.
- 18) Staré mlýny – Alte Mühlen – v Šumavském podlesí a v Bavorském lese. Kolektiv autorů. Strakonice 2012.
- 19) Chrudimsko. Mlýny a další zařízení na vodní pohon. Spoluautor Ivo Šulc. Chrudim 2013.

NĚKOLIK GLOS O MLÝNECH V ČESKÉ KRAJINĚ

Jan Škoda

Již druhým rokem přispívám do databáze vodních mlýnů. Za tu dobu jsem stačil navštívit (alespoň zvenčí) na 600 mlýnů v různých krajích a terénech, ponejvíce na Podorlicku a ve středních Čechách. Na cestách bylo dost času přemýšlet. Třeba proč někde přichází jeden mlýn za druhým, zatímco jinde se široko daleko na žádný nenarazí? Dala by se v tom snad nalézt nějaká pravidla? Co asi ovlivňovalo polohu nově zakládaného mlýna? Předběžně předpokládám, že dva základní faktory – nabídka vodní síly a poptávka po mletí. K nim přistupovala ještě okolnost třetí, totiž feudální rozdrobenost, snaha, aby moji poddaní nezajížděli mlít k cizí vrchnosti, čímž by mi unikaly peníze.

Pokusím se to ověřit na konkrétních příkladech, přičemž budu postupovat od většího k menšímu, od velkoměst a veletoků až po samoty a potůčky.

Praha a Vltava

Pražskou specialitou, která nemá jinde v Čechách (a patrně ani ve střední Evropě) obdoby, jsou srostlice mlýnů různých vlastníků v jedné linii na způsob dělostřeleckých baterií. Poslední takovou šestici dosud spatřujeme u Karlova mostu. Ale bývalo jich víc. Třeba severněji položené mlýny Dolnoloděcké, Helmovské a Nové nebo jižněji v průlivu u Žofína dokonce troje za sebou (Šítkovské, Hornoloděcké a Šerlínské). Spoutat takto mocný tok jezem totiž bylo nad síly jednotlivce, nezbylo než se sdružovat a pod obecní patronací pečovat o jezy „viribus unitis“, společnými silami.

U tří naposledy zmíněných soumlýní nápadně působí další okolnost – více než hlavní tok mlynáře přitahují všelijaká boční ramena, jelikož tam je voda lépe pod kontrolou a nemá takovou, mnohdy ničivou sílu. Tak to provedli i na protější malostranské straně, kde je ale boční rameno zvané Čertovka podstatně slabší, mlýny zde proto nad sebou stály jen sólově. Ovšem říční ramena měla i svou stinnou stránku – rychle se zanášela a v létě pak smrděla, což vyvolávalo tlak na jejich rušení a zasypávání při regulaci.

Hradec Králové na soutoku dvou řek

V Hradci Králové sice většina mlýnů ve třech vlnách (za husitských válek, za třicetileté války a pak definitivně při stavbě pevnosti) zanikla, rekonstrukce jejich polohy ale jasně ukazuje obdobný trend - nejvyhledávanější byla ramena Labe, které zde vytvářelo vnitrozemskou deltu, na Orlici, která se tolik nevětví, bylo mlýnů mnohem

Obr. 1. Šítkovské, Hornoloděcké a Šerlínské mlýny v Praze na Vltavě, indikační skica. (<http://archionimapy.cuzk.cz>)

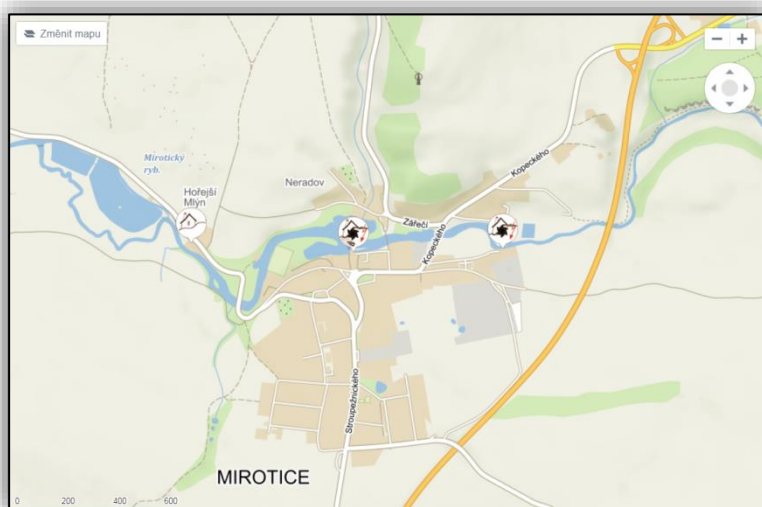

Obr. 2. Hradec Králové – situace před výstavbou pevnosti, Klierův plán z roku 1745. (Historický atlas měst České republiky, svazek č. 5 – Hradec Králové, Praha 1998)

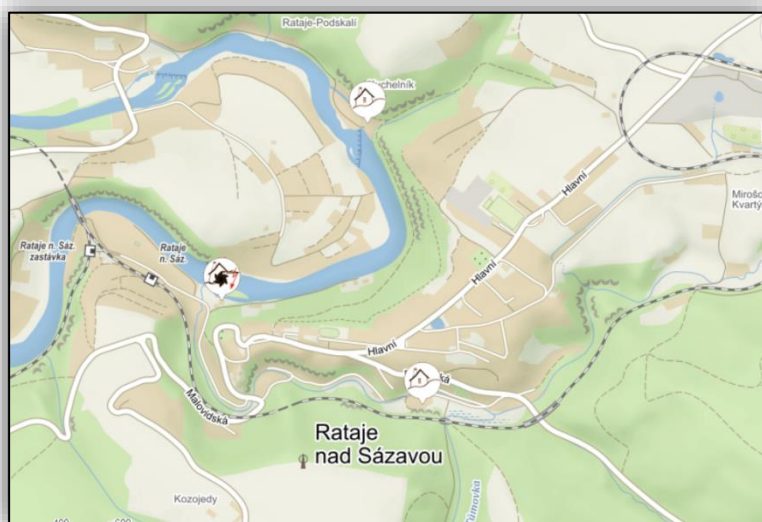
méně. Vybudování pevnosti ale znamenalo definitivní konec – na rozdíl od Terezína nebo Josefova zde nevznikl žádný pevnostní mlýn (možná byl k tomu předurčen mlýn Rormajstrovský, který ale za blíže neznámých okolností rovněž zanikl) a tak se v uctivé vzdálenosti od pevnosti vytvořil prstenec velkých mlýnů – Temešvár, Kydlínov, Předměřický, Malšovický ad.

Mlýnské trojice

Počty mlýnů v menších městech a městečkách bývaly různé, jeden nebo třeba devět jako na katastru Unhoště. Ale zdaleka nejčastěji tři. Takovou klasickou trojici nacházíme v jihočeských Miroticích. Jeden mlýn u náměstí, jeden nad městem, jeden pod městem,

Obr. 3. Trojice mlýnů v Miroticích (okres Písek)

Obr. 4. Trojice mlýnů v Ratajích nad Sázavou

A co na vesnici?

I na zde mohly být tři, jako v malinké osadě Mlýny (nomen omen) u Tvoršovic u Benešova. (Což je opravdu záhada, jelikož pro takovou osadu je jich opravdu moc a

všechny na jediném toku, na Lomnici. Ve Velvarech rovněž vidíme jeden mlýn u náměstí a další dva na okraji, každý ale na jiném potoce. Podobně v Třebechovicích – dva na Dědině, jeden na umělém rameni zvaném Alba. Stejně tak v Novém Městě nad Metují – dva mlýny na Metují, jeden zastrčený v Klopotovském údolí. A totéž i na větší řece, na Sázavě v Ratajích. Takové rozložení mlýnů na silném hlavním toku a bočním slabším přítoku bylo důmyslné a prozíravé. Když hrozila velká voda, mlýny na řece se zastavily a mlelo se na potoce, když potok vyschl, zbývalo v řece stále dost vody.

sousední větší Tvoršovice si na stejném toku mohly vybudovat mlýn podstatně blíže.) Nebo v podorlickém Ohnišově klapaly tři mlýny v intravilánu a ještě čtvrtý nad vesnicí. Ovšem nejčastěji se muselo se vystačit s jediným (pokud zde mlýn vůbec byl a nemuselo se zajíždět k sousedům, třeba i několik kilometrů).

Jejich poloha samozřejmě odvisela od vodního toku, případně rybníka, známe sice příklady mlýnů uprostřed návsi, obecně se však mlýny vyskytovaly spíše v okrajových částech. (Dva mlýny – v centru a na okraji vidíme v Hřebči u Kladna.)

Mnohdy však použitelný vodní tok ležel daleko od vsi, třeba v hlubším údolí. Pak bylo třeba si k němu zbudovat komunikaci a vzdálený mlýn prohlásit za nedílné příslušenství vsi, což respektovala již berní rula a na počátku 19. století úředně fixoval stabilní katastr, kde občas spatřujeme dlouhé úzké koridory, na jejichž konci dotýčný mlýn leží. A na takovém příhodném vodním toku pak vznikaly řetězce osamělých mlýnů, náležejících různým obcím i různým vrchnostem. (V případě dlouhých tzv. potočních vsí, které často na sebe bezprostředně navazovaly, se podobné řetězce mohly utvářet i v intravilánech.)

Opět na Vltavě

Ovšem o ty největší a nejsilnější vodní toky byl ve skutečnosti zájem minimální. Na jih od Prahy byl nejbližší mlýn až v Modřanech a pak ve Vraném (později přestavěný na průmyslovou papírnu) a v Měchenicích. Na sever pak v Tróji, Roztokách a dvojice mlýnů na společném jezu v Dolanech a Chvatěrubech. Tento nezájem o Vltavu vynikne tím spíš, když si promítneme celé okolí Prahy, mlýny jsou všude možně, jen ne na Vltavě.

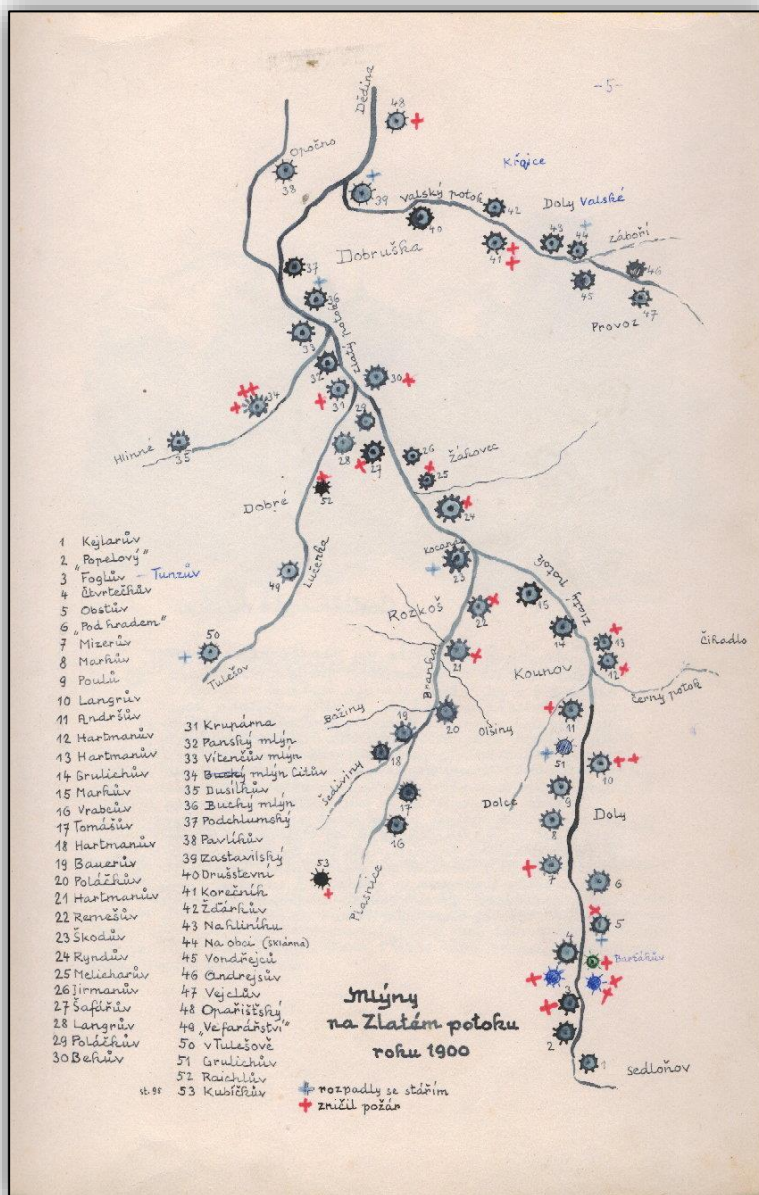
V detailu to vidíme u Měchenic. Kromě dnes již neexistujícího Holubova, vystrčeného do toku Vltavy, je zde ještě (rovněž zaniklý) Spálený mlýn v Bojovském údolí a na protějším břehu velký Maškův mlýn na Záhořanském potoce. Znovu tedy můžeme konstatovat, že největší překážkou pro využití velkých řek bylo ona obtížná spoutatelnost toku, tedy nesmírně náročná a drahá stavba a údržba jezů a k tomu i nebezpečí periodických povodní (byť – jak jsme se přesvědčili v nedávné minulosti – přívalové povodně mohou být smrtelnou hrozbou i na zdánlivě neškodném potůčku).

Na středním Labi jsou poměry podobné, mlýny se objevují v bezprostřední blízkosti velkých měst (např. Kolín nebo Brandýs nad Labem), ovšem ani na Sázavě nebo na Berounce nebyla hustota mlýnů nikterak velká.

Údolí mlýnů na Podorlicku

Tak jako v Egyptě mají slavné Údolí králů, u nás máme několik Údolí mlýnů. V Orlických horách takové vytváří Zlatý potok, dnes úředně zvaný Dědina. (Původně býval Dědinou jen od Českého Meziříčí níže, dnes ale geografičtí názvoslovci protáhli

Dědinu až nahoru k prameni.) Jaromír Maisner, jeden ze dvojice (spolu s Josefem Hejzlarem) kronikářů mlýnů na Zlatém potoce, jich zde napočítal i s přítoky 53 (a to jen

Obr. 5. Mlýny na Zlatém potoce dle Jaromíra Meisnera, Staré mlýny v Orlických horách, Kounov 1962, rkp. v SOKA Rychnov nad Kněžnou

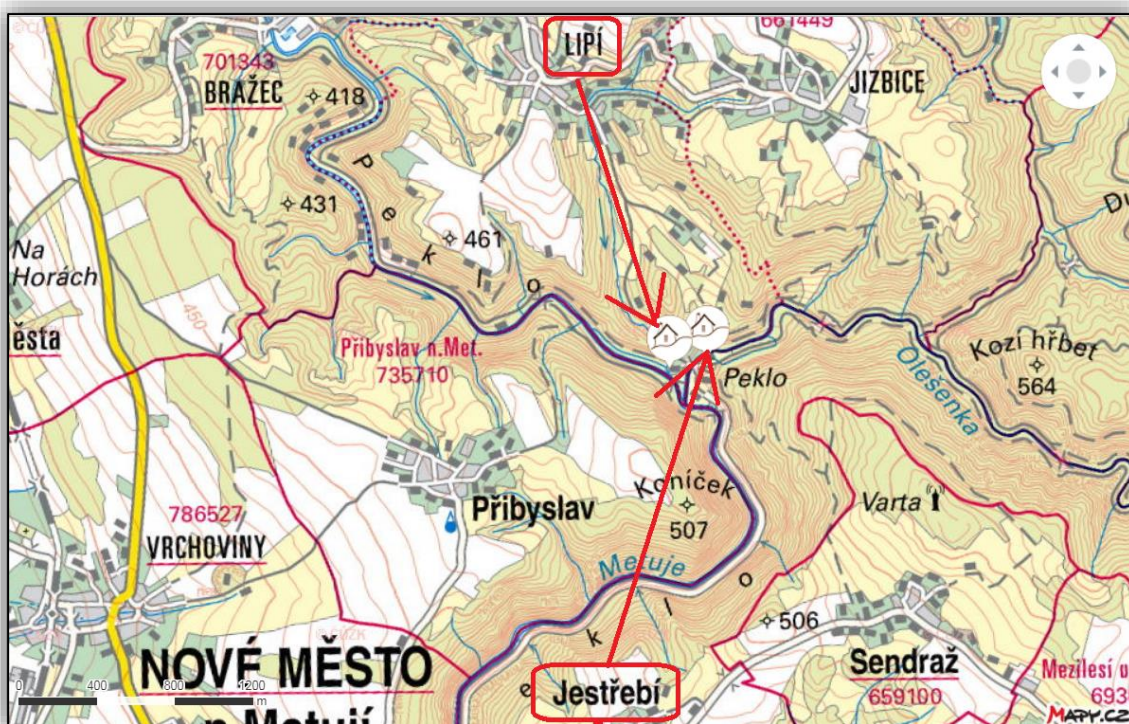
Nejvyšší hustotu mlýnů tady nalezneme v úzkém údolí (tzv. Dolech) mezi Sedloňovem a Kounovem, o které sváděly boj okolní obce. Výsledným stavem bylo, že mlýny na pravém břehu náležely Bystrému (přičemž ke Čtvrtečkovu mlýnu si probilo koridor Sněžné), na levém břehu Dobřanům a Nedvězímu.

Pro porovnání můžeme vzít údolí sousední. Na severu teče Olešenka. Zde dle Hejzlara bývalo mlýnů 15 (z toho ovšem jeden – Tasovský – již na pruském, dnes

po ono České Meziříčí). Mně jich vychází 47 pouze na hlavním toku, ale za to až do Třebechovic. (A to mluvím jen o mlýnech, ovšem zařízení na vodní pohon zde bylo mnohem více – pily a hlavně malé tkalcovny, o nichž svého času psala kolegyně Tereza Pavličková – Vinterová.) Na první pohled vidíme, že se zdejší povodí dá rozdělit do dvou odlišných úseků – hustě zamlýněný horní tok a volnější tok dolní, kde jsou však ty největší mlýny – Podzámecký v Opočně, nebo Břekel či Mitrov u Třebechovic, přičemž předěl tvoří ves Dobré. Z toho bych vyvodil další pracovní pravidlo: úzké údolí – hodně malých mlýnů (využívají velký spád), široké údolí – méně, ale zato velkých mlýnů (tok má větší sílu, takže velký mlýn utáhne).

polském území). A všimněme si nerovnoměrného rozložení – 6 mlýnů v Olešnici (která se ovšem původně skládala ze tří obcí), následuje plynulý řetěz pod Nový Hrádek, ale pak je najednou konec a až do ústí do Metuje v Pekle nic. V Pekle jsou v těsném sousedství mlýny dva, kromě onoho slavného, přestavěného Jurkovičem za Bartoňovy peníze, jenž původně náležel ke vzdálenému na jih položenému Jestřebí, je zde ještě druhý, nenápadný, který patřil na sever k Lipí. Krom toho, že jde o jediné mlýny na dolní Olešence, jsou zároveň jedinými mlýny na Metuji mezi Náchodem a Novým Městem.

Jižněji protéká říčka Bělá, zvaná též Alba, kterýžto název býval zavrhován jako německý, i když německý samozřejmě není, jelikož je latinský. (O tamních mlýnech loni vydal v Solnici příručku Miroslav Daněk.) Vidíme zde obdobnou situaci jako na Zlatém potoce – na horním toku řetězec malých mlýnů v prostoru Zákoutí, Deštného, Jedlové, pak ovšem následuje hluboké a úzké údolí Antoniino (nikoliv Antonínovo, podorlická

Obr. 6. Mlýny v Pekle nad Metují

údolí byla koncem předminulého století nazvána po dcerách hraběte Kolovrata), kde je mlýnů pořádku, ovšem rovněž o ně sváděly souboje sousední obce Lomy, Osečnice a oba Uhřínovy. Dole pak pod Skuhrovem, resp. Solnicí, přicházejí opět ony izolované velké mlýny.

Údolí mlýnů ve středu Čech

Od západu ku Praze přitéká Radotínský potok, kde klapávalo 22 mlýnů. A na něm vidíme situaci přesně obrácenou. Široké údolí s řídce rozloženými velkými mlýny je při

horním toku, kdežto největší hustota je na toku dolním, v úzkém a hlubokém vápencovém kaňonu. To samozřejmě souvisí s geologicko-geografickými poměry, kdy potok v závěru prudce spadá do údolí Vltavy. (Pozoruhodné přitom je, že Dalejský potok, kde jsou poměry obdobné, zdaleka tak nepřitahoval. Mlýnů zde napočítáme pouze pět.)

Přenesme se ještě o kousek dál na západ, na Loděnici neboli Kačáku napočteme třicet mlýnů a dalšími devět na přítocích. A opět jsou zde převrácená pásma. Nahoře široké údolí s řídko rozsazenými mlýny, kde registrujeme nový fenomén – mlýny umístěné u výpustí velkých rybníků.

Obr. 7. Mlýny na Radotínském potoce, Letopisecká komise Radotín, (<http://www.letopisciradotin.cz/prednasky/mlyny.html>)

Vsuvka - mlýny pod rybníky

Je zřejmé, že velké rybníky nebyly budovány kvůli mlýnům, že se k nim mlýny jen dodatečně přichytily. (Na rozdíl od malých rybníčků, jejichž primárním úkolem bylo akumulovat vodní sílu a tvořit rezervu pro případ sucha.) S podrybníčními mlýny se v středních Čechách setkáváme zejména na Benešovsku, například na Janovickém a Konopišfském potoce. Toto řešení mělo ale i svou stinnou stránku – protržení třeba jediného rybníka znamenalo hromadnou katastrofu, mnohdy přímo tragédii, jako na Chotýšance v roce 1906, kdy byla řada mlýnů vodním přívalem doslova rozmetána a

několik mlynářek a mlynářských dětí se utopilo (dospělí muži mlynáři kupodivu všichni přežili).

Vraťme se ale ještě zpět na Kačák. Největší hustota mlýnů je zde na úseku mezi Družcem a Loděnicemi, přičemž i zde vládnu složitě katastrální poměry, do nichž se zapojuje i vzdálená Chyňava či Ptice. Závěr toku Loděnice tvoří obtížně přístupný vápencový kaňon kolem Sv. Jana pod Skalou, kde mnoho mlýnů není, a když tak jen v intravilánech.

Boj o zákazníka a mlýnské pirátství

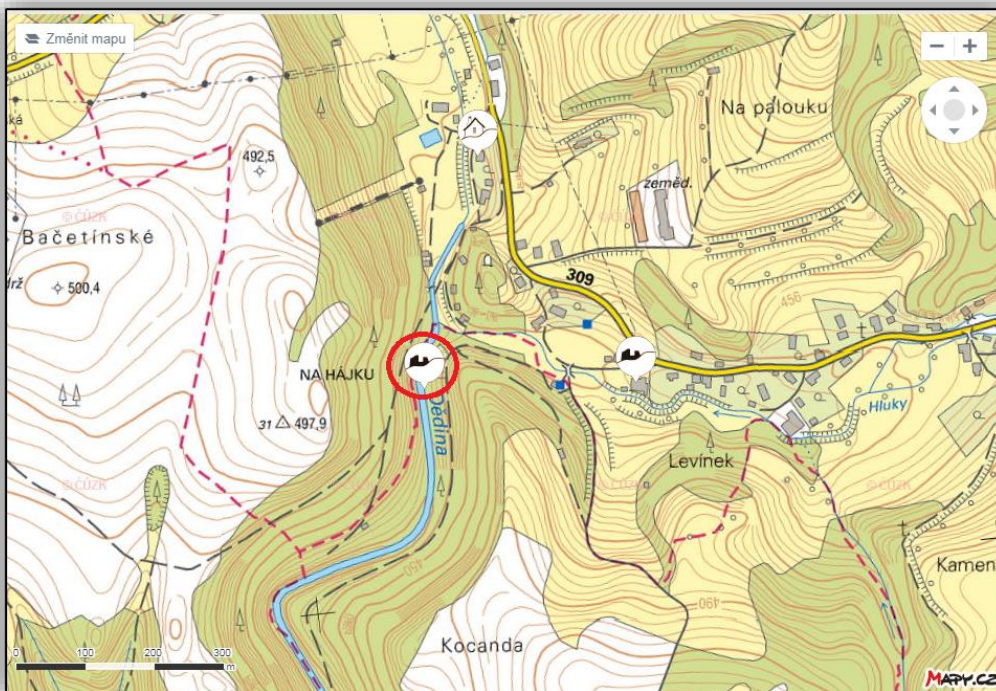
Že boj vrchností býval někdy ostrý, vidíme třeba na příkladu z jižních Čech, kdy Linkův mlýn, náležející k Čimelicím, byl posazen těsně za poslední stavení ve Smetanově Lhotě. Nebo opět na Dědině – Škodův mlýn na Kocandě (to není shoda jmen, opravdu kdysi náležel mým předkům), patřící ke Kamenici stojí v těsném sousedství Kounova, resp. Rozkoše. Vzhledem ke špatnému komunikačnímu spojení s mateřskými obcemi (které navíc měly dost bližších mlýnů) to nelze vysvětlit jinak, než jako pirátský boj o cizí zákazníky. Ovšem abych falešně neobviňoval – jsou zde jisté náznaky, že mohlo docházet k dohodám, kdy se za určité kompenzace povolovalo poddaným mlít jinde, třeba i za státní hranicí (jako na horní Orlici kolem Kunštátu, dnešního Orlického Záhoří).

Kutná Hora – české mlýny v kostce

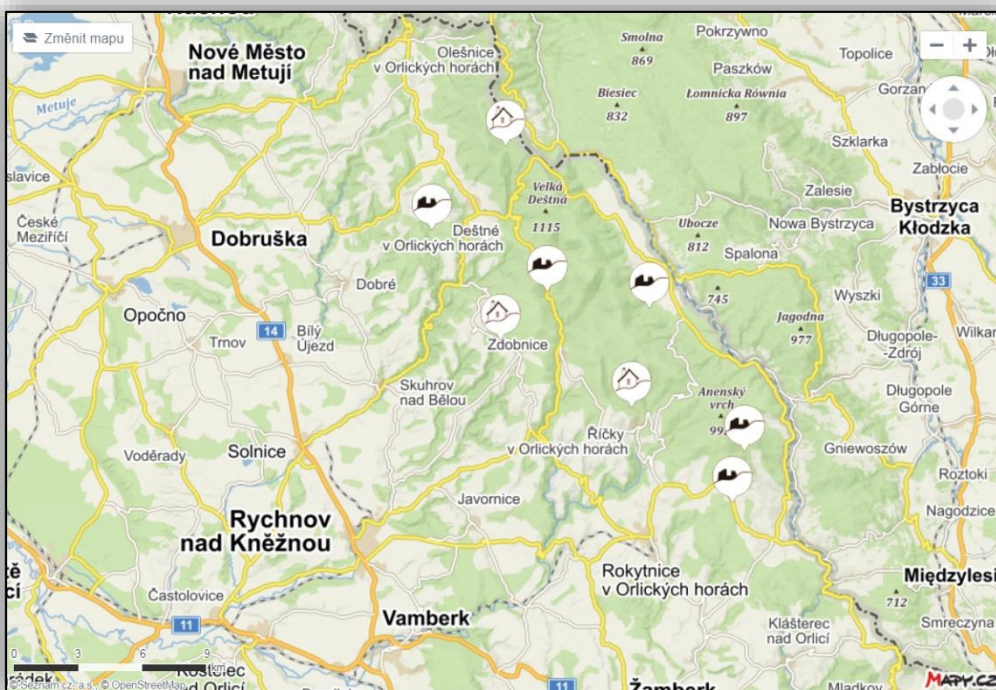
Kutná Hora má kromě (opět!) trojice mlýnů přímo pod městem nad sebou dvě mlýnská údolí a to kratší na Bylance, kde řetěz osmi mlýnů končí v Bylanech a delší na Vrchlici neboli Páchu (podotýkám, že tento název není snad od toho, že by smrděla, nýbrž to je zkomolenina německého Bach) s 18 mlýny, táhnoucí se až k Malešovu (bohužel řada z nich skončila na dně přehrady). Několik (zdaleka ne většina) z nich ovšem původně sloužilo ku mletí střelného prachu pro kutnohorské doly.

Lesní mlýny

Na samotný závěr ještě vzpomenu ty nejosamělejší z nejosamělejších – mlýny ztracené v hlubokých lesích Orlických hor, na hony vzdálené od civilizace. Fungovaly pro horské osady a samoty a s rozvojem dopravních možností postupně zanikaly či byly přeměněny k jiným účelům, jako turistům a lyžařům dobře známý Šerlišský mlýn. Poslední neporušený lesní mlýn dosud stojí nad Říčkami.

9. Škodův mlýn na hranicích katastrů

10. Lesní mlýny Orlických hor

DŘEVĚNÁ INDUSTRIALIZACE. PŘEMĚNA VODNÍCH MLÝNŮ A PIL V TEXTILNÍ TOVÁRNY NA PŘÍKLADU FRÝDLANTSKA

Petr Freiwilg

Industrializace českých zemí je v obecné představě spjata s parním strojem, železnicí, těžbou uhlí, výrobou oceli, přeplněnými městy, rachotícími stavy v textilkách či sociálními konflikty. Naopak předprůmyslová epocha s klapajícími vodní mlýny a dřívím vonícími pilami je pocukrována romantizujícím pelem venkovské idyly. Zdá se, že mezi těmito dvěma obrazy leží hluboký přeryv, jehož strůjcem se stal světodějný výbuch průmyslové revoluce na Britských ostrovech. Je tomu skutečně tak? Ani v nejmenším nezpochybňujeme revoluční a jedinečný ráz této změny. Avšak jak nás učí teorie revolucí, předpokladem takových náhlých změn jsou revoluční podmínky. Ty panovaly v 18. století v Anglii, stejně jako později na kontinentu, připraveném se tu rychleji, onde pomaleji industrializovat. Podmínky nebyly všude stejné. A ty regiony, které mohly nabídnout dostatek kvalifikované a levné pracovní síly, která se stěží mohla uživit v zemědělství, vodní sílu řek a potoků, potřebné suroviny, sociální vzorce účastníků předcházejících výrobních formací (kupního a nákladnického systému, rozptýlené a centralizované manufaktury) a navrch třeba ještě blízkost státní hranice, se staly monstrózní laboratoří nového řádu, jehož konventem se stala továrna. Ten však nevyrostl na zelené louce, ale spíše jako jezuitské Klementinum: na místě zbořených domů, na základech mlýnů a pil. K takovým oblastem patří také severočeské Frýdlantsko.

Kolik bylo industrializací?

Hospodářští historikové pracují již čtyři desítky let s pojmem protoindustrializace. Jedná se o vlivný a ambiciózní koncept, jehož autorem je americký hospodářský historik a sociolog Franklin Mendels (1943–1988).¹ Ten protoindustrializaci definoval jako rychlý růst tradičními formami organizovaného, tržně zaměřeného, převážně venkovského průmyslu (*cottage industry*), jehož důsledkem bylo, že v některých evropských zemích v 16. až 18. století došlo k regionální diferenciaci. Na jedné straně vznikly oblasti s agrární produkcí, zaměřenou na místní spotřebu, v nichž se uplatnila se vzestupnou tendencí jako zdroj obživy zemědělsky nesoběstačných vrstev populace venkovská rukodělná průmyslová výroba (převážně textilní), na druhé straně se konstituovaly oblasti s vysloveně tržním zemědělstvím. Oblasti, v nichž docházelo k „zahušřování“ podomácku provozované rukodělné průmyslové výroby („industrializace bez mechanizace a urbanizace“) se za určitých podmínek mohly stát základnou moderní, továrnou reprezentované industrializace.² Mendels, který svou teorii postavil na výzkumu raně

novověké textilní domácí výroby ve Flandrech, tento proces označuje za první fázi samotné industrializace.

Teorii se následně zabývala či jí oponovala řada dalších historiků, z nichž můžeme jmenovat například Petera Kriedteho, Hanse Medicka a Jürgena Schlumbohma z Max-Planck-Institut für Geschichte v Gotinkách³ či Sheilagh Ogilvie z univerzity v Cambridgi. Ta definuje proto-industrii jako „*exportně orientovanou venkovskou výrobu, která vyrostla v Evropě dvě až tři staletí před industrializací. Odlišuje se od tradiční řemeslné výroby tím, že spíše než pro místní spotřebu vyrábí pro nadregionální a mezinárodní trhy, směřuje ke koncentraci této výroby a často je provozována na venkově souběžně s obživou v zemědělství*“.⁴ Hovoříme o venkovské textilní výrobě, o budoucích majitelích a pracujících v textilních továrnách. Kde jsou ale mlýny a pily?

Je přirozené, že vysoká zalidněnost frýdlantského panství,⁵ související s proto-industriální výrobou, znamenala větší počet vodních obilních mlýnů, nutných pro zajištění výživy obyvatelstva. Frýdlantský urbář z roku 1381 zaznamenává na panství čtrnáct mlýnů.⁶ Nejedná se však o všechny mlýny na Frýdlantsku, neboť urbář nezachycuje rytířské lenní vesnice, tehdy tvořící značnou část výběžku. Novou epochu zdaleka nejen v mlynářství přináší nástup raně novověkého režijního podnikatelského velkostatku ve druhé polovině 16. století. Přináší s sebou nejen monopolizaci mletí v panských mlýnech a rajonizaci mleců,⁷ ale také výstavbu nových a rekonstrukce starších vrchnostenských mlýnů. Jmenovat lze výstavbné zděné mlýny ve Frýdlantu na Smědé a v Luhu na Lomnici.⁸ Činžovní rejstřík z roku 1603 zaznamenává na panství devatenáct mlýnů, podrobených svatojiřskému a svatohavelskému úroku.⁹ Stejný počet mlýnů bychom našli i o více než sto let později v inventáři vrchnostenských budov a zařízení z roku 1719.¹⁰ Optimistický závěr o rychlé rekonvalescenci panství po řádění lítě Třicetileté války a zejména masivním exodu protestantského obyvatelstva po roce 1651¹¹ poněkud brzdí skutečnost, že právě v této době byla završena inkorporace lenních vsí do frýdlantského panství. Mlýny z těchto rytířských statečků se v předcházejících pramenech neobjevovaly. Zhruba od poloviny 18. století lze však sledovat skokový nárůst počtu vodních mlýnů, ovlivněný populačním růstem a rozšiřováním osídlení v tereziánském a josefínském období. Skutečný vrchol však tak jako v celé zemi představují pod povrchem kvasící léta po napoleonských válkách. V seznamu příspěvků do pokladny frýdlantského mlynářského cechu z roku 1825 nalezneme pětáctýřicet obilních mlýnů.¹² Topograf Sommer zaznamenal o devět let později na panství ještě o dva mlýny více.¹³

Bohatství lesů, dravost vod a množství hlav. Takové bylo panství Frýdlant. Již zmíněný Frýdlantský urbář z roku 1381 vyjmenovává na jedenáct středověkých pil.¹⁴ Do roku 1591 se jejich počet zvýšil pouze o dvě na třináct zařízení. Za pozornost stojí, že šest z nich řezalo v Ludvíkově pod Smrkem, což mělo nepochybnou souvislost s enormní

potřebou dříví v novoměstském cínovém revíru, který stál v té době na vrcholu svého rozvoje.¹⁵ Ve valdštejnském urbáři panství 1631 je uvedeno sedmnáct pil, z toho však pouze jedna – u zámeckého mlýna ve Frýdlantu – byla provozována v režii vrchnosti. Další pily provozovali rychtáři a sedláci.¹⁶ Pily se časem počaly koncentrovat do vesnic v blízkosti lesních komplexů Jizerských hor, roku 1700 bychom našli dvě v Mníšku, tři v Ludvíkově pod Smrkem a čtyři v Oldřichově v Hájích.¹⁷ Tento trend ještě zesílil v 19. století. Tereziánský katastr zachycuje jednadvacet pil.¹⁸ To nepřekvapí, neboť v polovině 18. století docházelo k zahušťování stávající zástavby, vysazování nových dominikálních vsí na raabizačním principu a dokončení kolonizace vyšších horských poloh. Maxima počtu pil na vodní pohon je dosaženo na úsvitu průmyslové epochy: Johann Gottfried Sommer napočítal roku 1834 na panství Frýdlant pětadvacet vodních pil.¹⁹

Místo mlýnů továrny

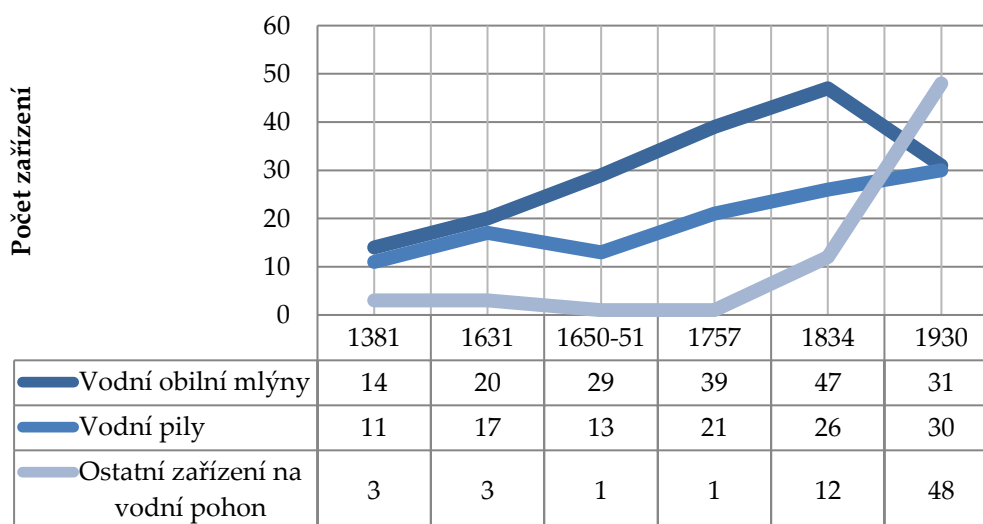
Nastupující průmysl tak měl ve Frýdlantském výběžku na čem stavět. Jak je známo, textilní továrny první etapy industrializace nebyly poháněny ani tak parními stroji, jako zejména vodními koly. Logicky tak počaly vyrůstat na již vybudovaných vodních dílech mlýnů, pil a dalších objektů předprůmyslové výroby. Ušetřilo se. A počaly vyrůstat tam, kde byl dostatek pracovní síly, zmnožené předcházející protoindustrializací, pracovní síly se zkušenostmi s textilní výrobou v ceších a venkovských faktoriích. Ostatně právě faktoři byli nejčastěji prvními fabrikanty. Byli těmi, kdo dokázali těžit z blízkosti státní hranice, nízké ceny práce a rozvíjející se infrastruktury. Historik Jaroslav Matějček k tomu výstižně poznamenává: *„Zprůmyslnění a mechanizace nezměnily příliš stanoviště textilní výroby, která nebyla energeticky zvlášť náročná a naopak potřebovala značné množství pracovních sil, a to – při značné konkurenci mezi podniky i značné konkurenci zahraniční – levných pracovních sil. K zachování původní lokalizace textilní výroby přispělo i dlouhodobé využívání místních surovin – lnu a vlny. Tovární textilní výroba navázala na tradiční stanoviště ruční práce, kde byla zároveň dostatek vodní energie pro první fázi mechanizace. Železnice později často sledovaly vodní toky s už vybudovanými závody na hydraulický pohon, který se během druhé fáze průmyslové revoluce postupně měnil na parní. Tak se vytvořilo trvalé rozmístění textilní výroby zvlášť v horských a podhorských oblastech“*.²⁰ Na skutečnost, že pro textilní průmysl je charakteristická kontinuita – textilní továrny byly zakládány zejména v místech a regionech, kde existovala rozvinutá proto-industriální textilní výroba, přičemž tendence k přesunu textilních továren do větších měst se prosadila až v závěrečné fázi průmyslové revoluce – upozornil i Milan Myška.²¹

To, kolik obilních mlýnů ukončilo mletí a prošlo přestavbou na jinou výrobu, napoví graf na [obr. 2]. V případě panství a pozdějšího okresu Frýdlant vznikla téměř polovina

Obr. 1. Nové Město pod Smrkem č. p. 300 (LB), vodní mlýn zvaný Dolní. Mlýn na říčce Lomnici vznikl nedlouho po založení města v letech 1602–1603. Zbourán byl roku 1900 a na jeho místě vyrostla nová kotelna Továrny na vlněné zboží Ignaz Klínger (jedna z budov areálu v pozadí). Foto z doby mezi lety 1893–1900. (sbírka Rostislava Jelínka)

TECHNICKÁ ZAŘÍZENÍ NA VODNÍ POHON NA PANSTVÍ/OKRESE FRÝDLANT

Obr. 2. Počet technických zařízení na vodní pohon na území panství a od roku 1850 okresu Frýdlant.

PRŮMYSLOVÉ PODNIKY V OKRESE FRÝDLANT V R. 1930

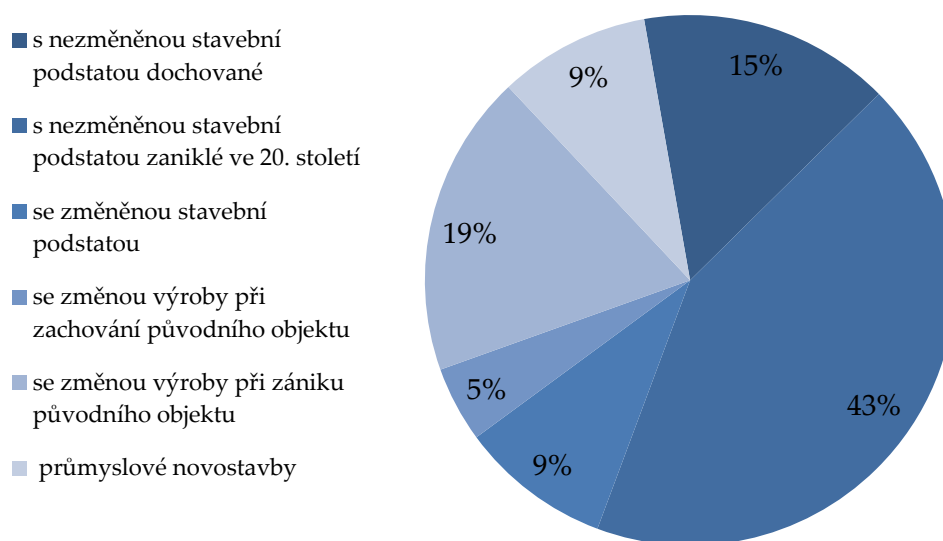

Obr. 3. Průmyslové podniky v okrese Frýdlant v roce 1930 dle vazby na proto-industriální vodní dílo.

továren na vodních dílech mlýnů, pil, ale také papíren, soukenických valch, nebo železné hutě. Druhou nejpočetnější skupinu objektů bez energetického vodního díla (tj. nepočítáme díla pro přívod technologické vody např. do barvíren) tvořily již čistě parostrojní provozy, vznikající zejména v etapě druhé industrializace. Často šlo o mechanické tkalcovny. Třetí skupinu tvoří především textilní továrny – obvykle přádelny v etážových budovách – vzniklé v první etapě industrializace tzv. na zelené louce [obr. 3].

V jakém časovém rozpětí tento proces přeměny probíhal? Roku 1834 postavil Wilhelm Siegmund první textilní továrnu ve Frýdlantu, o dva roky později švýcarský obchodník Johann Josef Karrer přebudoval soukenickou valchu pod hradem na textilku,²² avšak šlo stále jen o – byť významné – výjimky. První velká vlna zakládání textilních továren přichází na Frýdlantsku až v letech padesátých. Druhou vlnu lze pozorovat v letech osmdesátých, kdy jsou nejen přestavěny mnohé mlýny, ale také jsou zakládány zcela nové závody a rozšiřovány podniky stávající. Jak uvidíme dále, velkou roli v této druhé vlně hrály mezinárodně politické faktory. Nás však zajímají mlýny a pily a to, jak s nimi velký průmysl naložil. Podívejme se na graf na [obr. 4]. 58 % mlýnů se doba velké přeměny nedotkla, a většinou dále pokračovaly v mletí. Pouze 15 % se jich však dochovalo do dnešních dní, zbytek zanikl ve 20. století, zejména v padesátých a šedesátých letech 20. století. Na 9 % jich bylo zásadně proměněno přestavbou, 5 % zůstalo stát v rámci nových areálů. Početnou skupinu představují mlýny, při přestavbě na továrny zcela zbourané – je jich plných 19 %. Konečně 9 % tvoří novostavby mlýnů vybudované již v průmyslové éře.

VODNÍ MLÝNY DLE VÝVOJE STAVEBNÍ PODSTATY

Obr. 4. Vodní obilní mlýny na Frýdlantsku dle vývoje stavební podstaty.

Příklady z horní Smědé

V následujícím přehledu se podíváme na čtyři průmyslové areály na dolním toku Smědé, v úseku dlouhém zhruba třináct kilometrů, mezi Frýdlantem a státní hranicí. V každé z lokalit existoval v minulosti vodní obilní mlýn, ve dvou případech doplněný provozem pily a také lisovny olejů. Každá z lokalit představuje odlišný příklad, jak bylo s protoindustriálními výrobními objekty při změně jejich využití naloženo. Budeme-li postupovat po proudu řeky, pak první z lokalit nalezneme v místech, kde Smědá opouští Frýdlant a počíná se v křivolakých zákrutech nořit do strmých soutěsek lesního masivu Harty. Je jím místo, byvšími Frýdlanťany zvané Hölle Mühle, tedy Pekelný mlýn.

Frýdlant č. p. 522: obilní mlýn/odpadní přádelna *objekt začleněn do areálu*

Mapa stabilního katastru z roku 1843 nám ukazuje rozlehlý nespalný objekt na výrazně obdélném půdorysu, při jehož severním okapním průčelí jsou zakresleny symboly tří vodních kol.²³ Není pochyb, že se jedná o objekt, zdemolovaný v roce 2014 [obr. 6]. Na mapách I. vojenského mapování prováděného v letech 1764–1768 jej nenalezneme.²⁴ Vzhledem k absenci mlýna ve starších pramenech různé povahy se lze důvodně domnívat, že klasicistní novostavba z první poloviny 19. století vznikla tzv. na zeleném drnu, a to jako součást sousedního bohatého selského statku, tvořící osamocenou enklávu daleko za tehdejší hranicí městské zástavby. Šlo tak o poměrně mladý objekt, ve kterém se i přes jeho úctyhodnou výrobní kapacitu patrně nemlelo dlouho. Roku 1860 jej totiž sedlák Franz Jomrich, který jej před třemi lety zakoupil od

Obr. 5. Frýdlant č. p. 35 (LB), vodní mlýn Höllemlühle. Menší budova se světlým štítem vzadu vlevo je mlýnem, vybaveným v roce 1843 třemi vodními koly. Vpravo od něj vigoňová přádelna. V popředí jez a nátok náhonu s hrubými česlemi. Snímek z roku 1900. (*Městské muzeum Frýdlant*)

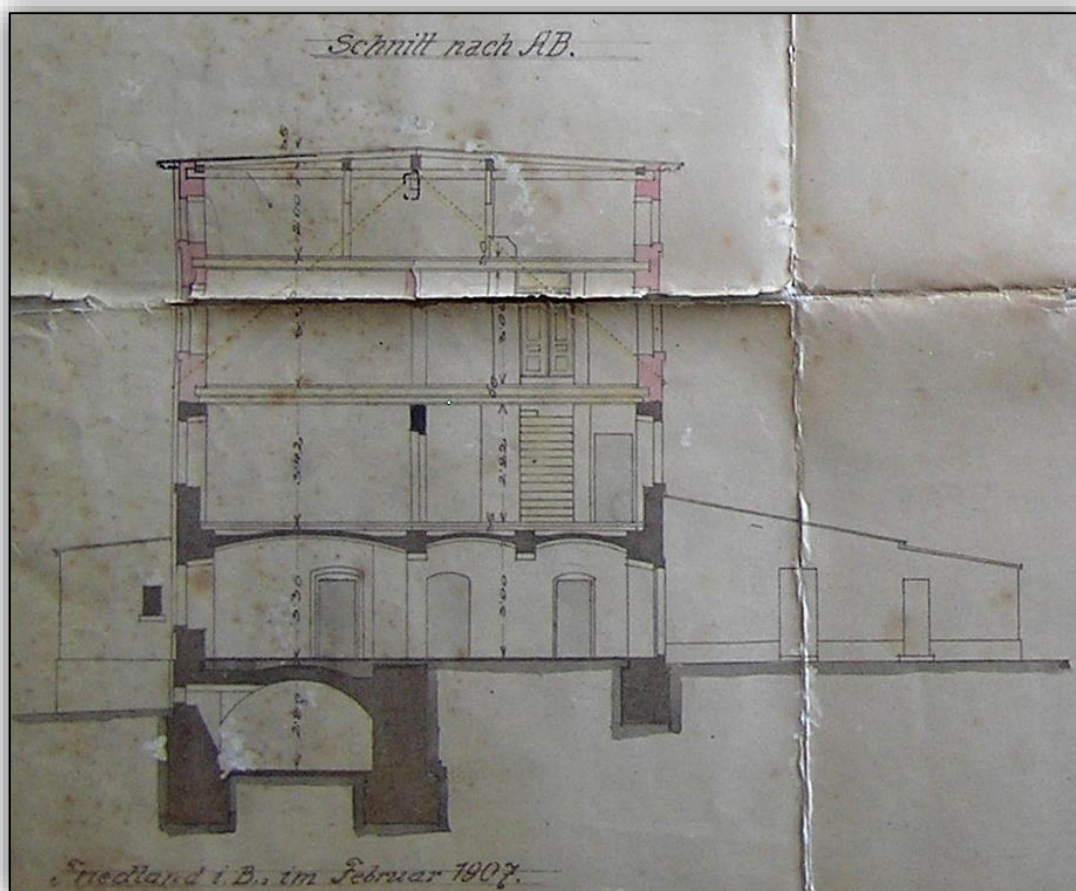
svého otce Franze, s okolními pozemky, cestou, přístupovým mostem a vodním dílem prodal za 30 tisíc zlatých rakouské měny Adalbertu Priebschovi z Rýnovic.²⁵ Roku 1885 vstupuje na scénu firma C. B. Göldner z Werdau u Cvikova v Sasku,²⁶ která ve Frýdlantu získává živnostenské oprávnění k výrobě příze.²⁷ Kromě svého mateřského závodu měla firma v habsburské monarchii ještě architektonicky pozoruhodné pobočné závody v Hazlově u Aše (od roku 1903) a v nedaleké Libé (od roku 1910).²⁸ Zakládáním poboček na území monarchie se říšské firmy vyhýbaly vysokým dovozním clům, která od roku 1878 začala významně ovlivňovat vzájemnou obchodní výměnu.²⁹ Rokem 1888 je datován stavební plán s půdorysem trojtraktového sálu se sedmi selfactory, čtyřmi prstencovými stroji a osmi vijáky, který nakreslil frýdlantský stavitel Josef Neisser.³⁰ Pro naše téma není ani tak podstatné, že to bylo šest let dříve, než uvádí dosavadní literatura,³¹ jako spíš to, že třípatrová etážovka vyrostla v uctivém odstupu od stávajícího mlýna, který byl využit pro administrativní prostory závodu a bez větších úprav zůstal stát až do roku 2014 [obr. 5]. Další stavební rozvoj komplexu se pak realizoval kolem jádrové etážové budovy. Ještě před první světovou válkou původní stavbu oboustoupily z východu a západu rozsáhlé třípatrové přístavby, přičemž spřádací stroje v nich poháněly nejen dvě vodní turbíny o výkonu 170 koňských sil, ale také parní stroj o výkonu 80 koňských sil. Ani ty by však bez 145 zaměstnanců, kteří zde pracovali v roce

Obr. 6. Frýdlant č. p. 35 (LB), vodní mlýn Höllemlühle. Demolice objektu. (foto I. Peřina, 2014)

Obrázek č. 7: Frýdlant č. p. 35 (LB), vodní mlýn Höllemlühle. V situaci areálu přádelny Rakouských textilních závodů Mautner je již někdejší mlýn, sloužící jako administrativní budova (označen 4), obklopen řadou dalších objektů. Není s nimi však stavebně propojen a uchovává si původní vzhled. Náhon je z přímého směru odkloněn k turbíně v severní části areálu. Situace z roku 1919, kreslil Josef Neisser. SOA Litoměřice, pobočka Most, Frýdlantská vigoňová přádelna, Josef Krause, Frýdlant, inv. č. 1-1, kart. 3.

Obr. 8. Frýdlant č. p. 35 (LB), vodní mlýn Höllemühle. Nerealizovaný plán přestavby objektu pro firmu C. B. Göldner představuje typickou ukázkou toho, jakým způsobem byly někdejší mlýny v oblasti stavebně adaptovány pro účely textilní výroby. Příčný řez z roku 1907, kreslil Josef Neisser. (SOA Litoměřice, pobočka Most, Frýdlantská vigoňová přádelna, Josef Krause, Frýdlant, inv. č. 1-1, kart. 3)

1901, nebyly nic platné.³² Na počátku války se jejich počet zvýšil na dvě stě, avšak v roce 1916 jich byla již jen stovka. O rok později už nepracovali na Göldnery, ale na Mautnera. Podnik vyrábějící odpadní přízi pro erár se stal v roce 1917 součástí vídeňského gigantu Österreichische Textilwerke, Actiengesellschaft, vormals Isaac Mautner und Sohn, pozdějších Mautnerových textilních závodů, a. s. Továrna se potýkala tak jako celý obor do počátku dvacátých let s nízkým odbytem (v letech 1918–1922 vyráběl podnik na třetinu kapacity),³³ ale v roce 1924 již si mohla dovolit výměnu vodních turbín za nové, podstatně výkonnější. Projekt na úpravu vodního díla připravil inženýr Ludwig Hamburger z Liberce, přičemž dvě nové Francisovy turbíny nyní dávaly výkon 264 koňských sil. V přípisu Okresní správy politické ve Frýdlantu z 20. června 1924 čteme „Jedna turbina bude vystavena co turbina soudružská s pohltavostí 2600 skl. a vykonává při 1300 skl. a 6,85 m spádu 99.5 PS.“³⁴ V neblahém roce 1938 podnik opět mění vlastníka – stává se jím Josef Krause.³⁵ V té době také původní objekt mlýna č. p. 522 získává dvě přízemní

přístavby. Menší s kanceláří při východním štítu projektují frýdlantští Rudolf Hampel a Franz Kammel, větší s jídelnou při severním okapním průčelí navrhl v roce 1939 významný žitavský architekt průmyslových staveb Heinrich Zieger.³⁶

Poválečná historie se nese nadále ve znamení textilní výroby, která tu trvá dosud. Roku 1946 pod hlavičkou národního podniku Frýdlantská přádelna na mykanou přízi, o dva roky později Textilana, dále Vigona, Průmysl bytových textilií, a nejdéle Bytex Chrastava, za jehož éry se zde vyráběly příze na koberce a potahové látky. Po epizodickém působení nástupnického podniku Mykana Chrastava v letech 1991–1992 zde od roku 1997 vyrábí firma Damino CZ z dovážené příze froté ručníky, ložní prádlo a ubrusy.³⁷ Vodní dílo je v provozu pro pohon MVE, budovu mlýna poškodila blesková povodeň v roce 2010, a o čtyři roky později byla stržena.

Víska č. p. 6: obilní mlýn a pila/mechanická tkalcovna

objekt bez stavebních úprav s novým využitím

Případ druhého z víseckých mlýnů (první stál níže po proudu v místě přemostění Smědé) je poněkud specifický a pro badatele z hlediska pramenné základny komplikovanější. Víska byla až do roku 1848 součástí Saského království, nemáme tak k dispozici žádné z obvyklých pramenů, které by vrhly světlo na starší vývoj mlýna, a to ani statistických, ani kartografických. Rovněž postrádáme u jiných mlýnů bohatou vrchnostenskou a velkostatkovou agendu. Situaci mlýna a pily před adaptací na mechanickou tkalcovnu zachycuje reambulovaná indikační skica stabilního katastru (reambulace probíhala mezi lety 1869–1882) a také spisy a plány, které se však vztahují až k době po roce 1885. V tomto roce je pro mechanické tkaní vydané živnostenské oprávnění,³⁸ a také je jím datován plán, zachycující změnu využití někdejšího mlýna s pilou Georga Scholzeho na mechanickou tkalcovnu pro firmu J. Krause dědicové. Stavitel Wilhelm Stärz z Frýdlantu umístil do přízemí 14 a do patra 32 mechanických stavů.³⁹ Vnější podoba mlýna se změnila jen minimálně; jde tak o výmluvný příklad adaptace proto-industriálního objektu na textilní výrobu menšího rozsahu. Ačkoliv jde o konverzi typickou spíše pro počáteční fázi industrializace, časově koreluje s rozšířením mechanického tkaní, které bylo oproti strojnímu spřádání výrazně opožděné.⁴⁰ Podoba mlýna, dispozice a charakter stavebních konstrukcí ukazují na jeho klasicistní původ. Mechanické stavy nahradily mlecí složení v mlýnici a postupně, v letech 1887, 1891 a 1902, expandovaly do téměř všech prostor objektu, přičemž pohon nadále zajišťovalo vodní kolo na střední vodu. To bylo umístěné ve zděné lednici, začleněné do půdorysu stavby [obr. 10]. Mezi lety 1887–1891 objekt získává vídeňská firma Hermann Pollack synové, která zde působila až do třicátých let 20. století. A ještě v roce 1930 pohon zabezpečovalo vodní kolo o výkonu 17,4 koňských sil.⁴¹ Ovšem nebylo jediným zdrojem pohonu: roku 1892 je postavena strojovna, o deset let později označená jako prostor pro

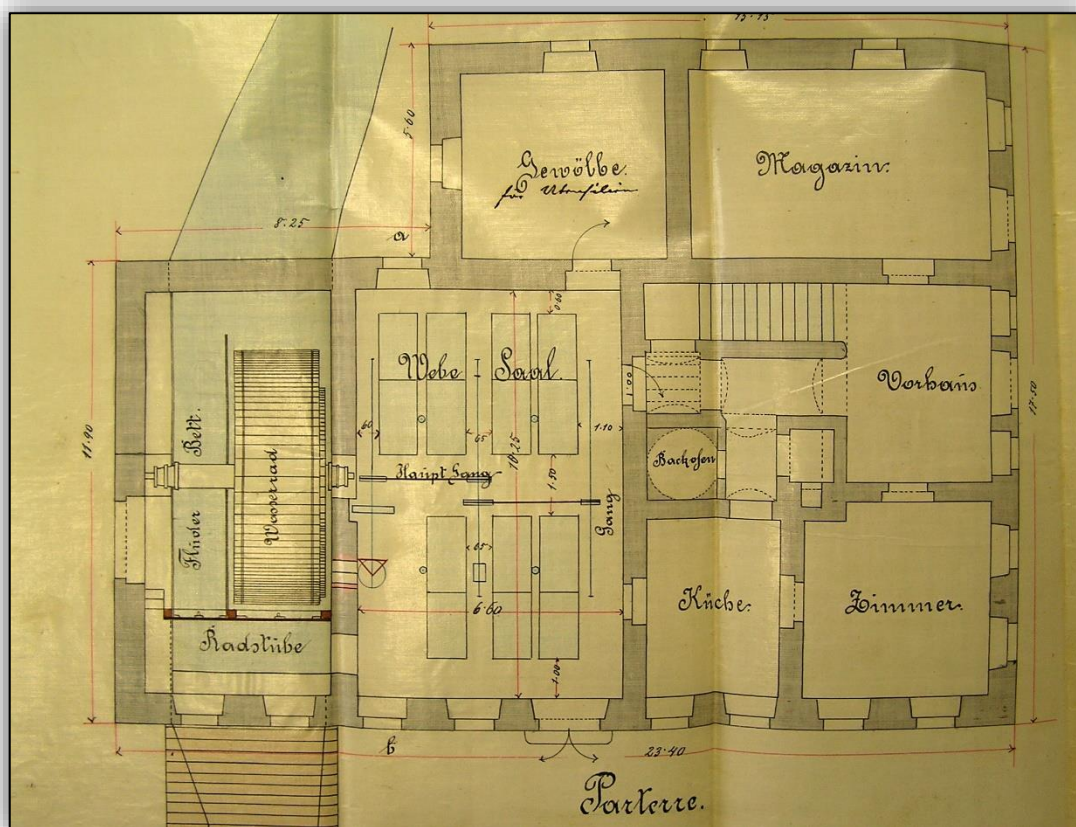

Obrázek č. 9: Víška č. p. 6 (LB), Mechanická tkalcovna v době, kdy patřila k závodům vídeňské firmy Hermann Pollack synové. Vpravo původní budova mlýna, nyní tkalcovny, uprostřed vodní pila, vlevo sklad. Vyobrazení na firemním papíře z doby mezi lety 1892–1902. Sběrka Rostislava Jelínka.

lokomobilu.⁴² Evidenční list živnosti z roku 1901 uvádí její výkon 18 HP.⁴³ Není divu, že vodní kolo již pohonu nestačilo – o rok později zde pracovalo na 106 mechanických stavů.⁴⁴

Nejméně do roku 1892 existovala jihozápadně od objektu přidružená vodní pila, poháněná vodním kolem na samostatném rameni náhonu. Její podoba je zjevná z typicky stylizované, avšak přesto poměrně vypovídající litografie na firemní hlavičce [obr. 9]. Jednalo se o dřevěnou stavbu na obdélném půdorysu rámové konstrukce. Pilnice s rámovou pilou byla přístupná širokými posuvnými vraty pro manipulaci s řezivem, kterou umožňovala rampa položená přes náhon.⁴⁵

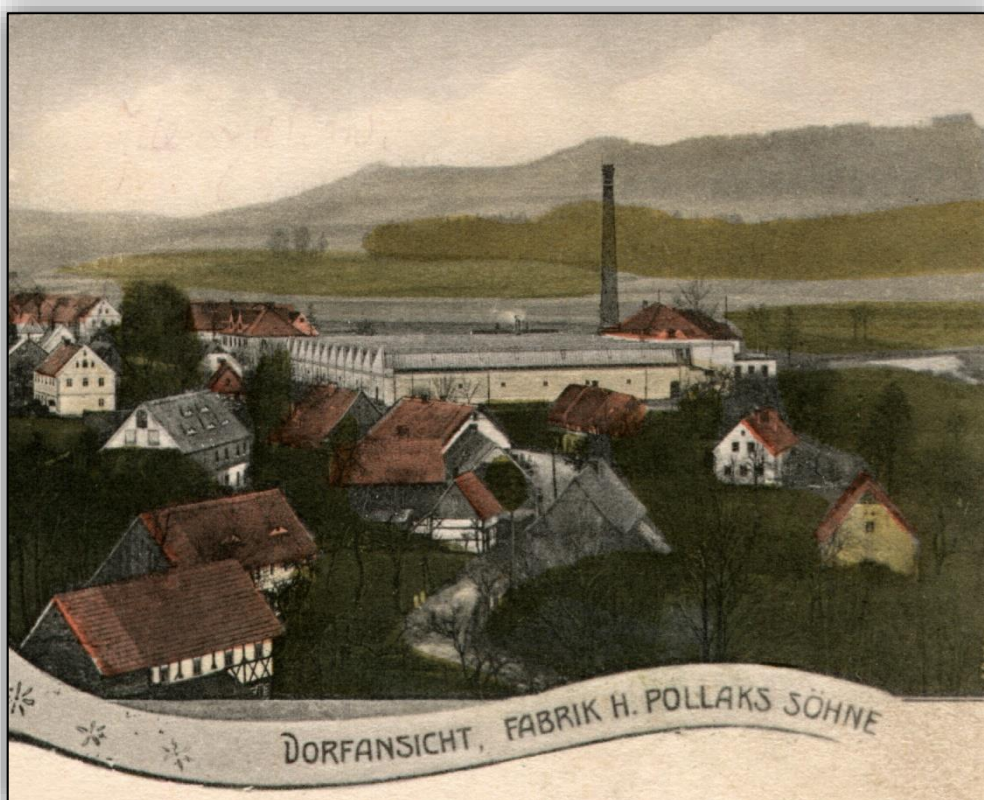
Ještě před první světovou válkou došlo k zásadnímu rozšíření závodu s výstavbou přízemního sálu se shedovou střechou [obr. 11]. Patrně zároveň s tím získala Víška novou dominantu v podobě továrního komína. Podnik se před vypuknutím války zabý-

Obr. 10. Víska č. p. 6 (LB), umístění 14 mechanických tkalcovských stavů do prostoru někdejší mlýnice na půdorysu přízemí, který nakreslil v roce 1885 frýdlantský stavitel Wilhelm Stärz. Dalších 32 mechanických stavů našlo místo v patře. V té době patřil objekt firmě J. Krause dědicové. (SOKA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 25)

val výrobou kartounů. I tato textilka podobně jako většina dalších vyráběla pro válečné potřeby. Mezi lety 1916–1917 byla výroba zastavena, avšak roku 1918 se zde pro armádu vyráběly stanové a papírové tkaniny. Počet pracovníků poklesl z předválečných dvou set na padesát osob. Po válce se podnik potýkal s periodickými výpadky provozu, roku 1926 však již opět vyráběl.⁴⁶

Během druhé světové války a ještě krátce po ní sloužil areál strojírenské výrobě – roku 1945 zde sídlila pobočka strojírný Kolb & Co. z porúrského Wuppertalu, zabývající se výrobou dílů pro letecké motory. Tak jako v řadě dalších textilních továren v regionu, strojírenská výroba zde byla zavedena v rámci válečného průmyslu. Pracovalo tu 80 zdejších a 70 pracovníků z Východu.⁴⁷ Před koncem války bylo strojní vybavení odvezeno do Německa. Přesto zde došlo ke krátkodobému obnovení výroby; roku 1945 pod hlavičkou firmy Sekov, dříve Kolb & Co., továrna na šrouby. Podnik se poté stal součástí n. p. Motor-Union České Budějovice, kam bylo po ukončení výroby v letech 1949–1950 tentokrát již definitivně odvezeno strojní zařízení.⁴⁸ Šedový sál byl demolován před rokem 1953, od osmdesátých let 20. stol. je na jeho místě kulturní dům a asfaltová plocha se zelení. Objekt někdejšího vodního mlýna čp. 6 zůstal zachován a slouží bydlení.

Obr. 11.: Víska č. p. 6 (LB), výřez z okénkové pohlednice zachycuje areál mechanické tkalcovny od severu. Pohledu dominuje šedový sál, postavený před první světovou válkou a zbouraný v letech 1949–1950. Někdejší mlýn se nachází vpravo od sálu, parní stroj s nezbytným komínem je zde zmiňován k roku 1901. Pohled zachycuje stav někdy mezi lety 1902–1913. (sbírka Rostislava Jelínka)

Pouстка č. p. 25: obilní mlýn a pila/niťárna a barevna

objekt přestavěn

Zhruba kilometr po proudu od někdejšího víseckého mlýna se nachází zchátralý výrobní areál, jehož počátky můžeme sledovat až do druhé poloviny 16. století. Roku 1582 je poustecký mlýn poprvé připomínán v narovnání mezi Kryštofem a Melchiorem z Redernu s Hansem Karassem.⁴⁹ Na rozdíl od mlýna ve Vísce se nám jeho stavební podoba nedochovala, neboť byl zcela přestavěn a zakomponován do textilní továrny, která získala živnostenské oprávnění v roce 1887.⁵⁰ Jak však dokládá stavební plán od Josefa Neissera, ještě roku 1891 byla v rámci areálu jeho původní hmota dobře čitelná [obr. 13]. Soupis poddaných podle víry z roku 1651 uvádí mlýn se třemi složeními,⁵¹ příznávací fasse tereziánského katastru z roku 1713 vrchnostenský mlýn se třemi koly a pilu na stálé vodě,⁵² stejný počet složení udává inventář panství z roku 1719.⁵³ Sommerova topografie z roku 1834 zaznamenává mlýn a pilu.⁵⁴ O devět let mladší jsou mapy stabilního katastru, na kterých je zakreslen hlavní spalný objekt mlýna se dvěma

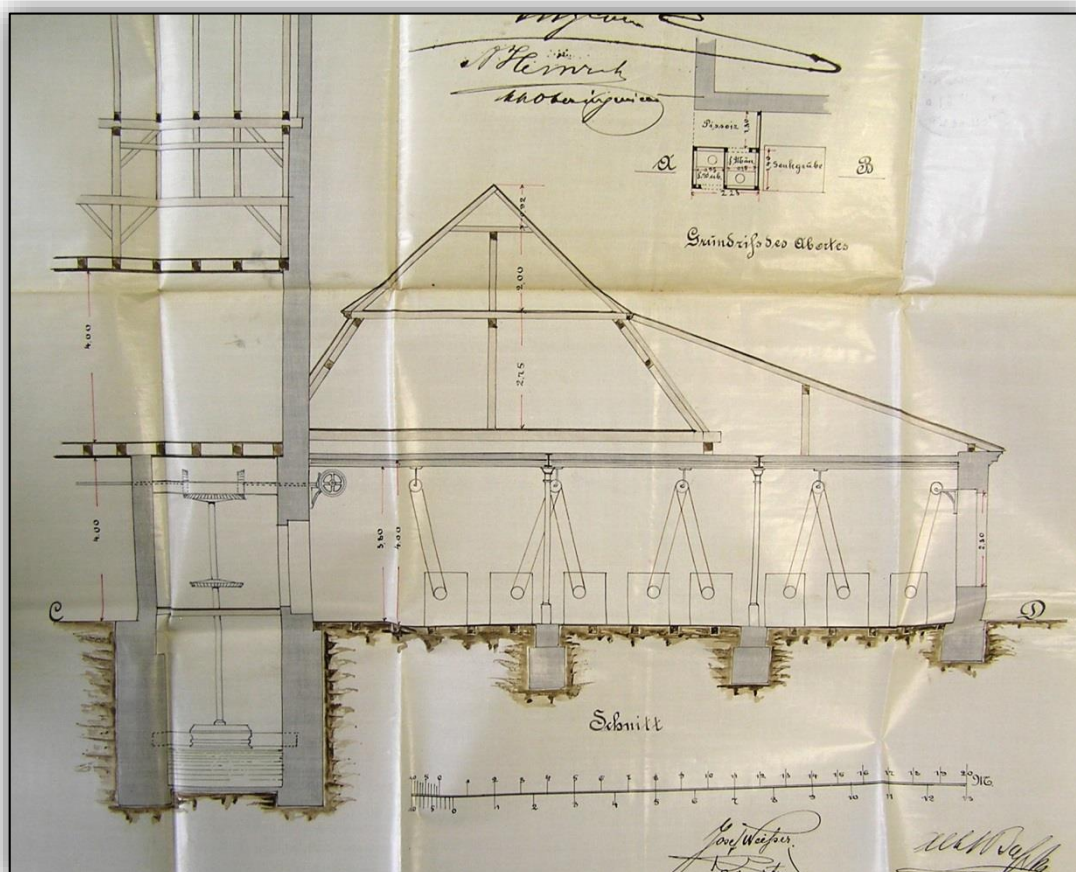
Obr. 12. Poustka č. p. 25 (LB), niťárna a barevna, původně vodní mlýn a pila. Modře je vyznačena trasa náhonu od torza jezu v řečišti Smědé. Červeně zdivo přízemí mlýna, začleněné do stavby niťárny, v popředí červeně vyznačeno místa, kde stála vodní pila. (foto A. Tauchman, 2017)

Obr. 13. Poustka č. p. 25 (LB), niťárna a barevna, původně vodní mlýn a pila. Fotopohlednice z období mezi světovými válkami zachycuje areál na vrcholu stavebního rozvoje. Červeně je vyznačeno zdivo někdejšího mlýna, tvořícího jádro areálu. (sbírka Rostislava Jelínka)

vodními koly na nepravidelném půdorysu a stodola postavená na půdorysu písmene L, na druhé straně náhonu pak drobný spalný objekt pily s jedním vodním kolem.⁵⁵

Roku 1888, kdy sotva založenou továrnu vlastnil Johann Josef Scholz Schrötter, došlo k přístavbě barevny k objektu s leštičkami a stáčečkami dle návrhu stavitele Josefa Neissera.⁵⁶ V té době již stála kotelna se strojovnou. Plán na zřízení vodní nádrže pro novou barevnu z roku 1891 prozrazuje, že novým majitelem závodu se stala saská firma Heinrich C. Müller z nedalekého Hirschfelde.⁵⁷ O dva roky později následuje rozšíření tkalcovny a skladu a stavba elektrárny, vybavené vodní turbínou, pravděpodobně typu Girard, pohánějící dvojici dynam. Roku 1897 areál doplnila nová strojovna a kotelna s 35 metrů vysokým továrním komínem dle plánů firmy J. W. Roth z Altgersdorfu v Sasku.⁵⁸ Ze soupisu živností z roku 1901 se dozvídáme, že v niřárně Heinrich Müller pracovalo 52 zaměstnanců, a v mechanické tkalcovně Carl Klamer, které firma Müller nejspíše pronajímala část provozu, 15 zaměstnanců.⁵⁹ Pohon pro obě firmy zabezpečovala

Obrázek č. 14: Poustka č. p. 25 (LB), niřárna a barevna, původně vodní mlýn a pila. V příčném řezu je zachycena konstrukce mlýna s mansardovou střechou, ve kterém jsou umístěny mechanické tkalcovské stavy, poháněné již vodní turbínou. Rok 1891, kreslil Josef Neisser. (SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 20)

vodní turbína, parní stroj a dynamo, napájené z akumulátorů. V roce 1908 podnik, zabývající se výrobou dratví, nití, provazů a tkaniček, provedl secesní přestavbu severního křídla.

Závod před první světovou válkou produkoval všechny druhy lněných nití, obuvnických a konopných přízí a špagátů. Práci zde nalezlo 175 zaměstnanců.⁶⁰ Během války podnik dodával mj. obuvnické nitě a nitě na pytle, přičemž počet pracujících poklesl na 47 osob.⁶¹ Roku 1930 je niřárna stále v držení firmy H. C. Müller, přičemž energii ji kromě parního stroje dodává Francisova turbína, pracující při hltnosti 2,91 m³/s na spádu 3 m a dávající 93,8 koňských sil.⁶² Avšak záhy, tak jako v mnoha jiných podnicích v pohraničí, zde byla textilní výroba vinou hospodářské krize ukončena. Kolem roku 1936 tu firma Antonín Mareš zahajuje výrobu kovového zboží (strojů a nástrojů pro řemesla a zdravotnictví). Výrobní sortiment byl po roce 1945 rozšířen o kávové mlýnky či kelímky pro tavbu hliníku. V té době vyrábí pod značkou „*František Vaněk, František Váňa, dř. Antonín Mareš, výroba strojů a nástrojů pro řemesla a zdravotnictví*“. V roce 1949 se závod stává součástí Továren stavebního kování n. p., Liberec. Následně areál sloužil ke skladování krmiv.⁶³ Dnes se objekty bez využití s výjimkou obytného domu čp. 78 nacházejí v havarijním stavu, kotelna s továrním komínem, strojovna a naposledy část severního křídla byly demolovány.

Ves č. p. 1: obilní mlýn a olejna/škrobárna a přádelna *objekt demolován*

Poslední objekt, který si představíme, bychom našli v nejsevernějším cípu Frýdlantského výběžku, na samé státní hranici. Z našeho výčtu se trochu vymyká, protože mlýn s olejnou neprošel typickou přestavbou na textilní továrnu, ale na jeho místě vznikla škrobárna. I ta však nakonec od druhé světové války sloužila textilní výrobě. Představuje příklad stavby, která byla zcela snesena, a na jejím místě postaveny nové objekty industriálního charakteru. I ty však využily velkoryse dimenzované vodní dílo mlýna, které je dodnes dochováno, a svými parametry odpovídá vodnému dolnímu toku Smědě.

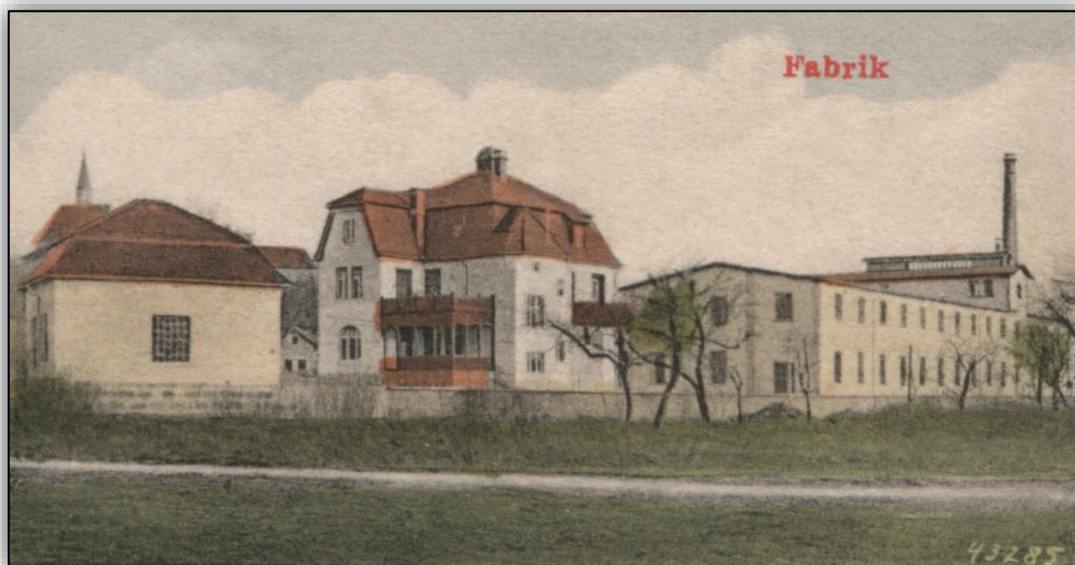
Ves je vsí prastarou, první zmínka pochází z roku 1306.⁶⁴ Osídlení obce s nejnižší nadmořskou výškou v Libereckém kraji - v místě kde Smědá opouští území našeho státu, činí 208 m n. m. - lze předpokládat nejpозději v raném středověku. Součástí frýdlantského panství se tento drobný rytířský statek stal teprve roku 1666.⁶⁵ O několik let dříve komisaři rekatolizační komise zaznamenali zdejší mlýn. Soupis poddaných podle víry z roku 1651 uvádí ve vesnici o třiapadesáti duších mlýn o dvou kolech.⁶⁶ S ohledem na stáří obce lze však mít za nepochybné, že mlýn ve své pozdější lokaci stál mnohem dříve. Napovídalo by tomu i stavební řešení mlýnice, která je zachycena na fotografii z konce 19. století [obr. 15]. Vidíme archaicky vyhlížející stavbu ve formách

Obr. 15. Ves č. p. 1 (LB), vodní mlýn s olejnou. Mimořádně pozoruhodný areál v jedné z nejstarších vsí Frýdlantského výběžku byl kolem roku 1910 demolován a na jeho místě zřízena továrna na škrob. Foto z doby před r. 1899. (repro z GIERACH, Erich, SCHUBERT, Josef (eds.). *Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen, Allgemeiner Teil III, Die Geschichte des Friedländischen*. Friedland: Friedländer Lehrerverein, 1926)

Obr. 16. Ves č. p. 1 (LB), Vyobrazení Vsi s kostelem sv. Vavřince a barokním mostem od Jana Prouška z roku 1899. Zcela vpravo mlýn s obedněnou lednicí, stavba před ní (olejna?) z předcházející fotografií již nestojí. (repro z ANDĚL, Rudolf, KARPAŠ, Roman et al. *Frýdlantsko, Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 50)

Obr. 17. Ves č. p. 1 (LB), škrobárna sloužila od roku 1938 jako přádelna, po druhé světové válce tu barvili látky. Za pozornost stojí turbínový domek z roku 1910 zcela vlevo, který navrhl žitavský architekt Heinrich Zieger. Kolem roku 1915. (sbírka Rostislava Jelínka)

zdejší lidové architektury, s uplatněním hrázdění i ve spodních partiích mlýnice, završenou sedlovou střechou s valbičkami, krytou došky. Na pozdější kresbě turnovského malíře a etnografa Jana Prouška z roku 1899 [obr. 16] již objekt v popředí nestojí, za to je patrná obedněná lednice u většího patrového obytného stavení. Každá ze staveb tak měla své vodní kolo, což odpovídá pramenům. Inventář panství z roku 1719 uvádí dvě složení,⁶⁷ stejně jako tereziánský katastr hovoří o panském mlýně o dvou kolech na stálé vodě.⁶⁸ Nevíme však, ve které z nich se lisovala olejnatá semena, a ve které semílalo zrno. Jak se dozvídáme ze soupisu příspěvků do pokladnice frýdlantského mlynářského cechu, v roce 1825 zchudl o dvacet krejcarů Emanuel Wohl, příslušník na Frýdlantsku významného mlynářského rodu, spjatého např. s mlýny v Arnolticích a v Luhu.⁶⁹ O devět let později tu topograf Sommer zaznamenává mlýn s olejnou.⁷⁰

Zánik prastarého zařízení nastal ještě před první světovou válkou. Před rokem 1899 zmizela část mlýna na pravém břehu řeky. Roku 1910 jej zakoupil Ing. Josef Studničný, který zde vzápětí staví továrnu na výrobu škrubu [obr. 17].⁷¹ Na publikovaném snímku vlevo vidíme turbínový domek, postavený dle návrhu žitavského architekta Ziegera, se kterým jsme se již setkali ve frýdlantské přádelně. V roce 1930 se v něm na spádu 2,45 m točila Francisova turbína o hltnosti 0,816 m³/vt., dávající výkon dvaceti koňských sil.⁷² O osm let později podnik zabral Oswald Rinnert a zřídil zde přádelnu. Po roce 1945 se vrátila Studničnému, ten však již výrobu neobnovil. Po požáru v roce 1950 se stala součástí podniku TOKO (Továrny kování), později sloužila opět textilní výrobě.

Chrastavský závod podniku Bytex zde zřídil barevnu.⁷³ Areál je již řadu let bez využití a objekty v něm chátrají.

Závěr

Znovu zopakujeme, proč se textilnímu průmyslu dařilo právě v severním pohraničí. Za prvé to byla rychlá návratnost investice. Za druhé nízké investiční náklady ve srovnání s těžkým průmyslem. Za třetí malá energetická náročnost textilní výroby. Za čtvrté vysoký počet obyvatel a dostupnost levné kvalifikované pracovní síly, jež nemohla nalézt adekvátní obživu v zemědělství. Za páté tradice protoindustriální textilní výroby v nákladnickém systému, sahající do 16. století, v případě městských cechů do středověku. Za šesté vysoká poptávka po textilním zboží. Za sedmé již vybudovaná protoindustriální hydroenergetická základna. Poslední bod je také důvodem, proč se oči faktorů, gründerů a rakouských i říšskoněmeckých podnikatelů obracely ke starým mlýnům a pilám. Po jejich odkoupení s nimi naložili různě: naplnili je až po strop mechanickými tkalcovskými stavby, poháněnými stále stejným dřevěným vodním kolem, v různé míře využili jejich zdiva a začlenili je do nových továrních objektů, nebo je – a to nejčastěji – zbourali a na jejich místě postavili stavby nové. Vždy však využili jejich vodních děl, ke kterým se až později přičlenily ležaté parní stroje, dávající o sobě znát přítomností nových krajinných dominant zvěstujících nastalou dobu, továrních komínů.

Poznámky:

¹⁾ Nejnověji k fenoménu protoindustrializace MYŠKA, Milan: Industrializace před industrializací, in: JINDRA, Zdeněk, JAKUBEC, Ivan et al.: Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie, Praha 2015, s. 228–248.

²⁾ MYŠKA, Milan: Proto-industrializace (čtvrtstoletí bilance jednoho historického paradigmatu), in: ČČH, roč. 92 (1994), č. 4, s. 759–774, zde s. 762.

³⁾ KRIEDTE, Peter, MEDICK, Hans, SCHLUMBOHM, Jürgen: Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus, Göttingen 1978.

⁴⁾ OGILVIE, Sheilagh: State corporatism and proto-industry. The Württemberg Black Forest 1580–1797, Cambridge 1997, s. 1–2.

⁵⁾ ČECHURA, Jaroslav: Žili snad na panství Frýdlant v 17. století lvi? K metodice studia velkostatkových struktur střední Evropy raného novověku, in: ČNM, roč. 168 (1999), s. 1–20, zde s. 2.

⁶⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Urbář panství frýdlantského z roku 1381 [DVD].

⁷⁾ PETRÁŇ, Josef (ed.): Dějiny hmotné kultury II/1, Praha 1995, s. 380.

⁸⁾ Zámecký mlýn ve Frýdlantu disponoval po přestavbě osmi mlecími složenými, mlýn v Luhu postavil dvorní stavitel Redernů, zhořelecký Vlach Marcus Spazio z Lanza. SEELIGER, Ernst A.: Die Geschichte des Friedländischen bis zum Ausbruch des Dreissigjährigen Krieges, in: GIERACH, Erich, SCHUBERT, Josef (eds.): Heimatkunde des Bezirkes Friedland

in Böhmen, Allgemeiner Teil III, Die Geschichte des Friedländischen, Friedland 1926, s. 86–87.

⁹⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka Clam-Gallas, inv. č. 7, kart. 12a.

¹⁰⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka Clam-Gallas, inv. č. 1958, kart. 549.

¹¹⁾ K tomu ČECHURA, Jaroslav: Panství Frýdlant po třicetileté válce (Norma, konfesionalizace a každodenní realita), in: BOHÁČOVÁ, Veronika, KUCROVÁ, Veronika (eds.): Sedláci si dělají, co chtějí. Sborník vybraných prací profesora Jaroslav Čechury, Praha 2012, s. 202–214, zde s. 208–209.

¹²⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka Clam-Gallas, inv. č. 472, kart. 169.

¹³⁾ SOMMER, Johann Gottfried: Das königreich Böhmen; statistisch-topografisch dargestellt, Zweiter band, Bunzlauer kreis, Prag 1834, passim.

¹⁴⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Urbář panství frýdlantského z roku 1381 [DVD].

¹⁵⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka Clam-Gallas, inv. č. 5, kart. 12a.

¹⁶⁾ HELBIG, Julius: Urbarium der Herrschaft Friedland vom Jahre 1631, in: Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues, IV. Jahrgang (1910), nr. 3, s. 130–147, zde s. 133.

¹⁷⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka Clam-Gallas, inv. č. 13c, kart. 13.

¹⁸⁾ BURDOVÁ, Pavla, CULKOVÁ, Dagmar et al. (eds.): Tereziánský katastr český, svazek 3, Dominikál, Praha 1970, s. 68–69.

¹⁹⁾ SOMMER, J. G.: Das königreich Böhmen..., passim.

²⁰⁾ MATĚJČEK, Jiří: Rozmístění manufakturní a tovární textilní výroby v českých zemích v letech 1780–1848, in: Z dějin textilu – Studie a materiály, sv. 11, Ústí nad Orlicí 1987, s. 47–94, zde s. 48.

²¹⁾ MYŠKA, Milan: The Industrial revolution: Bohemia, Moravia and Silesia, in: TEICH, Mikuláš, PORTER, Roy (eds.): The Industrial revolution in national context: Europe and the USA, Cambridge 1996, s. 247–264, zde s. 257.

²²⁾ FREIWILLIG, Petr: Od mlýnů k továrnám. Výrobní stavby na Frýdlantsku, Liberec 2017, s. 101–102.

²³⁾ Český úřad zeměměřický a katastrální, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru [cit. 16. 2. 2018]. Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BOL/BOL118018430/BOL118018430_index.html.

²⁴⁾ Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Laboratoř geoinformatiky Fakulty životního prostředí [cit. 16. 2. 2018]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c006.

²⁵⁾ SOA Litoměřice, pobočka Most, Frýdlantská vigoňová přádelna Josef Krause, Frýdlant, inv. č. 1-4, kart. 1.

²⁶⁾ Carl Benjamin Göldner založil firmu již v roce 1799, výroba ve Werdau byla ukončena v roce 2010. Industrie.kultur.Ost. Plattform für ostdeutsche Industriegeschichte und verfallene Fabrikarchitektur [cit. 18. 2. 2018]. Dostupné z: <https://www.industrie-kultur-ost.de/datenbank/textilindustrie/kammgarnspinnerei-c-f-g%C3%B6ldner-werdau/>.

²⁷⁾ SOKA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 19.

- ²⁸⁾ Podrobněji DVOŘÁKOVÁ, Dita (ed.), BERAN Lukáš et al: Industriální topografie: Karlovarský kraj, Praha 2011, s. 36, 41.
- ²⁹⁾ K tomu více FREIWILLIG, P.: Od mlýnů k továrnám..., s. 134–136.
- ³⁰⁾ SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 22.
- ³¹⁾ BERAN, Lukáš, VALCHÁŘOVÁ, Vladislava: Industriál Libereckého kraje, technické stavby a průmyslová architektura, Praha 2007, s. 78.
- ³²⁾ PREIßLER, Vinzenz: Die Heimat im Weltkriege, in: GIERACH, Erich, SCHUBERT, Josef (eds.): Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen, Allgemeiner Teil III, Die Geschichte des Friedländische, Friedland 1926, s. 41.
- ³⁴⁾ SOA Litoměřice, pobočka Most, Frýdlantská vigoňová přádelna Josef Krause, Frýdlant, inv. č. 1-1, kart. 3.
- ³⁵⁾ SOA Litoměřice, pobočka Most, Frýdlantská vigoňová přádelna Josef Krause, Frýdlant, inv. č. 1-4, kart. 1.
- ³⁶⁾ SOA Litoměřice, pobočka Most, Frýdlantská vigoňová přádelna Josef Krause, Frýdlant, inv. č. 1-1, kart. 3. Více k osobě architekta FREIWILLIG, Petr: Jutové závody ve Višňové – společné dílo saských tvůrců, in: POPELOVÁ, Lenka, BRANKOV, Nikolay (eds.): Architektura a udržitelný rozvoj/AUR14, Praha 2015, s. 20–28.
- ³⁷⁾ ANDĚL, Rudolf, KARPAŠ, Roman et al.: Frýdlantsko, Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor, Liberec 2002, s. 92.
- ³⁸⁾ SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 19.
- ³⁹⁾ SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 25.
- ⁴⁰⁾ K tomu MYŠKA, M.: The Industrial revolution..., s. 247–264, zde s. 253, 256–257. K příčinám PAULINYI, Ákoš: Průmyslová revoluce. O původu moderní techniky, Praha 2002, s. 88–98.
- ⁴¹⁾ Seznam a mapa vodních děl Republiky československé. Sešit 9. Praha: Ministerstvo veřejných prací, 1932, s. 10.
- ⁴²⁾ SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 25.
- ⁴³⁾ SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 19.
- ⁴⁴⁾ SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 25.
- ⁴⁵⁾ Tamtéž.
- ⁴⁶⁾ PREIßLER, V.: Die Heimat im Weltkriege..., s. 42.
- ⁴⁷⁾ ROUS, Ivan: Tábory a válečná výroba, Liberec 2012, s. 182.
- ⁴⁸⁾ Registr VCPD FA ČVUT v Praze, karta objektu č. V009282.
- ⁴⁹⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka Clam-Gallas, inv. č. 1071, kart. 831.
- ⁵⁰⁾ SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 19.
- ⁵¹⁾ PAZDEROVÁ, Alena (ed.): Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Boleslavsko, Praha 1994, s. 240.
- ⁵²⁾ CHALUPA, Aleš, LIŠKOVÁ, Marie (eds.) et al.: Tereziánský katastr český, svazek 1, Rustikál (kraje A-CH), Praha 1964, s. 81.
- ⁵³⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka Clam-Gallas, inv. č. 1958, kart. 549.
- ⁵⁴⁾ SOMMER, J. G.: Das königreich Böhmen..., s. 313.

- ⁵⁵⁾ Český úřad zeměměřický a katastrální, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru [cit. 16. 2. 2018]. Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/6053-2/6053-2-001_index.html, vyhledáno dne 16.2.2018.
- ⁵⁶⁾ SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153–154, kart. 29.
- ⁵⁷⁾ SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 24.
- ⁵⁸⁾ Tamtéž.
- ⁵⁹⁾ SOkA Liberec, OÚ Frýdlant, inv. č. 153, kart. 19.
- ⁶⁰⁾ BERAN, L., VALCHÁŘOVÁ, V.: *Industriál...*, s. 83.
- ⁶¹⁾ PREIßLER, V.: *Die Heimat im Weltkriege...*, s. 42.
- ⁶²⁾ Seznam a mapa vodních děl Republiky československé. Sešit 9. Praha: Ministerstvo veřejných prací, 1932, s. 10.
- ⁶³⁾ BERAN, L., VALCHÁŘOVÁ, V.: *Industriál...*, s. 83.
- ⁶⁴⁾ ANDĚL, R., KARPAŠ, R.: *Frýdlantsko...*, s. 50.
- ⁶⁵⁾ SCHALLER, Jaroslaus: *Topographie des königreichs Böhmen, Vierter theil, Bunzlauer kreis, Prag und Wien 1790*, s. 291–292.
- ⁶⁶⁾ PAZDEROVÁ, A.: *Soupis poddaných...*, s. 249–250.
- ⁶⁷⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, *Historická sbírka Clam-Gallas*, inv. č. 1958, kart. 549.
- ⁶⁸⁾ CHALUPA, A., LIŠKOVÁ, M.: *Tereziánský katastr český...*, s. 81.
- ⁶⁹⁾ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, *Historická sbírka Clam-Gallas*, inv. č. 472, kart. 169.
- ⁷⁰⁾ SOMMER, J. G.: *Das königreich Böhmen...*, s. 314.
- ⁷¹⁾ Registr VCPD FA ČVUT v Praze, karta objektu č. V009192.
- ⁷²⁾ Seznam a mapa vodních děl Republiky československé. Sešit 9. Praha: Ministerstvo veřejných prací, 1932, s. 10.
- ⁷³⁾ Registr VCPD FA ČVUT v Praze, karta objektu č. V009192.

ČESKÉ MLYNÁŘSTVÍ VE STÍNU DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

Šárka Mašková-Janotová

Jedním z přelomových a vysoce specifických období pro mlynářství nejen v českých zemích se stala druhá světová válka. V jejím průběhu došlo k definitivnímu uzavření, vyrabování či zničení celé řady provozů. Důvodem však nebyly ryze válečné události bojového charakteru, jako spíš transformace celého hospodářského sektoru. Ten měl být podobně jako za první světové války zcela podroben válečnému hospodářství. V českých zemích byl vedle válečného plánování zahájen také proces, který měl vést ke germanizaci průmyslu, jakož nakonec i celého mladého státu. Vedle toho došlo k majetkovým přesunům podniků z rukou židovského či Německé říši jinak nepohodlného obyvatelstva. Zvláštním vývojem prošly také jednotlivé regiony českých zemích, ať už se jedná o oblast Sudet, nebo o lokality vybrané k vojenským účelům.

Je evidentní, že v případě vývoje mlynářství, respektive celého potravinářského průmyslu, se jedná o problematiku natolik širokou a složitou, že v žádném případě není možné shrnout ji v rozsahu předkládaného článku. Z tohoto důvodu zde bude nastíněn širší rámec mlynářství v průběhu druhé světové války, který čtenářům a badatelům umožní snazší orientaci v tomto období, případně upozorní na určité tendence vývoje mlynářství, které vycházely z legislativních opatření mladé republiky a posléze Protektorátu. Stěžejním motivem pak bude vyhláška ministra zemědělství 386/1941 Sb. ze dne 12. listopadu 1941 o dočasném zastavení provozu některých mlýnů, kterou bylo zastaveno velké množství těchto podniků. Řada z nich nebyla po válce obnovena.

Jako příkladový region vývoje mlynářství za druhé světové války posloužil při přípravě tohoto příspěvku prostor středního Povolaví, konkrétně jižní část bývalého soudního okresu Sedlčany. V případě Sedlčanska jde o území, na němž je možné vedle obecných vývojových tendencí představit také některé specifické aspekty, které druhá světová válka přinesla, neboť se částečně jedná o oblast, která byla za války vysídlena a přeměněna na vojenský prostor SS-Truppenübungsplatz Böhmen. Samotná problematika vysídlené oblasti zde však vzhledem k omezenému rozsahu příspěvku představena nebude.¹

Metody a zdroje

Zkoumat období druhé světové války je s ohledem na stále žijící pamětníky v určitém ohledu poměrně složité. Mnohé křivdy mezi jednotlivými osobami, rodinami či dokonce osadami jsou zejména ve venkovských oblastech, jakými střední Povolaví je, stále živé. Vedle toho již také dochází ke zkreslení mnoha vzpomínek, jelikož od konce války nás dělí více než 70 let. Žijící osoby, které by mohly být nápomocné při metodě Oral History,

nám tak většinou poskytují informace již zprostředkované, tedy v podobě, v jaké jim byly vyprávěny rodiči a okolím. Východiskem pro tuto práci se proto stalo studium archivních dokumentů. Z nich je třeba jmenovat fondy archivů měst, obcí, četnických stanic, okresních úřadů, okresních soudů a okresních národních výborů. Z fondů specializovaných na samotné mlynářství, které je možné studovat s ohledem na vytyčené téma, je pak nutné zmínit jmenovitě fondy Státní obilní ústav (1918-1924), Výsadní obilní společnost Praha (1932-1947) a samozřejmě Mlynářské ústředí (1939-1945). Z literatury vztahující se k druhé světové válce a životu v ní lze jmenovat například Brandesovu publikaci *Češi pod německým protektorátem*, či knihu od Barbory Štolleové *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava* z roku 2014. Důležité informace pak poskytují zejména odborné články z oboru vojenské historie, hospodářských a sociálních dějin a samozřejmě i legislativy.² Stěžejním východiskem jsou pak Sbírkyně zákonů a nařízení zejména z let 1939–1945.³

V minulosti vyšlo několik studií reflektující specifickou oblast středního Povltaví, a ačkoliv se tragické a v mnoha ohledech specifické osudy lidí i hospodářských objektů vysídleného prostoru Sedlčanska a Neveklovska dosud nezařadily do obecného povědomí české společnosti, věnovalo se tomuto tématu již několik badatelů. Poslední a zatím také nejkomplexnější práci reflektující mnohé aspekty zdejšího regionu zachytil ve své knize z roku 2016 *Zabráno pro SS. Zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války* Tomáš Zouzal.⁴ Čtivě pojatou publikací, zachycující válečné osudy lidí širšího prostoru Sedlčanska, a to včetně tragického příběhu mlynáře Slaby z Krašovic, je kniha Jakuba Doležala z roku 2010 *Střípky z mozaiky protektorátní společnosti. Německá okupace a její konec v politickém okrese Sedlčany (1939-1945)*.

Předkládaný článek lze tedy rozdělit na dvě poloviny. První část představí konkrétní vládní zásahy do československého, respektive protektorátního hospodářství. Druhá polovina příspěvku pak nastíní některé konkrétní situace, do nichž se mlynáři a nájemci mlýnů díky výše uvedeným opatřením dostali.

Legislativní rámec mlynářství

Převážně se lze setkat s názorem, že na zavírání mlýnů, tedy de facto na jejich likvidaci, měly největší podíl komunistické úřady a vláda. Jim samozřejmě nelze upřít zrušení soukromé podnikatelské sféry obecně, tedy i mlynářství, tendence omezovat činnost mlýnů a obilní průmysl jsou však starší. Daleko méně jsou coby likvidátoři mlýnů připomínány protektorátní úřady a situace nastalá za druhé světové války. Ta je více spojena s jednotlivými tragédiemi mlynářských rodin, černým obchodem apod. Stále bývá naopak adorováno období první republiky, za čímž může stát technologický vývoj mlynářského oboru a vědeckotechnický rozvoj potravinářského průmyslu spolu se zásahy do zemědělského sektoru a do způsobu pěstování obilovin, který charakterizoval zejména 20. léta minulého století. Nejen 30. léta sebou však nesla hospodářské krize,

exekuce a změny v držbě mlýnů. Proto je na místě zde připomenout, že procesy, které vyústily v uzavírání konkrétních mlýnů, byly částečně nastartovány již v průběhu první světové války a právě v období první republiky.⁵

Ze zákonů a nařízení regulujících mlynářský průmysl můžeme v první řadě zmínit císařské nařízení ze dne 21. února 1915, kterým se upravuje obchod obilím a mlýnskými výrobky. Jím byla ode dne 24. února zakázána soukromá dispozice s obilím. Obilnou produkci měl nadále řídit Válečný obilní ústav ve Vídni, jehož činnost byla definována nařízením veškerého ministerstva ze dne 27. února 1915 o Válečném obilním ústavu.⁶ Specifické podmínky přetrvaly celou velkou válku, a ačkoliv následně došlo k opětovnému rozvolnění při obchodování s obilím a moukou, vedl vývoj nově vzniklého politického i obchodního uspořádání v Evropě k zavádění dalších regulací jak na úrovni vnitřního trhu, tak i na poli mezinárodního obchodu.

Mezi nařízení, od kterých se postupně odvíjela i legislativa zavedená v průběhu druhé světové války, patřil zákon o mimořádné moci nařizovací č. 95/1933 Sb. ze dne 9. června 1933.⁷ Československá vláda jím byla zmocněna zasahovat do hospodářských záležitostí státu, a to v reakci na probíhající hospodářskou krizi. Do spektra tohoto zákona spadalo zřízení obilního monopolu, ke kterému došlo vládním nařízením č. 137/1934 Sb. ze dne 13. července 1934 o úpravě obchodu s obilím, moukou a mlýnskými výrobky a některými krmivy. Byla jím zřízena Československá výsadní obilní společnost. Zákon měl sloužit k ochraně domácího zemědělství. Jednalo se o administrativně náročný počín, který byl hojně diskutovaný jak mezi mlynáři, tak mezi zemědělci a obchodníky. Už jen samotné zavádění cen, které znamenalo zdražení základních potravinářských surovin (prvotně vedlo ke zdražení mlýnských výrobků a služeb), se totiž dotklo všech.⁸ Deklarovaná ochrana rolnictva v podobě praktik a nařízení obilního monopolu vedla k narůstající nespokojenosti zejména drobných mlynářů. Tato ochranná politika se pochopitelně stala problematickou také z hlediska mezinárodního obchodu.

Dalším vládním nařízením, které výrazně regulovalo mlynářské provozy, bylo nařízení č. 168/1935 Sb. ze dne 20. července 1935 o úpravě některých výrobních a odbytových poměrů v mlynářství. Modifikovány jím byly podmínky jak pro obchodní, tak i pro námezdní mletí mlýnů.

Úpravy mlynářství, které se týkaly zejména podmínek zřizování nových mlýnů, změny produkce, rozšiřování výrobních schopností mlýnů či dodatečné přiřazení obchodního a námezdního kontingentu upravovalo opatření Stálého výboru č. 258/1938 Sb. ze dne 27. října 1938 o zřizování mlýnů a o rozšiřování jejich výrobní schopnosti. Nařízením měly být do budoucna ovlivněny všechny stávající provozy. Mimo jiné zde zaznívá i 15 km hranice rajonů stávajících mlýnů, v jejichž blízkosti nesměl být zřízen mlýn nový ani rozšířen mlýn stávající. Vyjmuty byly mlýny určené ke šrotování krmiv pro dobytek, čímž byl zachráněn provoz celé řady zastaralých mlýnů.

Vládním nařízením č. 363/1938 Sb. ze dne 21. prosince 1938, kterým se provádí opatření Stálého výboru ze dne 27. října 1938, č. 258 Sb. z. a n., o zřizování mlýnů a o rozšiřování jejich výrobní schopnosti, se stal Českomoravský svaz pro hospodaření obilím⁹, respektive Mlynářské ústředí a Slovenské Mlynářské družstvo v Bratislave rozhodujícími, kontrolními a evidenčními úřady pro záležitosti mlynářstva.¹⁰ Úkolem svazu se stalo vedení mlynářského rejstříku, do něhož musel býti každý mlýn zapsán. V obou posledně jmenovaných případech se jedná o nařízení vzniklá po odtržení Sudet.

Další ze zásadních opatření, které je třeba jmenovat, již spadají na podzim roku 1939. Tedy již do existence Protektorátu Čechy a Morava. V průběhu války bylo třeba přetransformovat veškeré hospodářství potřebám války v podobě, v jaké mohlo dlouhodobě plnit cíle Německé říše. Regulace výroby probíhala ve všech sférách produkce, tedy pochopitelně i v mlynářství, které se ukázalo být podstatným oborem již za první světové války. Jedním ze zásadních způsobů, jak vláda přizpůsobila zemědělství válečnému hospodářství, bylo vládní nařízení č. 206/1939 Sb. ze dne 18. září 1939, kterým se zmocňuje Ministerstvo zemědělství k úpravě hospodaření některými potravinami a krmivy. Od něj se odvíjelo nakládání se základními potravinami, které se opíralo o vytváření soupisů, přidělů a případné rekvizice zemědělské produkce.

Samotné hospodaření s potravinami, včetně obilovin, upravovala vyhlášky předsedy vlády ze dne 29. září 1939, č. 210 Sb., kterou se stanoví všeobecné zásady pro úpravu hospodaření potravinami a krmivy a dále vyhláška předsedy vlády č. 213/1939 Sb. ze dne 29. září 1939 o úpravě hospodaření s obilím, rýží, mlýnskými výrobky a výrobky z mouky, luštěninami, olejnatými plodinami, olejnatými semeny a krmivy. Ty specifikovaly nakládání s odběrnými lístky, podmínky pro samozásobitele a stanovily Obilní společnost jako instituci určenou k hospodaření s obilovinami a dalšími.¹¹ Podobně vyhláška ministra zemědělství 13/1941 Sb. ze dne 8. ledna 1941 o úpravě výroby a využití obilí, luštěnin, mlýnských výrobků a výrobků z mouky, olejnatých plodin, olejnatých semen, čekanky, kávových náhražek, sena a slámy a krmiv, jakož i využití rýže nově definovala strukturu, povinnosti a kompetence Českomoravského svazu pro hospodaření obilím coby veřejnoprávní korporace kontrolované Ministerstvem zemědělství.

Výše jmenovaná legislativní opatření měla pochopitelně nesporný vliv na vývoj zemědělství i celého potravinářského průmyslu. Do života mnoha mlynářů však destruktivně zasáhla až vyhláška ministra zemědělství 386/1941 Sb. ze dne 12. listopadu 1941 o dočasném zastavení provozu některých mlýnů¹² a vyhláška ministra zemědělství 387/1941 Sb. ze stejného dne o úpravě zpracování obilí ve mzdě. U těchto dvou posledních je nutno se zastavit a blíže se s nimi seznámit.

Každý, kdo se věnuje studiu moderních mlýnů, se již s vyhláškou ministerstva vnitra 386/1941 jistě setkal, neboť zmocňovací dokumenty zastavující jednotlivé provozy, nebo

naopak opravňující k další činnosti, je možné nalézt ve složkách jednotlivých mlýnů v archivním fondu Mlynářské ústředí. Dnem 23. listopadu 1941, počínaje půlnocí, byl „dočasně“ zastaven provoz mnoha mlýnů. Původně se mělo jednat o mlýny, jejichž kapacita nepřevyšovala 1000 q obilí denně. Českomoravský svaz pro hospodaření obilím však mohl udělit výjimky, což také s ohledem na regiony postrádající množství takto velkých mlýnů a se špatnou infrastrukturu, činil. Mlynářům, jejichž mlýny byly uzavřeny, svaz vyměřil a vyplácel pravidelné odškodnění. Uzavřené mlýny nesměly nadále přijímat obilí na semletí, a naopak musely semlít obilí, které měly naskladněné.

Vyhláška 387/1941 nařizovala, že obilí určené k zpracování za mzdu se do mlýnů smělo svážet pouze v určené dny, a to společnými povozy a za dohledu příslušné osoby, která k tomu byla úředně zmocněna. Obilí se navíc smělo nejen přijímat, ale i vydávat pouze ve dnech vyhrazených okresními úřady. Jednotlivým zásobitelům byly přiděleny konkrétní mlýny, v nichž jediných si museli obilí nechat semlít. Mlynář pak nesměl takto přidělené mleče odmítnout. Jmenovaná opatření měla pochopitelně vést k snazší kontrole činnosti mlýnů a k eliminaci černého mletí. Vedle toho však způsobovala značné prodlevy ve zpracování obilí. Mleči museli čekat někdy i týdny, než jim bylo obilí semleto. Navíc, došlo-li například k poruše ve mlýně, trvalo jistou dobu, než byl stanoven mlýn náhradní. Tyto situace vedly v jednotlivých případech k znovuotevření mlýnů, které byly na základě vyhlášky 386/1941 zavřeny. Dopady na mlynáře, zaměstnance mlýnů, ale i samotné rolníky byly, jak si ukážeme, značné.

„Dočasně“ uzavřené mlýny

Úkolem vyhlášky ministra zemědělství 386/1941 Sb. ze dne 12. listopadu 1941 o dočasném zastavení provozu některých mlýnů bylo zásadní zmenšení vysokého počtu mlýnů, které v Protektorátu Čechy a Morava fungovaly. Vinou ohromného množství mlýnů, za kterým stojí historický vývoj jednotlivých regionů a krajiny, byla pro úřady jejich výroba jen těžko kontrolovatelná.¹³ Z období první republiky existovala evidence mlýnů s výkazy, se kterými mohly úřady dále pracovat. Bylo však nutné vytvořit statistiky tzv. samozásobitelů, které by přiblížily množství obilí, jež si zemědělci potřebovali ve mlýnech nechat semlít. Muselo se také počítat s obilím určeným pro výživu vojsk a státní aparát. Bylo nezbytné zjistit kapacitu jednotlivých provozů, množství zaměstnanců ve mlýnech, jejich obslužnost, ale i příslušnou infrastrukturu a v neposlední řadě také státní spolehlivost mlynářů, jejich rodiny i zaměstnanců. Logicky se tak pro fungování mlýna stal nejdůležitějším úřadem příslušný okresní úřad, na základě jehož zpráv vydával Českomoravský svaz rozhodnutí o uzavření, či o příslušné výjimce z výše uvedené vyhlášky. K zachování funkčnosti mlýnů docházelo tak, že po oficiálním uzavření mlýna mu byla prakticky okamžitě svazem udělena výjimka a mlynář pokračoval ve své činnosti. Mlýny však byly uzavírány a otevírány i v následujících

letech. V prvním realizačním plánu došlo k uzavření 1078 mlýnů s kapacitou 21 340 q denně, mnohé z nich však byly z různých důvodů znovuotevřeny.¹⁴

Vycházet pouze z nařízení o kapacitě nad 1000 q nebylo v námi sledovaném regionu možné, neboť takové produkce dosahovalo jen několik mlýnských provozů. Na Sedlčansku to byl Pejšův mlýn na Lhotce, který funguje do současnosti, a Družstevní mlýn v Červeném Hrádku. Oba mlýny měly sice zůstat v provozu a převzít okolní námezdní mletí, neměly ale hospodářsky zničit všechny zbylé mlynáře v okrese, jelikož se předpokládalo, že po válce bude nutná činnost i dalších mlýnských podniků.¹⁵ Velmi špatná byla také dopravní situace regionu. Jde o lokalitu s řadou malých a často i špatně dostupných osad. Ostatně i to je jistě jedním z důvodů, proč se zde tolik malých mlýnů udrželo po celou první polovinu 20. století. V provozu svaz ponechal několik desítek dalších mlýnů, které nebyly schopny denně semlít více než několik stovek metráků obilí.

Většina mlynářů, kteří výjimku neobdrželi hned se vznikem rozhodnutí o uzavření, se ji snažila různými způsoby získat i v dalších letech války. Mlynářům byl sice přidělen coby odškodné důchod (většinou v řádech stokorun), ten ale k uživení rodiny a splacení často zadlužených podniků nestačil. Příliš nápomocné jim nebylo ani hospodářství, které k mlýnům často patřilo, jelikož válečným omezením podléhala prakticky veškerá zemědělská produkce. Do obnovování provozů se snažily zapojovat také obce. K odvolání mlynářů připojovaly své žádosti a námítky. Přidělené mlýny jim totiž mnohdy nevyhovovaly z důvodu dopravní dostupnosti, neuspokojivé vodní síly, ale i z nedostatečné provozní kapacity. Pokud například čekali obyvatelé obcí dlouho na semletí obilí, mohli se s žádostmi o obnovu konkrétních mlýnů obracet na okresní úřad. Každý okresní úřad měl pověřeného revidenta, který na činnost mlýnů dohlížel. Při znovuotevření mlýna však musela být prokázána jeho nezbytnost pro zásobování obyvatelstva. Žádosti na úřadech rychle přibývaly, jelikož prodlevy v semílání obilí narůstaly. Nevázlo však jen zásobování lidí, ale samozřejmě i výživa dobytka, protože k zdržení docházelo i při šrotování. Rajony byly příliš rozsáhlé a obce měly nedostatek potahů, některé potoční mlýny, které zůstaly v provozu přes zimu, zamrzaly, vltavské mlýny zase omezovaly jarní přívaly vody. Nebylo tak možné nechat v provozu co nejmenší množství mlýnů, jak se z počátku na Sedlčansku plánovalo.

Jako nástin postupu při předkládání žádosti o udělení výjimky a dalších odvolání směřujících k obnově provozu si můžeme uvést příklad Hradilova mlýna ve Vilasově Lhotě čp. 3. Obnovit provoz se zde snažil majitel mlýna Alois Hradil, nájemce mlýna Václav Nedvídek z Bašnic u Hořic a také několik blízkých obcí. Václav Nedvídek si mlýn pronajal od manželů Hradilových na jaře roku 1941 za 5000 K ročně. Vedle zaplaceného nájmu investoval do opravy a modernizace mlýnského zařízení i vodního díla, na což obětoval veškeré finance, které s manželkou měl. Ačkoliv se jeho přičiněním nacházel mlýn na podzim roku 1941 v dobrém stavu, byl úředně zastaven. Václavu Nedvídkovi se

nepodařilo dohodnout se s manželi Hradilovými na patřičném finančním odškodnění, jelikož Alois Hradil peníze utržené z nájmu použil na splacení dluhu, který mu vznikl při opravě mlýna a jeho zařízení na začátku 20. let 20. století. Stejně jako nájemce byl bez prostředků, navíc se jednalo o válečného invalidu, kterého v roce 1916 zranila vybuchlá mina. Sám se na provoz mlýna necítil, avšak výnosy z nájmu potřeboval na umoření dávno vzniklého dluhu.¹⁶ Do nezáviděníhodné situace se ale dostal především nájemce Václav Nedvídek, který byl nucen zcela bez prostředků a majetku začít pracovat jako dělník ve mlýně Chomole u Rokycan, aby pro sebe a manželku zajistil nutnou obživu.¹⁷ Podobný osud potkal celou řadu nájemců mlýna. Mnozí z nich se před válkou, nebo na jejím začátku zadlužili, aby renovovali mlýn, jehož provoz byl na konci roku 1941 zastaven. Jelikož však Nedvídek mlýn uvedl do dobrého stavu a s jeho mletím byli lidé spokojeni, zaslaly v únoru roku 1942 zástupci občanů obcí Počepic a Žemličkovy Lhoty žádost o otevření tohoto mlýna a o přidělení k němu.

Počepičtí žádali o přeložení z Pejšova mlýna v Sedlčanech. Žádost zaslali svazu dne 8. února 1942. Pejšův mlýn byl vzdálen 12 km, zatímco Hradilův mlýn pouze 4 km. Tato vzdálenost zcela odpovídala deklarovaným 15 km, coby vzdálenostní dostupnosti. Mleči však argumentovali nedostatkem potahů, které si museli sjednávat a půldenní časovou ztrátou, ke které se nezdálo přidávat další časová újma, která pramenila z faktu, že se museli často pro mouku vracet v jiný den. Vzhledem k nedostatku pracovních sil, ke kterému v průběhu válek dochází, se jednalo o pádný argument. Podobně koncipovali žádost i zástupci Žemličkovy Lhoty, kteří požadovali přidělení z Jedličkova mlýna v Radešicích. Jedličkův mlýn nestíhal včas semítat obilí a byl vzdálen cca 5 km.¹⁸ Provoz Hradilova mlýna byl obnoven až po válce.

Podobný osud potkal i nedaleko stojící mlýn Melena, který se nachází u obce Skoupý při silnici č 118. Melena patřil v období první republiky mezi mlýny, které se nacházely v zanedbaném stavu, de facto nemlel. Roku 1937 si ho od manželů Brzákových pronajal Josef Poslušný s tím, že mlýnské zařízení opraví a opět uvede do provozu. Vedle obilí se pachtovné skládalo z plánovaných 20 000 Kč, které měly být do mlýna nájemcem investovány. Mlýn nakonec Josef Poslušný opravil za 40 000 Kč, přičemž na základních opravách budovy se podíleli i majitelé mlýna částkou zhruba 10 000 Kč. Jelikož se mlýn nachází v oblasti s vysokou koncentrací mlýnů, snažili se okolní mlynáři jeho úřednímu otevření zabránit, avšak neúspěšně. Po zhruba třech letech činnosti byl mlýn nařízením z roku 1941 uzavřen a mlynáři Poslušnému, který po čtvrt století pracoval jako mlynářský dělník, úřad vyměřil 300 K odškodného.¹⁹ Stejně jako ostatní mlynáři žádal i Josef Poslušný o udělení výjimky. Coby nájemce mlýna měl o něco větší štěstí než Václav Nedvídek. Melenu získal do svého vlastnictví, několik let mlel pro výdělek, následně pro soukromé účely, až byl mlýn v 70. letech 20. století definitivně zastaven.

Na rozhodnutí o obnově činnosti konkrétních mlýnů měla vliv hospodářská prospěšnost stejně jako lustrace mlynáře a jeho rodiny. Při rozhodování o tom, jaký mlýn měl získat zpětně výjimku i po konci roku 1941, se mělo postupovat tak, že se sečetl počet samozásobitelů v obci a v okrese, dále se sečetly mlýny, které zůstaly v chodu, následně se obě čísla vydělila způsobem, aby mlýn, o němž bylo jednáno, zůstal zaměstnán nad 50 % své kapacity. Zohledňovala se snadná dostupnost mlýna, a to zejména kvůli revizím. Vzdálenost zemědělců od mlýna neměla být na Sedlčansku delší než 8 km a mělo se jednat pouze o mlýny s patřičným kontingentem, které byly schopné vymílat obilí na 90 %.

Jen mezi Krásnou Horou nad Vltavou a Petrovicemi, vzdálenými zhruba 7 km, se nacházelo jedenáct funkčních mlýnů. Na začátku roku 1942 se jednalo o zachování provozu v devíti z nich. Konkrétně šlo o mlýn Josefa Hůly v Krásné Hoře nad Vltavou čp. 48, mlýn Jiřího Slaby z Krašovic čp. 18, mlýn Františka Míky v Krašovicích čp. 19, mlýn Václava Míchala v Radešíně čp. 17, mlýn Jiřího Pešty v Týnčanech čp. 14, mlýn Josefa Diviše v Týnčanech čp. 15, mlýn Josefa Poslušného v Týnčanech čp. 17²⁰, mlýn Eduarda Fouda v Petrovice čp. 28 a mlýn Václava Nedvídky ve Vilasově Lhotě čp. 3.²¹

Českomoravský svaz se 7. ledna 1942 rozhodl předběžně udělit výjimku právě mlynáři Poslušnému ve Skoupém. Mlýnu měla být přidělena obec Kuní s 284 q, Radešín s 226 q a Krašovice s 603 q obilí. Všechny jmenované osady nebyly od mlýna vzdáleny více než 4 km. V případě, že by Poslušného mlýn nestačil, měl být zprovozněn ještě mlýn Václava Míchala v Radešíně.²² Z jednání o udělení výjimky byly naopak vyjmuty mlýny v Krašovicích, tedy mlýn Jiřího Slaby a Františka Míky. Tak tomu bylo i přesto, že oba mlýny byly považovány za nejlépe technologicky vybavené. Nejlépe hodnocen byl Míkův mlýn, zatímco Slabův mlýn úřady kladně posuzovaly především z hlediska hnací síly. Mlýnům uškodilo hned několik faktorů. Při šetření v Míkově mlýně dne 6. ledna 1942 byl ve mlýně nalezen neregistrovaný rovinný vysévač, který Míka do mlýna instaloval až po 3. květnu 1941. František Míka si navíc znepřátelil úředníky okresního úřadu v Sedlčanech, když je vinil z protekcionismu k některým mlynářům. Ze Slabova mlýna bylo zase v září 1941 bez povolení vyřazeno francouzské složení, které majitelé nahradili za rychloběžný šrotovník domácí výroby. Hlavním důvodem však bylo, že se mlynář Jiří Slaba nacházel ve vězení pro černé mletí v cca 200 případech a o otevření jeho mlýna nemohlo být z počátku vůbec jednáno.²³ Postupně se však úřady zabývaly myšlenkou dosadit do Slabova mlýna nuceného správce. V úvahu připadal dle inspektora táboorského okresu Aloise Sýkory pan Ferdinand Šimůnek, správce Pejšova mlýna v Sedlčanech.²⁴ Jelikož se Míkův mlýn nacházel hned v sousedství, a byl tak přímo dotčen vyšetřováním mlynáře Slaby, odmítaly ho úřady otevřít. Úředníci měli ostatně opatrný vztah k celé obci Krašovice, považovali ji za nespolehlivou co do plnění povinností.²⁵

Dne 30. března 1942 svaz ve spolupráci s okresním úřadem rozhodly, že neotevřou žádný ze jmenovaných mlýnů a že rolníky stávajících obcí lépe přerozdělí. Zároveň úředníci doporučili zavřít mlýn Aloise Hrdličky v nedaleké Zahrádce čp. 27 za to, že mlel bez oprávnění pro samozásobitele z obce Vladyčín. Mlynář navíc nehlásil prodělanou poruchu a revidenti na něj nechtěli neustále dohlížet.

Míkův mlýn se svého spuštění nakonec dočkal roku 1943, a to i přesto že nebyl k otevření doporučen ministerským úředníkem Föhlem, který mimo již zmíněné porušení vládního nařízení argumentoval velkým hospodářstvím rodiny Míkovi.²⁶ Přesto byly mlýnu přiděleny Vletice, které do té doby spadaly pod Sýkorův mlýn v Kamýku nad Vltavou čp. 36. Starosta Vletic a Hostovnic pan Sobotka opakovaně naléhal na úřady, aby pro samozásobitele z těchto obcí sehnaly bližší mlýn schopný semlít 370 q obilí ročně, jelikož kamýcký mlýn byl od obcí vzdálen cca 10 km.²⁷

Závěrem:

Nařízení a opatření, která více či méně souvisela s mlynářským průmyslem, samozřejmě vznikla v průběhu války ještě celá řada. Mnohé z nich se dokonce staly předobrazem, který po válce převzala Československá republika. Jim ani jejich hospodářskému dopadu však není možné se na těchto stránkách věnovat. Podobně je to i s legislativními výstupy po konci války. Zde se nejedná pouze o narovnání poměrů, obnovu zničených provozů, odškodnění, či rozhodnutí o obnově živnosti. Velmi často se mlynářů týkaly také zákony vztahující se přímo k válečným událostem a dekrety prezidenta republiky z roku 1945.²⁸ Nesmíme zapomínat, že na tehdejších státním území se jednalo o řešení situace nejen s českými, případně slovenskými mlynáři, ale také s německými, maďarskými a pochopitelně také židovskými majiteli potažmo nájemci mlýnů.²⁹

Při odstraňování válečných škod a opětovném otevření mlýnských provozů spolupracovalo Ministerstvo výživy s Fondem národní obnovy. Rozsáhlá opatření měla především odstranit válečné škody s tím, že do mnoha mlýnů se investovat nemělo s ohledem na jejich plánované uzavření. Mnohá nařízení, která vznikla za války, přetrvala, případně byla po zrušení opět obnovena. Tak tomu bylo v případě rajonizace a ustanovení, která regulovala výrobu a potírala černý obchod.³⁰

Výše uvedené příběhy mlýnů v povodí potoka Brziny jsou jen nepatrným střípkem skládačky jak jejich osudů, tak i obecného způsobu fungování mlýnů v průběhu druhé světové války. Mnohdy se jedná o tragickou historii i proto, že po válce již s jejich činností počítáno nebylo. Již v roce 1945 vznikaly seznamy válkou zničených a poškozených mlýnů, kdy se zohledňovala jejich výrobní kapacita a využitelnost.³¹ Mlynáři pak byli často přesvědčováni, aby se přestěhovali do zkonfiskovaných mlýnů v pohraničí a svůj podnik opustili. Naopak do mlýnů ve vnitrozemí byly dodávány stroje z mlýnů, které již obnoveny být neměly.

Poznámky:

1) Příspěvek prezentovaný na semináři byl vzhledem k omezenému rozsahu, složité a zajímavé problematice rozdělen na dvě části. Přípravovaná studie zaměřená přímo na vysídlený prostor, tedy na osudy mlýnů a mlynářů Neveklovska a Sedlčanska, vyjde v regionálně zaměřeném sborníku.

2) KAŇÁK, Petr – VAJSKEBR, Jan: Waffen SS v Protektorátu Čechy a Morava, in *Historie a vojenství* 62/3(2013); MICHL, Jaroslav: Nacistické zásahy do české pozemkové držby a okupace. (Normativní obraz), in: *Právněhistorické studie* 13 (1967); NOVOTNÝ, Gustav: Konfiskace a uvalování vnucených správ na pozemkový majetek velkostatků v českých zemích v době nesvobody 1938-1945. Úvodní poznámky, in: *České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996, Uherské Hradiště 1996* apod.

3) Vzhledem k podobě Sbírek zákonů a nařízení nebudou dále v rámci poznámkového aparátu jednotlivé zákony a nařízení citovány, jelikož je to autorkou považováno za zbytečné, neboť samotné uvedení zákonů a nařízení lze považovat za citaci.

4) Z dalších viz HAAS, Antonín: *Prameny k dějinám vysídlených území v tzv. Protektorátu Čechy a Morava*, in: *Acta regionalia*, Praha 1965; HERTL, Jan: *Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou*, in: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1*, Benešov 1957; HOŘEJŠ, Miloš: *Zábory české půdy a její následná germanizace. Deutsche Ansiedlungsgesellschaft na Mělnicku (1942-1945)*, in Hájek, Jan – JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.) *O hospodářskou národní državu. Úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Praha 2009; CHARVÁT, Jaroslav: *Podblanicko proti okupantům*, Benešov 1966; KOS, Petr: *Cvičiště Benešov – Vstup zakázán!*, Postupice 2011; RONEK, Antonín: *Lidé bez domova*, Praha 1980 apod.

5) K tématu viz

MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: „Člověk musí mlít, když voda teče.“ Vývoj mlynářského řemesla v 1. polovině 20. století, in: *České, slovenské a československé dějiny 20. století IX.*, Ústí nad Orlicí 2014, s. 193-204; SLOUP, Václav.: *Československé mlynářství*, Praha 1936; VIŠKOVSKÝ, Karel.: *Boj o Chléb*, Praha 1915; VIŠKOVSKÝ, Karel.: *Obilní politika ve válce*, in: *Obzor Národohospodářský XX*, Praha 1915; MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: *Zápas o chléb aneb české mlynářství v průběhu první světové války*, in: *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny V 2014, Vysoké Mýto 2016*, s. 86-94.

6) Viz MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: *Zápas o chléb aneb české mlynářství v průběhu první světové války*, in: *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny V 2014, Vysoké Mýto 2016*, s. 86-94.

7) Zákon přestal platit až v roce 1937.

8) Jednalo se o něm i na vládě, viz např. *Digitalní repozitář poslanecké sněmovny, schůze poslanecké sněmovny z 11. prosince 1935*. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/021schuz/s021011.htm>. Dále články a diskuze v příslušných letech v časopisech *Venkov*, *Mlynář*, *Mlynářské noviny*, *Prager Tagblatt*, *Lidové listy* a *České slovo*.

9) Dále také jako svaz.

10) Změna viz Vládní nařízení 35/1942 Sb. ze dne 18. prosince 1941 jímž se mění vládní nařízení ze dne 21. prosince 1938, č. 363 Sb., kterým se provádí opatření Stálého výboru ze dne 27. října 1938, č. 258 Sb., o zřizování mlýnů a o rozšiřování jejich výrobní schopnosti.

11) V návaznosti na zákon z roku 1934, a to podobně jako vládní nařízení 235/1939 Sb. ze dne 5. října 1939, jímž se mění a doplňují některá ustanovení vládního nařízení ze dne 13. července 1934, č. 137 Sb. z. a n., o úpravě obchodu s obilím, moukou a mlýnskými výrobky a některými krmivými, ve znění vládních nařízení ze dne 13. července 1935, č. 152 Sb. z. a n., ze dne 20. července 1935, č. 156 Sb. z. a n., ze dne 9. července 1936, č. 219 Sb. z. a n., a ze dne 20. ledna 1939, č. 10 Sb.

12) Modifikována byla vyhláškou ministerstva zemědělství a lesnictví 187/1943 Sb. ze dne 25. června 1943, kterou se doplňuje vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 12. listopadu 1941, č. 386 Sb. o dočasném zastavení provozu některých mlýnů.

13) Zde je nutné připomenout, že s nadbytečnou kapacitou mlýnů se mlynáři v českých zemích potýkali již od konce patrimoniální správy, kdy se rozmohlo volné podnikání a kdy také začaly vznikat moderní velkokapacitní mlýny. Ty byly schopné zpracovat obilí od velkostatků a hospodářských dvorů, ale dokázaly také převzít produkci velkého počtu rolníků. To spolu se zlepšující se infrastrukturou podpořenou zejména rozmáhající se železniční dopravou začalo existenčně ohrožovat některé malé mlýny, a to zvláště v období hospodářských krizí. Jako problém zejména na přelomu 19. a 20. století byla vnímána konkurence uherské mouky a zvyšující se produkce mlýnů v období první republiky.

14) Národní archiv, Mlynářské ústředí (nezpracovaný fond), kart. 24, Výkaz uzavřených mlýnů.

15) Tamtéž, zápis o telefonickém rozhovoru ze dne 18. listopadu 1941.

16) Tamtéž, Žádost A. Hradila BII2407/194.

17) MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: Vodní mlýny Sedlčanska na prahu modernizace, Sedlčany 2017, s. 125-127.

18) Národní archiv, Mlynářské ústředí (nezpracovaný fond), kart. 24. 9. února 1942, čj. BII/2660a/1942.

19) MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Š: Vodní mlýny, s. 153-155.

20) Mlýn Melena, jindy také uváděn s adresou Týnčany čp. 17.

21) Národní archiv, Mlynářské ústředí (nezpracovaný fond), kart. 24, Sdělení dat o 9 mlýnech pol. Okresu Sedlčany ze 14. ledna 1942.

22) Tamtéž, Úprava námezdního mletí – výjimky.

23) Jiří Slaba byl zastřelen na konci války v táboře Stein v Rakousku. Viz DOLEŽAL, Jakub: Střípky z mozaiky protektorátní společnosti. Německá okupace a její konec v politickém okrese Sedlčany (1939-1945), Příbram 2010 a MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Š: Vodní mlýny, s. 162-164.

24) Národní archiv, Mlynářské ústředí (nezpracovaný fond), kart. 24, Šetření Aloise Sýkory ze dne 5. ledna 1941.

25) Tamtéž, Sdělení dat o 9 mlýnech pol. Okresu Sedlčany, Úprava námezdního mletí – výjimky.

26) Tamtéž, Dopis St. Föhla s čj. 23667/1942.

27) Tamtéž, Záznam o návštěvě p. Sýkory s čj. Be7639/1943.

28) Mnoha mlýnářů se týkaly následující: 12/1945 Dekret presidenta republiky o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa;

16/1945 Dekret presidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (velký retribuční dekret); 54/1945 Dekret presidenta republiky o přihlašování a zjišťování válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry; 82/1945 Dekret presidenta republiky o zálohách na náhradu za některé válečné škody majetkové; 100/1945 Dekret presidenta republiky o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků; 101/1945 Dekret presidenta republiky o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského; 108/1945; Dekret presidenta republiky o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy Osidlovací úřad a fond národní obnovy dle dekretu; 138/1945 Dekret presidenta republiky o trestání některých provinění proti národní cti (malý retribuční dekret).

29) Z nich lze připomenout například Vyhlášku ministra vnitra 1983/1946 Ú.l. ze dne 13. listopadu 1946 o některých předpisech z doby nesvobody, které se svým obsahem příčí znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy.

30) Národní archiv, Mlýnářské ústředí (nezpracovaný fond), kart. 24, Zpráva z 20. října 1945.

31) Viz Národní archiv, Mlýnářské ústředí (nezpracovaný fond), kart. 4, Žádost Václava Kotrbáčka ze dne 29. ledna 1941.

Obr. 1. Krašovice čp. 19 (PB), Míkuv mlýn. (foto Š. Mašková Janotová, 2014)

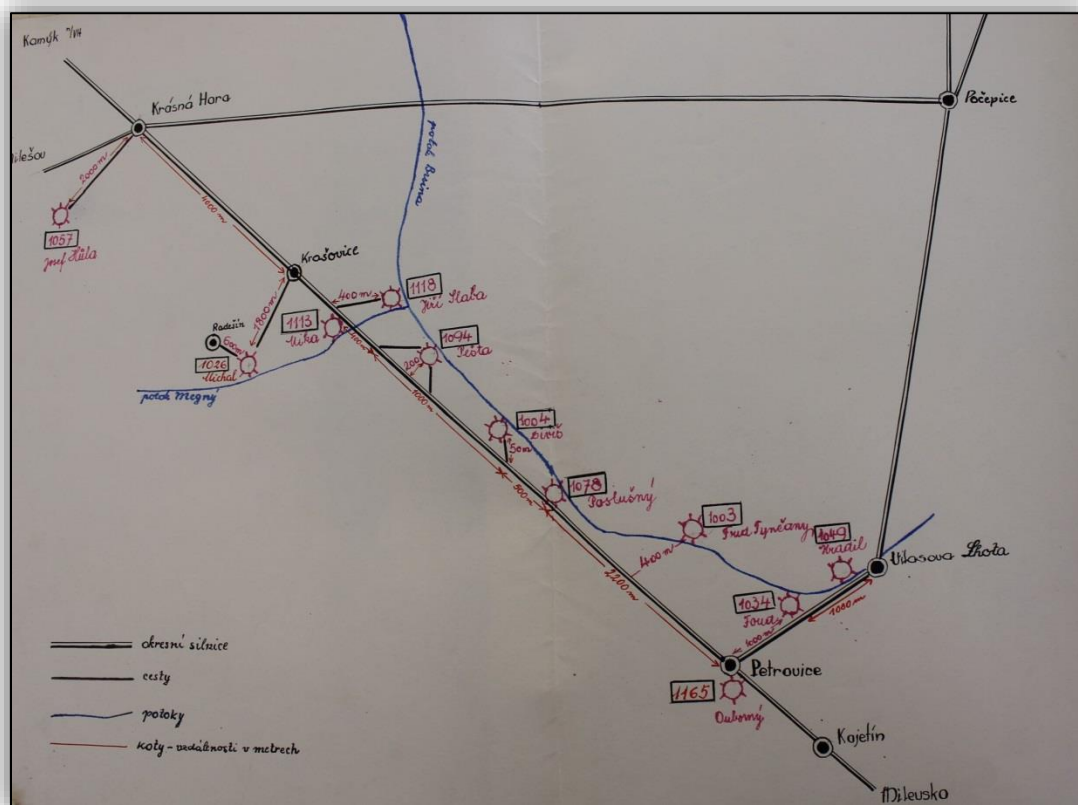
Obr. 2. Krašovice čp. 15 (PB), Červený mlýn Jiřího Slaby. (foto Š. Mašková Janotová, 2014)

Obr. 3. Skoupý čp. 17 (PB), mlýn Melena. (foto Š. Mašková Janotová, 2017)

Obr. 4. Vilasova Lhota čp. 3 (PB), Hradilův mlýn. (foto Š. Mašková Janotová, 2017)

Obr. 5. Nákresová situace mlýnů mezi Petrovicemi a Krásnou Horou nad Vltavou. (Národní archiv, Mlýnářské ústředí (nezpracovaný fond), kart. 24)

KRUPNÍK

Radim Urbánek

Řada mlýnů se zaměřila na výrobu krup z ječmene. Ve mlýnicích se díky tomu často setkáváme s dochovaným zařízením, které tuto výrobu umožňovalo. Méně obvykle se krupníky osazovaly také v pilnicích nebo stavěly samostatně. Nejedná se však o zařízení jednoho druhu, takže v současné době známe čtyři typy krupníků, které vývojově navazují takto:

- A/ stoupa
- B/ obyčejný též český krupník
- C/ holendr
- D/ loupačka (alternativně používaná jako krupník)
- E/ odíračka čili obrušovací stroj

Než si jednotlivá zařízení popíšeme, musíme zmínit, že technologie výroby krup spočívá v oloupaní zrna ječmene, popř. pšenice. Zastavme se i u názvu kroupa. Pochází z německého „Graupe“ a starší české názvy této potraviny zní omasta, otlučka nebo tluč.

Kroupy naši předkové členili podle velikosti a tvaru na:

- kroupy
- drobné kroupy
- perle
- poloperličky (drobnější než perle a větší než perličky)
- perličky (nejdrobnější kroupy)
- kroupy švábské (kulaté kroupy větší než perle)

A musíme doplnit, že naši předkové vyráběli i tzv. holce, tj. ošpicovaná zrna ječmene.

Jednotlivá zařízení

Stoupa – tyčová a kladivová

Ve mlýnech – a to i větrných – mechanicky poháněné zařízení na principu vlastní vahou padajících dřevěných tyčí nebo dřevěných kladiv do kamenného štoku nebo do dřevěné klády s otvory na vrchní straně, které mlynáři označovaly za jamky. To dává stoupám jejich pojmenování tyčové nebo kladivové.

Složitější a technologicky kvalitnější řešení spočívalo v použití tzv. dvojčat, tedy dvou tyčí dopadajících střídavě do stejné jamky.

Obyčejný krupník

Na první pohled vypadá podobně jako obyčejné mlecí složení a tvoří jej stejně tak dva „mlecí“ kameny, z nichž je běhoun upravený tak, aby na něm bylo možné vyrábět z ječmene nebo méně často i z pšenice kroupy.

První úpravou kamene je křes nejen na mlecích plochách, ale i po obvodu kamene, a to zpravidla křes příčně rovný. Druhou úpravu tvoří osazení tzv. výhonku v spodní části kamene. Jednalo se o krátký kovový díl, který mezi lubem a běhounem rozhrnoval a obracel ječmen, aby došlo k jeho rovnoměrnému obrušování. Poté se obvykle kroupy ještě ohlazovaly ve stoupě.

Výroba krup na obyčejném krupníku může být zaměňována s tzv. mandlování krup, tedy s jejich výrobou na mlecích kamenech obyčejného složení, které nemá běhoun křesaný po obvodu.

Za obyčejný krupník může být chybně označen i tzv. špičák. Není se čemu divit, neboť mlynáři k výrobě holcovaných krup skutečně mohli špičák používat.

Holendr

Do Čech se sice holendrový krupník dostal z Holandska už kolem roku 1710, ale k jeho výraznému rozšíření došlo až v 1. polovině 19. století. Skládal se jen z jednoho kamene rýhovaného po obvodu, osazeného na vodorovné hřídeli a otáčejícího se v lubu. Ten tvoří dřevěná kostra s plechovým pláštěm zdrsněným posekáním. Rýhování kamene provedené příčně má buď stromečkový nebo rovný tvar.

Ječmen, z něhož se kroupy vyráběly, se omílal mezi lubem a kamenem, které se otáčely vzájemně opačným směrem (u některých mladších holendrů vyráběných továrně se otáčel pouze kámen). Intenzita obroušení se regulovala dobou obrušování. Víme, že v některých případech se tato doba měřila mlýnskými hodinami, jejichž princip spočíval v odvíjení provazu z hřídele s větším západkovým kolečkem, které posouvala ráčna pohybovaná vačkou na hřídeli převodu krupníku. Na spodním konci provazu se nacházela ližina, která přibližně po určitém počtu otáček hřídele krupníku klesla až k palečnímu kolu a začala drnkat o palce.

Loupačka

Jak loupačky průchodové, tak loupačky periodické lze využít k loupání ječmene na kroupy, avšak především druhé uvedené „umožňují snadnou výrobu krup“ a také „mají ve značných mezích regulovatelný účinek loupání“. O průchodových loupačkách mlynářské učební texty uvádí, že je lze k výrobě krup použít, „avšak s většími ztrátami na surovině a pohonné energii“.

Do skupiny loupaček můžeme řadit také jejich předchůdce, které výjimečně nacházíme vyřazené u větrných i vodních mlýnů a zcela ojediněle se s nimi můžeme setkat i ve mlýnici (větrný mlýn v Dolním Novém Dvoru, okres Nový Jičín). Jejich

korpus není vyrobený ze smirku nebo umělých kamenů, ale z přírodního kamene, obvykle z pískovce v podobě dvoudílného dutého „válce“, jehož vnitřní plocha je opatřena rovným křesem.

Odíračka

Toto zařízení se nazývá také brusný loupací stroj nebo obrušovací stroj. Ve mlýnech se vyskytuje nepříliš často, a to ve variantě s vodorovným hřídelem, na níž se nachází řada karborundových kotoučů s postupně se zmenšujícím průměrem. Tento rotor je umístěn v kuželové skříni, jejíž horní stranu tvoří karborundový plášť a spodní děrovaný plech. Pracovní spára (mezera) se reguluje posouváním hřídele s kotouči v axiálním směru.

Stejně jako loupáčky má své předchůdce i odíračka. Jedná se o kamenný komolý kužel rotující v tělesu z dvou kamenů, které tvoří jeho protikus. Obdobně jako u odíračky i zde se pracovní spára upravuje posunutím hřídele s komolým kuželem v axiálním směru. Tento stroj se dochoval vyřazený u vodního mlýna v lokalitě poblíž Jaroměře (okres Náchod).

Čištění krup

Vyrobené kroupy mají podobu směsi vlastních krup s oloupanými obalovými částmi obilky, mlynáři nazývanými též slupky. Ke konečnému čištění krup mlynáři používaly mlýnky na čištění obilí zvané obvykle fofry, na nichž docházelo provětráním k odstranění zmíněných oloupaných obalových částí. Využívalo se principu, kdy těžší částice (kroupy) unášejí proud vzduchu na krátkou vzdálenost, ale částice lehčí (obalové části) na mnohem delší vzdálenost.

Uvedený postup se netýkal krup z loupáčky či odíračky. Součástí těchto strojů je prakticky vždy aspirační zařízení včetně odpovídajícího zařízení odlučovacího. Aspirované části se nevyhazovaly, ale využívaly se například do krmných směsí.

Literatura:

Páris, F.: Názvosloví starého mlýna českého, ČL 15, 1906, s. 186-189.

Páris, F.: Názvosloví starého mlýna českého, ČL 15, 1906, s. 225-232.

Páris, F.: Dějiny mlynářství, Praha 1913.

Pátek, F.: Některé názvy součástí starých mlýnů českých, ČL 11, 1902, s. 60-61.

Poppe, J. H. M.: Obširné prostonárodní naučení o řemeslech a umělostech, čili Technologia všeobecná a obzvláštní, k poučení a prospěchu všelikých stavův, díl třetí, Praha 1837.

Štěpán, L. – Křivanová, M.: Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách, Praha 2000.

Štěpán, L. – Urbánek, R. – Klimešová, H. a kolektiv: Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II, Praha 2008.

Těšitelová, M.: Slovník starých českých mlýnů, Naše řeč 49, 1963, s. 185.

Tureček, F.: Encyklopedie mlynářství. Nelokalizováno, nedatováno.

Tureček, F.: Čištění obilí, Pardubice 1950.

Vysoký, A.: Materiál k slovníku technologickému, Litomyšl 1861.

Obr. 1. Hoslovice (okr. ST), replika kladivové stoupy. (foto Radim Urbánek, 2009)

Obr. 2. Horní Rokytnice (okr. RK), běhoun z obyčejného krupníku. Dobře viditelný je křes po obvodu i na „mlecí“ ploše. (foto Radim Urbánek, 2017)

Obr. 3. Horní Rokytnice (okr. RK), běhoun z obyčejného krupníku. Pozůstatek tzv. výhonku. (foto Radim Urbánek, 2017)

Obr. 4. Desná (okr. SY), kámen z krupníku typu holendr s křesem „do stromečku“. (foto Radim Urbánek, 2008)

Obr. 5. Ratibořice (okr. NA), řemeslně vyrobený krupník typu holendr. (foto Radim Urbánek, 2009)

Obr. 6. Zlatá Koruna (okr. CK), periodická loupáčka. (foto Radim Urbánek, 2008)

Obr. 7. Kozodry (okr. RK), průchodová loupačka. (foto Radim Urbánek, 2006)

Obr. 8. Odry (okr. NJ), dvoudílné kamenné těleso archaické loupačky. (foto Radim Urbánek, 2011)

Obr. 9. Vepřek (okr. ME), odíračka. (foto Radim Urbánek, 2017)

Obr. 10. Kozodry (okr. RK), mlýnek na čištění obilí ve variantě sloužící k čištění krupice. (foto Radim Urbánek, 2006)

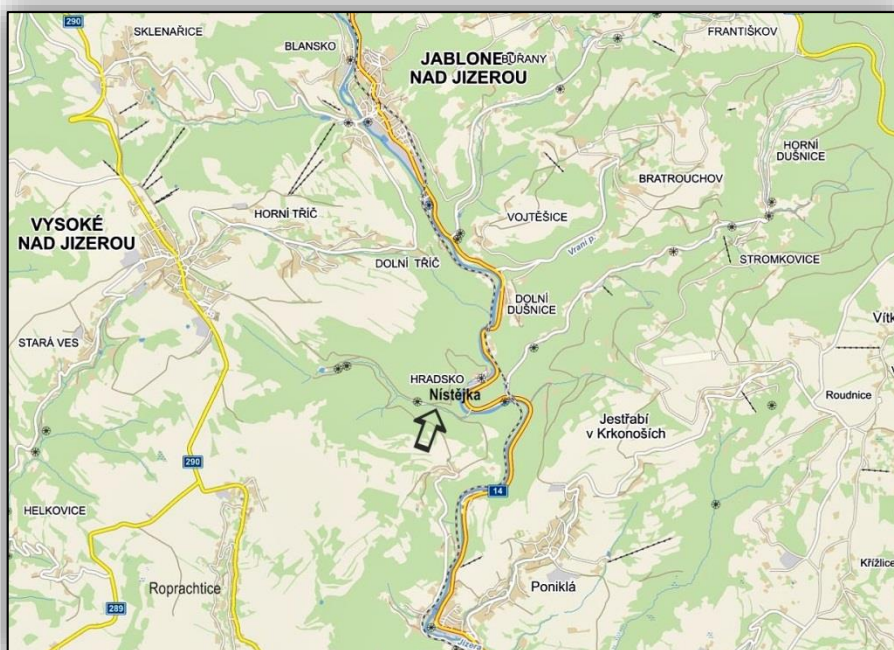
VÝZKUM LINIOVÉHO OBJEKTU POD HRADEM NÍSTĚJKOU A MOŽNOSTI JEHO INTERPRETACE

Lucie Galusová – Přemysl Špráchal

Na jihozápadních hranicích Krkonošského národního parku se nacházejí zříceniny středověkého hradu Nístějka (okr. Semily). Leží na samém okraji cípu katastru města Vysoké nad Jizerou, které bývalo tržním a hospodářským centrem zmíněného hradu (obr. 1 a 2).

V těsné blízkosti hradu se nalézá z části relativně zachovalý terénní reliktní lineární povahy (obr. 3 a 4), který doposud unikal badatelské pozornosti. Viditelnost náznaku průběhu tohoto objektu je umocněna zvláště v období vegetačního klidu, kdy reliéf terénu plastičtěji vystoupí. Na jaře navíc dochází ke zvýraznění druhovou odlišností květeny, kdy zmiňovaný reliktní tvar tvoří ostrou hranici rozšíření sasanky hajní, jejíž doba květu je v rozmezí března až května.

Zmiňovaný terénní reliktní tvar se nachází zhruba 250 m západně od zříceniny hradu Nístějky nad Farským (Vysockým) potokem, na pozemcích parc. č. 849 a 848, k.ú. Přívlaka. Objekt o délce cca 100 m sleduje úroveň vrstevnice od hladiny potoka do okraje vzrostlého lesa, kde se ztrácí nad erozivně rozšířenou plošinou, lemovanou

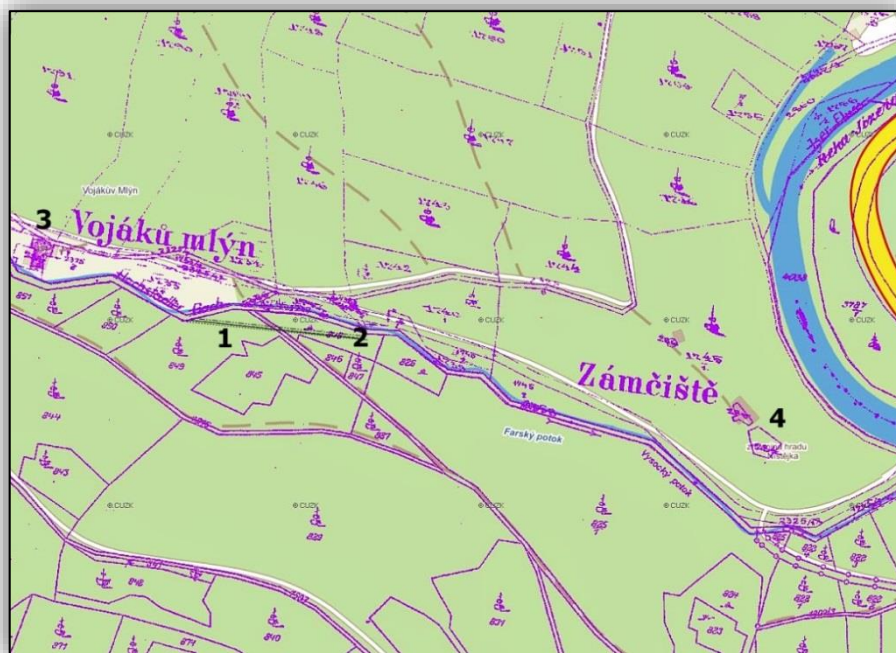
Obr. 1. Výřez přehledové mapy hradu Nístějky a okolí s vyznačenou polohou lokality (šipka). Na obrázku jsou zakresleny všechny mlýny existující v průběhu 19. století.

mírným meandrem potoka. Přičemž nejvýraznější dochovanou část reliktního tvaru lze sledovat pouze v délce několika metrů od potoka ke křížení se zaniklou cestou vedoucí od rozcestí pod hradem ke vsi Jilmu (osa- da obce Poniklá). Tato cesta je, na rozdíl od popisovaného terénního

reliktu, v mapách označovaná, přestože již v první polovině 19. století byla nahrazena jinou cestou a v té době spojovala pouze přístup od rozcestí pod hradem k domu čp. 93 na okraji vsi Jilem, ze kterého se dodnes dochovalo pouze základové zdivo.

Výše zmiňovaný terénní útvar zaujal badatele svým umístěním i podobou, a na uvedeném základě se rozvinula nabízející se hypotéza o zaniklém středověkém náhonu, potažmo vodním mlýnu pod hradem Nístějka. Současně však bylo třeba badatelské nadšení mírně krotit vzhledem k minimu argumentů, o něž by bylo možné se v první fázi opřít, a proto byla dále zvažována hypotéza zaniklé cesty či meliorační rýhy. Z tohoto důvodu byl proveden v uvedené poloze nedestruktivní archeologický výzkum pomocí metody povrchového výzkumu reliéfních tvarů, kterou mimo jiné aplikoval autorský kolektiv studující prostor zaniklých středověkých vesnic v západních Čechách a demonstroval tak její praktické využití v trvale zalesněném prostředí, které je vhodné pro studium středověku a raného novověku. provedeny povrchové sběry. Současně byly pořízeny fotografie lokality (obr. 4 až 9). Následně byla plánová dokumentace digitalizována v corellDrawXIV. Výsledky archivního a archeologického nedestruktivního bádání jsou shrnuty níže.

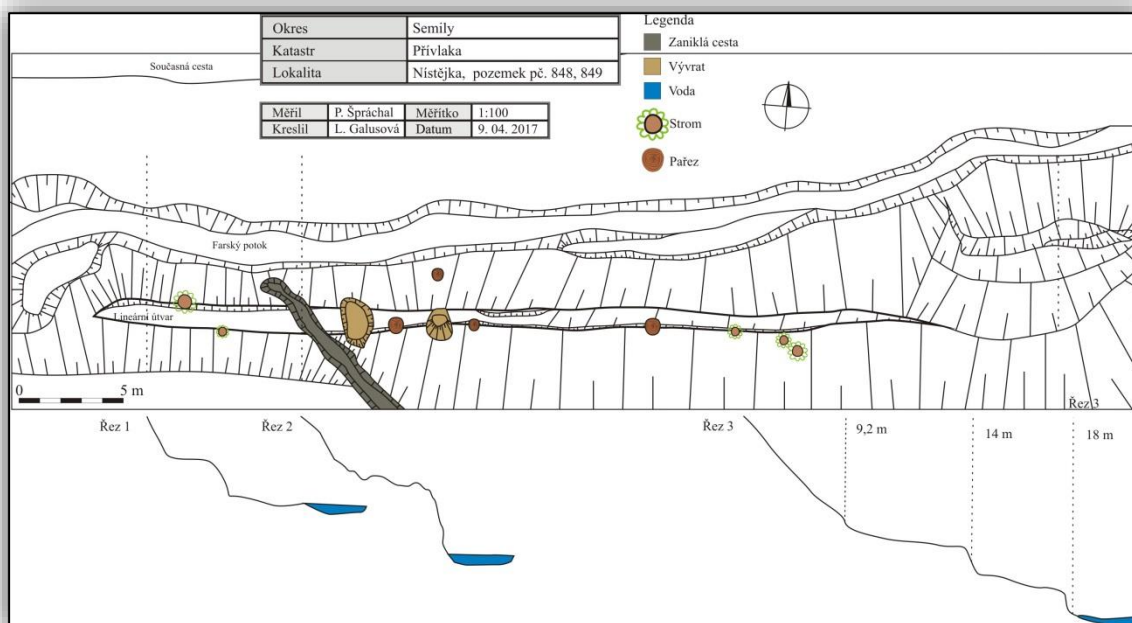
Hospodářským zázemím hradu Nístějky se dosud ještě nikdo nezabýval, pouze velice stručně zmínil dr. Lukáš hypotetickou polohu poplužního dvora na základě

Obr. 2. Výřez katastrální mapy s vyznačením 1) průběhu liniového terénního útvaru, 2) reliktních prvků při toku, které byly původně považovány za silně transformované pozůstatky mlýna, 3) Vojákův mlýn z 18. Století, 4) zřícenina hradu Nístějky.

místopisného odvození.

Neodmyslitelnou součástí hradního příslušenství byl i mlýn. Nehledě na to, zda se jednalo o mlýnek žentourového typu nebo ruční žernov. Doložené mlecí kameny máme z hradů na Kosti, Kumburku, Vízmburku, Lanšperku a dalších. V případě zdejšího stísněného prostoru

Obr. 3. Plán lokality pořízený pásmem (duben 2017). Na plánu je patrný relikt táhnoucí se od západu na východ po vrstevnici porušovaný dřevinami a zaniklou cestou. (L. Galusová)

hradu, nutné hospodářské kapacity i společenskému postavení by se spíše nabízela možnost externího řešení mletí obilnin. Tím spíše, že je hrad bezprostředně z obou stran obtékán dvěma toky, na jejichž soutoku byl vystavěn.

Hrad Nístějka je v písemných pramenech poprvé zmiňován roku 1369 v predikátu Jindřicha z Valdštejna (Henrici de Waldenstajn dicti Nyestyeczka). Z castellologického hlediska se však jedná tradičně o starší stavbu, což potvrzují i archeologické závěry, které hrad kladou do závěru století třináctého, případně na počátek následujícího.

V autentických písemných pramenech není žádný mlýn uveden, a to ani tehdy, když je v královské odúmrti provolacích knih roku 1459 zmiňován majetek posledního známého majitele hradu Mikuláše z Jenštejna (Nicolaus dictus Niestieyka de Genssteyna et de Niestieyky). Rozsah prohlášeného majetku byl citován v maximální míře obecně. Tento pán hradu, stoupenec krále Jiřího, byl posledním, koho z rezidentních majitelů známe. Někdy potom, v průběhu druhé poloviny 15. století, hrad vyhořel a nebyl již obnovován.

Do okruhu hradního hospodářského zázemí se nabízí možnost zaniklého tzv. Starozámeckého mlýna na Jizeře v osadě Hradsko, nadohled z Nístějky. Mlýn byl však na odkoupeném vrchnostenském pozemku postaven teprve roku 1755 Václavem Patočkou. Podobně vzdálený Maříkovský mlýn ovšem stál již na sousedním panství a tedy nepřipadá v úvahu.

Kromě Jizery však i zmiňovaný Farský potok poháněl několik mlýnů, které mlely pouze do první světové války. Ale ani zde nemůžeme žádný z nich spojit s vazbami na hradní zázemí, neboť všechny tři zdejší mlýny vznikly teprve v rozmezí 18. století.

Novověké mlynářství na Farském potoce a potažmo katastru města Vysokého nad Jizerou se datuje teprve do roku 1713, kdy známe stavitele nejstaršího mlýna na Farském potoce, mlynáře Mikuláše Nečáska. Z počátku 18. století je také vysocký Cech pekařů, mlynářů a perníkářů, jehož nejstarší památkou je pečtidlo právě z roku 1713. Je s podivem, že se žádný mlýn po celé 17. století ve Vysokém neuvádí.

Absence vysockých mlýnů však nevylučuje jeho existenci v ostatních vsích bývalého okruhu nístějského panství, kde tradičně nacházíme panský mlýn ve Tříči a poddanské v Pasekách nad Jizerou (resp. u Makova) a ve Staré Vsi. Otázkou je, proč právě ve Vysokém nad Jizerou celé století mlýn chyběl?

Kolem poloviny 16. století ve všech vesnicích již mlýny pracovaly a to včetně vysockého, který roku 1565 odevzdával 2 gr. svatojiřského úroku. Je to pouhých 50 let od prvního oficiálního záznamu o hradu Nístějce, jakožto „zámku pustém.“ Lze se tedy s jistou dávkou opatrnosti domnívat, že stav mlýnů uvedených v registrech berní navarovského panství, s nímž bylo tou dobou to nístějské sloučeno, zhruba odpovídá rozmístění mlýnů v době existence hradu.

Pokud se v našem případě tedy skutečně jednalo o relikv mlýna, z výše uvedených skutečností vyplývá, že zde mlýn musel existovat někdy v období před 17. stoletím a již na tom místě nebyl obnoven.

Neznáme však ani polohu onoho mlýna ze 16. století. V úvahu však nepřipadá jiný potok než právě Farský o celkové délce 3 km, vtékající pod Nístějkou do Jizery. Není ani zřejmé, zda původní Nečáskův (Farský dolní) mlýn stál druhotně na zaniklém mlýništi nebo nejstarší mlýn skutečně stál nadosah hradu v místech silnějšího průtoku, kde se nachází popisovaný terénní relikv předpokládaného náhonu

Jak z výše uvedeného vyplývá, archivní průzkum mnoho k vysvětlení relikvu nepřispěl.

Archeologický nedestruktivní výzkum však také nebyl schopen beze zbytku interpretovat veškeré antropogenní pozůstatky na povrchu současného terénu, jelikož kvantitu a kvalitu zachování terénních informací zásadně ovlivňuje způsob zániku, zacházení s pozůstatky po zničení a zásadně též uložení pozůstatků (hlína, zvodnělý horizont).

Obr. 4. Liniový útvar vykreslený pásmem (střední část). Pohled od severozápadu z dodnes užívané cesty vedoucí podél potoka.

Obr. 5 Na pozadí fotografie se táhne liniový útvar od východu na západ opětovně vykreslený pásmem (západní část). Pohled od severozápadu z dnes užívané cesty vedoucí podél potoka.

V tomto případě byl nalezen takřka plochý terénní pozůstatek o šířce 0,8 až 1,2 m táhnoucí se od meandru Farského potoka, od západu na východ v délce přes 100 m vedoucí po vrstevnici a ztrácející se nedaleko v lese. Uvedený relikt nepokračuje ani před potokem ani se neobjevuje dále za místem, kde se plně vytrácí. Podoba i umístění terénního pozůstatku při dotčeném toku evokuje existenci náhonu, ovšem v tomto případě je třeba se ptát, kam by vedl? Zarážející je především skutečnost, že relikt skutečně vede „odnikud nikam“. V místech, kde se pozůstatek ztrácí je po přibližně 14 m po svahu další relikt, který by snad mohl při dostatečném badatelském nadšení a bez kritiky pramenů vyvolat dojem, že zde kdysi stávala stavba se zařízením na vodní pohon (viz plán). Po bližším ohledání se však uvedená hypotéza stává silně problematickou vzhledem k absenci jakýchkoli fragmentů artefaktů na povrchu jak lineárního útvaru, tak reliktu při potoku, případných ekofaktů (mazanice, uhlíky apod.), přístupové cesty a v neposlední řadě též absence pravidelnosti reliéfu při potoku (myšleno např. obdélník, čtverec, nepravidelný kruh apod.), který by relikt zajisté měl, pokud by se jednalo o zaniklou středověkou či raně novověkou stavbu a pokud by tedy v minulosti nedošlo k nějakým zásadním transformacím (poničením).

Na uvedeném základě je tedy třeba vyslovit neutěšené závěry.

V první řadě je třeba se vyrovnat s otázkou, zda relikt může být pozůstatkem polní cesty. Ačkoli se v blízkém okolí slepé polní cesty vyskytují, nalezený relikt se na systém těchto cest nikterak neváže a nemá jejich logickou funkčnost.

V případě zaniklé meliorační struhy se nalezený relikt organicky nezapojuje do někdejší sekvence drobných luk, rozkládajících se roztroušeně v údolí potoka pod výše položeným Vojákovým mlýnem, a proto je tato interpretace taktéž nejednoznačná.

A konečně je třeba se vyjádřit k té nejzajímavější hypotéze, která již od počátku oběma badatelům tanula na mysli, a to, že se jedná o pozůstatek náhonu z doby blíže neurčené. Předně je třeba říci, že popisovaný lineární útvar se nenachází na žádném mapovém podkladu, a to ani na páté generaci lidarového snímku, který v tomto prostoru bohužel není příliš kvalitní. Z výše uvedeného je také zřejmé, že ani písemné prameny nepřinesly žádné bližší vysvětlení, případně doložení funkce objektu. A tak původní snaha prokázat, že se jedná o relikt zaniklého náhonu k raně novověkému či dokonce středověkému vodnímu mlýnu se stala marná, vzhledem k tomu, že naráží na mnoho nejasností. Dle výjimečných analogií, kde byly pozůstatky staveb vodních mlýnů včetně náhonů skutečně prokázány (na základě nedestruktivní archeologie) lze o předmětné hypotéze v souvislosti se zdejšími relikt-

Obr. 6. Místo, kde badatelé původně předpokládali mlýniště, jehož poloha však nebyla nedestruktivním archeologickým výzkumem potvrzena.

Obr. 7. Průběh řešeného objektu zvýrazněn černou linií. Jeho východní část při potoku.

Obr. 8. Detailní pohled na objekt ve východní části, kde je jeho průběh nejnápadnější.

Obr. 9. Pohled na liniový útvar od východu vykreslený pásmem. Západní část. V těchto místech se relikt začíná postupně ztrácet.

tem minimálně polemizovat. Ovšem dotčené analogie pocházejí až z raného novověku a jedná se o výjimečně dochované objekty, kterých je (tedy dostatečně publikovaných) „jako šafránu“. V tuto chvíli tak lze říci pouze to, že ačkoli relikv sám o sobě vykazuje znaky zaniklého, blíže nedatovaného vodního díla, jeho osamělost bez jakéhokoli pozůstatku objektu se zařízením na vodní pohon dává sice prostor pro fantazii, avšak nikoli pro seriózní interpretaci dané archeologické situace. Vzhledem k doposud neprobádaným archeologickým transformacím a absence systematického výzkumu tak zůstává jiskřička naděje, že veškeré tyto „záhadné“ objekty budou v budoucnosti lépe uchopeny a interpretovány. Za současného stavu poznání lze však konstatovat, že tento objekt předcházel staré zaniklé cestě k Jilmu, která jej kříží a ve fázi destrukce a zániku vykazuje analogickou podobnost s jinými zaniklými vodními díly. Bez prokazatelného mlýniště však bohužel není možné přijmout tvrzení, že se pod hradem Nístějka nalézá pozůstatek středověkého či raně novověkého náhonu k vodnímu mlýnu, jelikož by se jednalo o nepodloženou spekulaci.

VITÁČKŮV MLÝN ANEB JEPIČÍ ŽIVOT MLÝNA ZALOŽENÉHO V ROCE 1881

Rudolf Šimek

Za většinou mlýnů založených ve druhé polovině 19. století tzv. na zelené louce lze hledat pozoruhodný příběh a nejednu zajímavost. Stejně je to i s Vitáckovým mlýnem, který mlel pouze jednu generaci a po kterém zůstalo pouze nenápadné mlýniště (obr. 1) a normální znamení vysekané ve skále při cestě z Berouna do Hostimi.¹ Tento mlýn je pro molinologii pozoruhodný hned z několika důvodů, proto následující text přinese zřejmě spíše více otázek než odpovědí.

Na začátku si představíme historický a stavební vývoj mlýna. Se jménem Vitáček se setkáváme již na Indikační skice² z roku 1840, kdy pozemky, na nichž později mlýn vznikl, vlastnil Josef Vitáček, Hostim čp. 13, tedy dědeček pozdějšího stavitele mlýna Antonína (narozen 21. dubna 1858). Z matrik se také dozvídáme, že otcem Antonína byl Ivan Vitáček.³ Letný pohled na Indikační skicu nám naznačí, že usedlost čp. 13 se skládala ze tří spalných a jedné nespalné budovy a patřilo k ní poměrně dost pozemků. Z dalších matričních záznamů zjistíme, že po Ivanovi Vitáčkovi sedí na gruntu jeho syn

Obr. 1. Vitáckův mlýn (BE), pohled na mlýniště. (foto J. Moravec, 2016)

Josef (několika jeho dětem šel bratr Antonín za kmotra). Zdá se tedy, že Antonín byl ze statku bratrem Josefem nějakým způsobem vyplacen a tak mohl na rodinných pozemcích u řeky postavit patrový zděný dům čp. 40, stodolu a mlýnici (obr. 2).⁴ Ve kterém roce byl položen základní kámen mlýna, přesně nevíme. Sám Vitáček udává do protokolu z roku 1906 rok výstavby 1879.⁵ K provozování mlýna, však došlo nejspíše až po 25. září 1881, kdy Antonín Vitáček podává žádost na „Slavné c. k. okresní hejtmánství“ a uvádí ji větou: „Od více sousedních obcí, zejména v Hostímě, v Tetíně a v Srbsku byv povzbuzen, uzavřel jsem na své usedlosti čís. pop. 40 v Hostímě mlýn zříditi a k tomu vodní síly z řeky Berounky upotřebiti.“ K této žádosti přiložil i „prohlášení“ podepsané od starostů tří výše zmíněných obcí s tím, že proti „stavbě mlýna nejnovějšího způsobu a stroji k broušení kamenné dlažby“ nic nemají, naopak nový podnik uvítají.⁶ Osvědčení, technické dobrozdání od úředně oprávněného civilního inženýra ze 4. ledna 1882 popisuje budovu jako „stavení ve kterémž mlýnské stroje způsobu tak zvaného amerického umístěny býti mají.“ Z toho a dalších částí protokolu lze usuzovat, že strojní vybavení bylo nainstalováno až po tomto datu. Povolení provozovat mlynářskou živnost a postavit mlýn dostal Vitáček 29. dubna 1882. Kolaudace byla 11. června 1883. Kvůli nepřesnému zaměření nového náhonu proběhla v roce 1888 opětovná nivelace a do skály nad cestou bylo vytesáno normální znamení (obr. 3).

Je paradoxní, že Vitáček dostal povolení postavit mlýn a jen o pár let později došlo k regulaci řeky Berounky a mlýn přišel o vodu. Nápad na zregulování řeky odstartovala nejspíš velká povodeň v roce 1872. Snahy vyvrcholily v letech 1889 – 91, kdy byl hotový projekt s tím, že realizace etapy od Berouna k Vitáčkovu mlýnu proběhla v období 1906 – 1908.⁷ Dle protokolu z 18. října 1906 dostali manželé Vitáčkovi za zmaření vodní síly 15 500 korun. Vymínili si pouze, aby bylo vodní dílo zrušeno až po 30. červnu 1907.⁸ Jak nás informuje jiný dokument z fondu Zemského výboru v Čechách, na konci června 1907 skutečně došlo k zasypaní náhonu. Vitáček na mlýně žil spolu s manželkou až do roku 1939, kdy společně zemřeli.⁹ Pro úplnost dodejme, že od roku 1940 jsou novými majiteli manželé Machulkovi, kteří se pak v roce 1948 odstěhovali do Tetína.¹⁰ Poslední, kdo na mlýně žil, byl od 50. let 20. století František Macháček se svou družkou. Nevíme, jak dlouho v usedlosti hospodařili, jediný jistý fakt je, že v 80. letech 20. století byl mlýn z bezpečnostních důvodů zbořen.

Nově postavený mlýn tedy mlel pouze 24 let, což není, jak by se mohlo zdát, ojedinelé.¹¹ Dostáváme se k tomu nejzajímavějšímu, co se k Vitáčkovu mlýnu vztahuje. Jde o pozoruhodný „*Plán ku postavení nového mlýna pro p. Ant. Vitáčka v Hostímě č. p. 40*“ (obr. 4).¹² Mlýnskou technologii zde zakreslili ve 4 řezech mlýnem. Dále je zde navržena fasáda mlýna a situace mlýnice vůči obydlí.¹³ Nechybí tu nakreslená měřítko a podpis autora, jímž byl Filip Wlček, sekerník. Podepsal se i investor Vytáček Anton. Plán máme

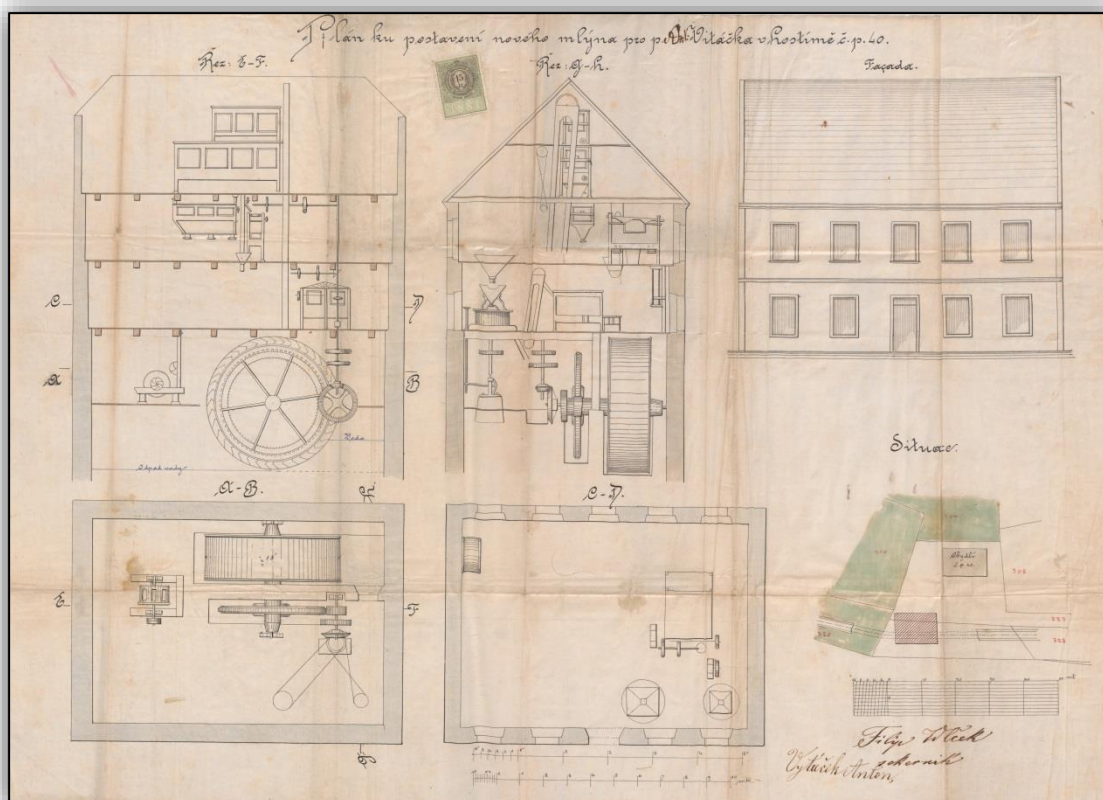
Obr. 2. Mlýn na archivní fotografii, mlýnice vlevo, uloženo SOkA Beroun. (foto J. Jeníček, 1943, výřez)

Obr. 3: Vitáčkův mlýn (BE), normální znamení vysekané ve skále nad cestou ke mlýništi. (foto J. Moravec, 2016)

datovaný okolnostmi vzniku mlýna, ale také kolkem z roku 1881. Jak již bylo předznamenáno, jedná se o naprosto jedinečný plán, který obsahuje řadu jinde nevídaných detailů. Můžeme na něm vidět americký mlýn s některými typickými prvky, tak jak jej známe z literatury. Mlýn obsahuje část čistírenskou, mlecí a třídící. Jeho budova měla 4 podlaží, tedy podkolí, mlecí podlahu, první patro a podstřeší. O rozvod energie ve svislém směru se starala především královská hřídel vedoucí z podkolí do prvního patra. Vodním motorem bylo vodní kolo na spodní vodu o celkovém průměru 5,5 m. Spolu s ním na hřídeli sedělo kolo paleční s čelními palci, jež má vůči kolu vodnímu poměrně velký průměr. Paleční kolo pohání předlohou transmissi, ta zase přes pravoúhlý paleční převod pohání královskou hřídel a zároveň plochým řemenem krupník. Královská hřídel má dvě řemenice, které zajišťují přenos energie dvěma řemeny na mlecí a špicovací složení. Pravoúhlý převod je v plánu naznačen na mlecí podlaze a lze se domnívat, že měl být i v prvním patře. Další rozvod energie na mlecí podlaze a v prvním patře se prováděl plochými řemeny.

Prvotní čištění probíhalo na hranolovém vysévači umístěném v prvním patře. Zde narážíme na první otázku, jak sem bylo dopravováno melivo. Pravděpodobně výtahem, který vede z mlecí podlahy až do podstřeší.¹⁴ Lze se domnívat, že v podstřeší byly přihrnovací hrádě na jednotlivé meziprodukty a na melivo. Vyčištěné zrno se zachytávalo do pytle a následně převezlo do násypky nad špicovacím složením. Zrno

Obr. 4: Plán z roku 1880 (+/- 1 rok), uložen v SOkA Beroun.

zbavené špičky a části slupky šlo do krátkého výtahu, který je vynesl nad čisticí stroj podobný klasické moučnici, avšak zdvojené. Výtah zde byl nutný, neb moučnice není klasicky v podkolí, ale na mlecí podlaze. Je možné, že v jedné polovině probíhalo čištění ošpicovaného zrna a v druhé polovině snad třídění meliva klasickým moučným pytlíkem. Samotné mletí, vymílání a luštění krupic probíhalo na jediném kamenném složení s francouzskými kameny. Třídící část se skládá z hranolového předvysévače a moučného vysévače umístěných v podstřeší a z již zmiňované zdvojené moučnice, dále ze savky s žejbrem, která je zakreslena v prvním patře a zajišťovala čištění a třídění krupice a dunstů. V případě mletí pšenice se na francouzských kamenech provedl první šrot a melivo vynesl výtah do podstřeší do předvysévače, ten oddělil z meliva nejhrubší frakce, aby ulehčil moučnému vysévači. Tato nejhrubší část meliva, která by zbytečně opotřebovávala hedvábí v moučném vysévači, šla znovu na mlecí složení. Mouky a krupice se pak poslaly do moučného vysévače, kde mohly být tříděné na tři sorty. Vytrídila se zde mouka, dunsty, krupice a zbytek, jenž šel opět na mlecí složení. Mouka byla již hotový produkt a krupice se následně čistila na savce s žejbrem. Proces mletí se periodicky opakoval nejméně 7 krát, ale mohl být opakovaný i více jak 10 krát s tím, že se zrno postupně vymílalo a mlynář z něj získával tmavší a tmavší mouku. Podobný proces byl i s žitem, jen s tím rozdílem, že žito se nemlelo na krupici a tak se z celého procesu vynechala savka. Žito se také mlelo na méně chodů. V plánu mlecího složení je patrný ještě třetí kapsový výtah, který stál u savky a zajišťoval dopravu krupic a dunstů z vysévače na žejbro v horní části savky.

Na plánu chybí výše zmíněná bruska na kamennou dlažbu, ale zároveň je zde namalován krupník holendrového typu, který není v pramenech nikde zmíněný. Svě místo našel v podkolí, což je poměrně typické umístění. Z plánu také vyplývá, že objekt mlýnice byl přístupný jedněmi dveřmi a to ze dvora usedlosti. Zda některé z pěti oken v prvním patře tohoto průčelí sloužilo jako vyskladňovací otvor, není zřejmé.

Je pozoruhodné, že mlýn nezanikl beze zbytku. V roce 1975 byl přibližně 10 metrů od břehu objeven Jiřím Langem mlecí kámen, který se dnes nachází v soukromé sbírce (obr. 7). Jedná se o zajímavý mlecí kámen, snad běhoun ze špikovacího složení. Určení kamene však není jednoznačné. Na první pohled zaujmou dva nepatrné zádlaby pro kypřici, které nemají typický tvar a velikost. Jeden z nich je značně poškozen odlomením hmoty kamene. Druhou nesrovnalost shledáme v tom, že jedna polovina kamene je nakresána pro mletí levotočivé a druhá pro mletí pravotočivé. Dle plánu se otáčel běhoun špičáku proti směru hodinových ručiček. Nelze s jistotou napsat, že tento kámen opravdu ve Vitáčkově mlýně pracoval. Rozhodně však stojí za bližší prozkoumání odborníkem.

Z pramenů a literatury se dozvídáme i něco o životních osudech mlynáře Antonína Vitáčka a jeho rodiny. Nezodpovězenou otázkou nejspíš zůstane, proč se dal Vitáček na

Obr. 5: Břeh Berounky (levý) u Lištic proti Tetínu, diabasová skála – silur (fotoarchív České geologické služby [online databáze], <http://www.geology.cz/foto/10111>, přístup cit. 2017-12-08; foto R. Hylský, 1949)

Obr. 6: Dobová pohlednice. (převzato z knihy CÍLEK Václav, MAJER Martin, SCHMELZOVÁ Radoslava a kolektiv, *Tetín svaté Ludmily: místo, dějiny a spiritualita*, Praha 2017, s. 209)

Obr. 7. Pozoruhodný mlecí kámen. (foto H. Langová, 2018)

mlynařinu. Pokud víme, nikdo z jeho rodu se tomuto řemeslu nevěnoval.¹⁵ Nejpozději ve svých 25 letech měl Vitáček postavený a vybavený mlýn a v něm mlynařil. Dle sčítání z roku 1890 s ním ve mlýně žil jeho otec Ivan (nar. 1828), bratr Ivana, Josef (nar. 1836) a služebná Barbora Engelsbergová (nar. 1820).¹⁶ V roce 1891 se Antonín Vitáček oženil s Magdalenou rozenou Bartošovou z Tuchlovic čp. 36. Tehdy jim bylo 33 a 25 let a z toho plyne, že Vitáček mlynařil 8 let jako svobodný mládenec. Postupně se manželům narodilo 5 dětí. První byla dcera Anna (4. července 1892).¹⁷ O rok později se narodil Josef, jenž se dožil pouze tří let. Roku 1894 přišla na svět dcera Magdalena, která umírá ve svých dvaceti letech. Dne 20. března 1896 se narodil syn Antonín, v roce 1897 pak „mrtvorozený plod mužského pohlaví“ a konečně poslední syn Václav (4. září 1898). Další děti se v čp. 40 už neuvádějí. O smrti syna Josefa a dcery Magdaleny se dozvídáme díky zápisu v matrice narozených.¹⁸ O osudu Anny a Václava zatím prameny mlčí.¹⁹ Díky sčítacímu operátu z roku 1921 víme, že na mlýně hospodařil Antonín Vitáček a jeho manželka Magdaléna. S nimi tam v té době žil už jen syn Antonín a služka Marie Rabochová (nar. 1860, svobodná).²⁰

Mnohé mlýny se často i díky své poloze stávaly místem tragických událostí. V krátkosti připomeňme tu, která se přihodila u Vitáčků kolem roku 1912.²¹ Někdy v noci přišli do mlýna nezvaní hosté a vyžádali si mladého Antonína, aby jim ukázal v okolí nějakou jeskyni. Šlo o lupiče, kteří vykradli kostel v Tetíně. Tonda je tedy dovedl do

jeskyně v Šanových koutech. Vrátil se až nad ránem vyděšený k smrti a nemluvil. Byl v šoku. S sebou si přinesl zlatý pohár (spíš kalich) zabalený v kusu látky. Neopatrné zloděje tehdy spatřil nějaký tamější sedlák, spolu s vesničany je chytli a i s kořistí předali spravedlnosti. Tonda se beznadějně léčil v Dobřanech u Plzně a v Bohnicích. Později zůstal v ústavu již natrvalo. Pro rodiče to bylo, jako kdyby pohřbili i své poslední dítě. Jeden z lupičů přišel dokonce po patnácti letech strávených v kriminále do bývalého mlýna a žádal zlatý kalich zpět. Nepochodil. Tento kus liturgického náčiní zůstane už asi navždy nezvěstný.

Vitáčkův mlýn je pozoruhodným příkladem mlýna postaveného na zelené louce, ale také připomínkou jak těžké životy někteří naši předkové měli. Celý článek vznikl především kvůli pozoruhodnému plánu technologického zařízení, jímž byl mlýn vybaven. Samozřejmě se nabízí otázka, zda se na svou dobu jedná o svým způsobem již archaické či naopak o moderní zařízení. Naštěstí bádání o technologickém vybavení mlýnů ve druhé polovině 19. století postoupilo a máme pár příkladů, které můžeme porovnat. Z pohledu plánové dokumentace z roku 1884 k modernizaci Podbranského mlýna v Rožmitále pod Třemšínem se jeví Vitáčkův plán jako poměrně moderní. Vypracovala jej firma Karolinenthaler Maschinenfabrik J. G. Bernard vormals: Lüsse, Marky & Bernard ve spolupráci s firmou Dílna na mlýnské stroje Alois Barth, Praha, Lipová ulice číslo 472. Plán vyobrazuje americký mlýn s kamenným mlecím složením s francouzskými kameny, poháněný vodním kolem na vrchní vodu s kovovými prvky, litinovou hřídelí a převody převážně z litiny a s krátkou svislou hřídelí vedoucí z podkolí na mlecí podlahu. Další rozvod energie zprostředkovaly ploché řemeny. O čištění se staraly dva koukolníky s eurékou a o přesun meliva několik kapesových výtahů, z nichž jeden je nakreslen jako šikmo postavený. Vysévání probíhalo na hranolových vysévačích a savce.²² Porovnáním těchto dvou plánů lze dojít k tomu, že Vitáček nechal až na drobné ústupky vyprojektovat mlýn moderně. Na druhou stranu si uvědomme, že oba plány vznikly v době, kdy byly poměrně běžné do nově budovaných i modernizovaných mlýnů instalovány válcové stolice a to jak s válci z porcelánu tak i s válci ze skořepové litiny. Dobrým příkladem je postupné modernizování nevelkého mlýna Sárovec ve Vysokém Mýtě Karloušem Richtrem, který válcovou stolicí osadil v roce 1875. Celková modernizace stála 3621 zlatých s tím, že porcelánová válcová stolice tehdy čítala 980 zlatých.²³ O tom, že v tomto období byly válcové stolice již obecně známé, jen pro většinu mlynářů finančně nedostupné, vypovídá i inzerce z prvního čísla časopisu Mlynář z roku 1880. Autor článku se domnívá, že tvůrce plánu, sekerník Filip Vlček, věděl o vynálezu válcové stolice i euréky, ale poněvadž to byly opravdu drahé stroje, vznikl plán v této levnější variantě.

Poznámky:

¹⁾ O tomto mlýně se autor článku dozvěděl na základě dotazu Jana Moravce, zda v této lokalitě mlýn někdy stával. Dnes jeho existenci totiž dokládá pouze jméno uvedené na některých mapách. Na tomto místě je potřeba poděkovat výše zmíněnému kolegovi za fotografie mlýniště a spolupráci na archivním průzkumu.

²⁾ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. BER149018400.

³⁾ SOA Praha, Matriční kniha narozených, kniha Svätý Jan pod Skalou 07, s. 145 – 146.

⁴⁾ Zda postavil dům a mlýn zároveň nevíme. Pravděpodobně stál nejdřív obytný dům se stodolou a až později samostatně stojící mlýnice. V matrikách je Antonín (jako kmotr) zmiňován nejprve jako „syn Ivana Vitáčka, rolníka z Hostíma“ (1885) a pak jako „rolník z Hostíma“ (1888, 1890) a nakonec jako „mlynář z Hostíma č. 40“ (1892), viz pozn. 3 a SOA Praha, Matriční kniha narozených, kniha Svätý Jan pod Skalou 24, s. 126, 141 a 171.

⁵⁾ Tehdy bylo Antonínu Vitáčkovi 21 let. NA, fond Zemský výbor v Čechách 1874-1928 (NAD 1054/3), karton 5872-5873, sign. XV-6/1.

⁶⁾ Podpisy jsou z 15. a 17. září 1880 a z 21. srpna 1881. SOkA Beroun, fond Okresní úřad Beroun, vodní spisy, sign. 11 54/690, karton 10.

⁷⁾ TOPINKA, Jiří, Regulace řek na Berounsku, in: *Minulostí Berounska*, Beroun, 2002, s. 182.

⁸⁾ Národní archiv, fond Zemský výbor v Čechách 1874-1928 (NAD 1054/3), karton 5872-5873, sign. XV-6/1. Na jiném místě v kartonu se uvádí, že na výkup vodní síly je vyčleněno 20 000 korun, ale že Vitáček požaduje 40 000 korun. Sepsáno v Praze 11. října 1906. Jakým způsobem byla nakonec stanovena částka, se asi již nedozvíme. Za dohledání archiválií v Národním archivu děkuji Janu Škodovi.

⁹⁾ KADERÁBEK, Rudolf, *Závodí, třetí berounské reminiscence*, Machart 2012 s. 76. Antonínovi bylo 81 a Magdaleně 73.

¹⁰⁾ Více o nových majitelích viz KADERÁBEK.

¹¹⁾ Jako příklad můžeme uvést Ježkův mlýn u Husince (TP) založený v roce 1866 Jakubem Ježkem jako umělecký, který již roku 1871 koupil v exekuci JUDr. Zdenko Ostádl a přestavěl jej na sirkárnu. Více viz RACOCHA, Lukáš: Ježkův mlýn, Sirkovna, karta mlýna internetové databáze vodnimlyny.cz [cit. 21. 11. 2017]. Dostupné z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/objekty/detail/5655-jezkuv-mlyn-sirkovna>

¹²⁾ Plán je uložen v SOkA Beroun, fond Okresní úřad Beroun, vodní spisy, sign. 11 54/690, karton 10.

¹³⁾ Chybí zde zakreslení stodoly. Je tedy možné, že vznikla až později. Stodola není vyobrazena ani na mapě Pozemkového katastru. Je možné, že ji Vitáček postavil za utržené peníze za zrušení vodního díla proto, aby mohl hospodařit.

¹⁴⁾ Z plánu není patrné, kde má výtah patu. Lze se domnívat, že byla při stropu podkolí umístěna tak, aby do ní mohl vést výskok od kamenného složení s francouzskými kameny.

¹⁵⁾ Vystupuje zde i otázka jak a kde se mlynářskému řemeslu vyučil. Na druhou stranu se podařilo zjistit, že příbuzní Vitáčkové z Hostíma čp. 13 - Vitáček Josef (zmínka k roku 1910) a později Vitáček Čeněk (zmínka k roku 1914) mlynařili v Chrustenickém mlýně čp. 2. Viz SOkA Beroun, fond Okresní úřad Hořovice 1850 – 1945, sčítací operát pro Hostím, 1910, čp. 13; SOA Praha, Matriční kniha oddaných, kniha Loděnice 13, s. 198.

¹⁶⁾ SOkA Beroun, fond Okresní úřad Hořovice 1850 – 1945, sčítací operát pro Hostím, 1890, čp. 40. Ivan a jeho bratr mají jako zaměstnání uvedené polní hospodářství, majitel Antonín Vitáček zase mlynářství.

¹⁷⁾ SOA Praha, Matriční kniha narozených, kniha Svatý Jan pod Skalou 24, s. 168. Za kmotru jí šla Anna, dcera Josefa Vitáčka, rolníka z Hostíma č. 13. Kdy zemřela, zatím nevíme.

¹⁸⁾ SOA Praha, Matriční kniha narozených, kniha Svatý Jan pod Skalou 24, s. 179, 191, 205 a 221. O narození Václava Vitáčka víme díky sčítacímu operátu z roku 1910 (SOkA Beroun, fond Okresní úřad Hořovice 1850 – 1945, sčítací operát pro Hostím, 1910, čp. 40). Matriky narozených v druhé polovině roku 1898 a dále nejsou dosud přístupné.

¹⁹⁾ Anna Vitáčková není uvedena ve sčítacím archu z roku 1910. Tehdy by jí bylo 18 let. Podobně syn Václav není jmenován ve sčítacím archu z roku 1921, bylo by mu 23 let. Autor se domnívá, že oba zemřeli velmi mladí. Více se dozvíme, až budou přístupné mladší matriky.

²⁰⁾ SOkA Beroun, fond Okresní úřad Hořovice 1850 – 1945, sčítací operát pro Hostím, 1921, čp. 40.

²¹⁾ Většina informací o této události pochází z knihy KADEŘÁBEK Rudolf, Závodí třetí berounské reminiscence, Machart 2012. Z textu vyplývá, že autor pouze vypráví, co kde slyšel. Text není podložen prameny, autor neměl ani informace z matrik apod.

²²⁾ Národní archiv Praha, fond Velkostatek Rožmitál pod Třemšínem, inv. č. 1047, karton 430.

²³⁾ To, že v roce 1875 byla osazena válcová stolice, vychází spíše z kontextu. Více viz URBÁNEK Radim, Vývoj technologického zařízení mlýna Sárovce ve Vysokém Mýtě za Karloúše Richtera, in: Vodní mlýny II, Vysoké Mýto 2005, s. 128 – 134.

DEPOT FRAGMENTŮ POZDNÉ BAROKNÍCH ODĚVŮ A OBUVI Z PANSKÉHO MLÝNA VE STAROSEDLSKÉM HRÁDKU

Klára Posekaná a Rudolf Šimek

Panský mlýn čp. 4 ve Starosedlském Hrádku (PB) je objektem, který si zaslouží pozornost mnoha různých odborníků a který postupně odkrývá všelijaké zajímavosti a tajemství ze své historie.¹ První písemná zmínka o mlýnu ve Starosedlském Hrádku pochází již z roku 1549.² O konkrétním mlynáři pak z roku 1647, kdy Matiej Kott, mlynář z Hrádku šel za kmotra.³ Po rodu Kottů zde hospodařil rod Školů, Zíků a naposledy mlynářský rod Řezníčků. V druhé polovině 20. století mlýn sloužil především pro rekreaci a od roku 2008 opět k trvalému bydlení. Budova mlýna se na začátku 21. století neobešla bez zásadních oprav. Jihovýchodní roh obytné části byl vůči zbytku budovy pokleslý a způsoboval statické problémy. Ve východní zdi se nacházely dvě svislé praskliny asi 1 metr od sebe a tato část zdiva hrozila vyvalením. Část jižní zdi se jakoby pod tíhou opěrného pilíře vykláněla směrem do zahrady. V roce 2009 byla popraskaná východní zeď rozebrána, vykopán základ až na skálu a zeď znovu vyzděna. Podpurný pilíř se podkopal, opět až na podloží, a znovu podezdil. Na nově opravené zdi bylo potřeba přizdvihnout celou roubenou část, neboť výškový rozdíl podlahy v rozsahu devíti metrů na šířku mlýna činil celých 20 centimetrů. Při této příležitosti se odkrývala také podlaha 1. patra (obr. 1, červená šipka). Jedná se o sýpkovou podlahu, která má místy světlou výšku až 60 cm.⁴ Během rekonstrukce bylo pod podlahou půdy nalezeno větší množství předmětů z doby předchozí přestavby na začátku 80. let 18. století. Část tvořily převážně dřevěné fragmenty náradí nebo vybavení domácnosti (například zbytky kachlů, keramické střepy a různé dřevěné klínky. Větší výpovědní hodnotu má ale nález oděvů a obuvi, konkrétně dětský vyztužený živůtek, punčocha, fragment modrého sametu, šest dětských bot, čtyři podešve a fragmenty usní.⁵

Všechny zmíněné boty jsou silně obnošené a ve větší či menší míře poškozené.

Střevíc A: původní délka zhruba 24 cm, symetrická podešev i ošlap, bez podpatku. Svršek s plátěnou podšívkou se dochoval jen ve formě tří fragmentů v oblasti špičky boty a na boku.

Střevíc B: délka 24 cm, symetrická podešev, podle většího ošlapání v místě palce spíše levá, bez podpatku. Výrazná štíhlá špička bývá v tomto období obvyklejší u dámských bot. Svršek je rozdělený na dvě části (přední a zadní) spojené dohromady švy, částečně se zachovalo lemování horního okraje, chybí ale část nártu, kde by

Obr. 1. Panský mlýn, Starosedlský Hrádek čp. 4 (PB). Pohled na mlýn z jihu s vyznačením úrovně podlah, kde byly objeveny předměty. (foto R. Šimek, 2017)

mohly být dírky po připevněné sponě nebo tkanicích, takže není možné jednoznačně určit, zda byl střevíc nazouvací nebo měl nějaké zapínání.

Střevíc C: délka 19 cm, symetrická podešev, symetrický ošlap v prstové části, na patě výraznější na levé straně (což však neumožňuje rozhodnout, zda se jedná o levou nebo o pravou botu), podpatek ze dvou vrstev usně. Špička je kulatá, svršek rozdělen na tři části (jednu přední a dvě zadní), výrazná výztuha patní části.

Střevíc D: délka 18 cm, mírně asymetrická (levá) podešev s podpatkem. Ze svršku se zachovala jen nepatrná část neumožňující rekonstruovat stříhové řešení (s výjimkou rozdělení na přední a zadní část) ani tvar špičky, dírka ve svršku může být pozůstatkem šněrování boty nebo upevnění přezky.

Střevíc E: délka 15 cm, symetrická podešev s prošlapanou dírou v místě palce (levá), prstová část stejně široká jako patná, bez podpatku. Svršek téměř kompletní, z tmavé kůže lemovaný textilní tkanicí, vevnitř je pod částí svršku plátěná podšívka. Zdá se, že svršek byl na nártu zavazován na dvě tkanice vybíhající z kožených cípů, další tkanice pak byla zavázaná nad malým, spíše dekorativním rozparkem na nártu.

Vyšší bota F: délka chodidla zhruba 20 cm, podešev podélně přeložená (nelze určit, zda byla bota pravá nebo levá). Svršek je rozdělen na přední a zadní část spo-

Obr. 2. Fragменты бот и текстиля найденные в Панском млыне. (фото К. Posekaná, 2017)

Obr. 3. Torzo dětského živůtku z Panského mlyna. (foto К. Posekaná, 2017)

jenou na nártu zvlněným švem, zadní část dále vybíhá nad kotník, kde jsou vevnitř zbytky všitých kožených poutek.

Podešve mají znatelné stopy po prošití podél okraje, v některých případech i napříč v patní, popřípadě prstové části (dírký, místy i přeřezaná dratev). Kdy došlo k oddělení podešví od zbytku boty a ke kolika různým kusům obuvi patří, není snadné jednoznačně určit.

Punčocha ze světlé příze pletené hladce je ve stavu fragmentu, zachovala se pouze část zhruba od kotníku dolů, a to bohužel bez partií klínů nad kotníky, paty či špičky, ze kterých by bylo možné vyčíst, zda se jednalo o ruční či strojové pletení. Punčocha byla velmi intenzivně spravovaná a opakovaně podšívána různými tkaninami, aby se prodloužila její životnost.

Fragment modrého sametu má na rubové straně tenký proužek lněného plátna, pocházel tedy pravděpodobně z oděvu s podšívkou (pravděpodobně šatů, kabátku, kamizoly), nebo, v případě že se nejedná o zbytek ustřižené podšívky ale o poškozený tkaloun, z dolního lemu sukně či šatů. Velikost fragmentu a absence stříhových detailů

Obr. 4. Dětský střevíc (E), nejzachovalejší z nalezených kusů obuvi. (foto K. Posekaná, 2017)

Obr. 5. Detail původní lícové strany dětského živůtku. (foto K. Posekaná, 2017)

neumožňuje bližší identifikaci typu oděvu ani věku nositele, pouze je možné vyloučit, že by byl součástí dětského živůtku (viz dále).

Velmi zajímavý je nález dětského živůtku nebo šněrovačky. Dochovala se jeho pravá polovina a dále horní část průkrčníku včetně levého ramínka, zbytek pravděpodobně zničili hlodavci. I přes poškození je (s výjimkou krátkého segmentu spodního okraje přední části) možné rekonstruovat kompletní tvar živůtku. Během období, kdy byl živůtek používán, došlo minimálně jednou k výraznější úpravě, kdy byly mezi přední a zadní část všity dva díly, které obvod pasu i hrudi zvětšily celkem o 10 cm, dále byla pravděpodobně vyměněna ramínka a celý živůtek potažen novou látkou. Obvod pasu v okamžiku uložení nelze z důvodu torzovitosti přesně změřit, odhadem měl 46 cm. Děvče, které živůtek nosilo, mělo pas pravděpodobně o několik centimetrů větší, protože zadní díly se nešněrovaly těsně k sobě, ale nechávala se mezi nimi mezera.

Nalezený živůtek je celoplošně vyztužený a původně byl konstruován stejným způsobem, jako soudobé živůtky pro dospělé ženy. Krejčí tehdy jednotlivé díly (obvykle osm nebo deset) nastříhli minimálně ze dvou (častěji ale z více) vrstev látky, všechny vrstvy jednoho dílu položili na sebe a prošili rovnoběžnými liniemi stehů. Do takto vzniklých tunýlků vložili úzké proužky výztužného materiálu, boční švové záložky každého dílu přistehovali k rubu, a teprve takto začištěné panely sešili k sobě navzájem. Nakonec obšili horní i spodní okraj, vyšili dírky a vsadili podšívku.

Tento dětský živůtek byl původně sešit z šesti dílů, linie spojů probíhaly od průramků svisle dolů, od ramínek šikmo dopředu a od středu průkrčníku svisle dolů. Švy byly zakryty tenkým proužkem modrého plátna s nezačištěnými okraji zahnutými dovnitř a stejné proužky byly našity i uprostřed obou párů zadních dílů, kde oddělovaly oblasti s různým směrem vedení tunýlků. Celý spodní i horní okraj živůtku s výjimkou ramínek byl obšit proužkem měkké usně, pravděpodobně jelenice.

Původně byly vrstvy na živůtku uspořádány tak, že lícovou vrstvou tvořilo jemné světlé plátno podložené papírem, spodní vrstvou hrubší režné plátno, původní podšívka se nedochovala. Mezi papírem a hrubším plátnem byly vloženy proužky štípaného rákosu široké 3 – 4 mm. Tunýlky byly prošité zadním stehem, směřovaly svisle nebo mírně šikmo a vyztužovaly živůtek v celé ploše. Dále byla těsně pod výstřihem od jednoho ramínka k druhému umístěná silná velrybí kostice, ze které se dochoval pouze odlomený fragment, patrná je i řada stehů silnou režnou nití, které kostici držely na místě.

Později byl živůtek na bocích rozšířen o dva panely ze dvou vrstev plátna keprové vazby a modrým vzorem a jedné vrstvy hrubšího plátna ztuženého modrým (snad kličovým) nátěrem. Původní a nové díly byly bez začištění pouze hrubě sestehovány silnou reznou nití dohromady. Stejnou reznou niť použili i k prošíání dalších vrstev - rezného plátna, tuženého plátna a papíru, které překryly přední partii živůtku. Tyto vrstvy se sice dochovaly pouze torzovitě, ale soudě z umístění pevného kraje látky, ani původně netvořily souvislé vrstvy, spíše se jednalo o jakési vypořádání. Celý živůtek byl ještě překryt vrchní látkou (jak se dá poznat z vypracování ramínek), ta se ale nikde nedochovala, a to ani torzovitě. Předpokládáme tedy, že byla odstraněna ještě před uložením živůtku pod podlahu. Poslední vrstvou, tentokrát zachovanou v celé ploše torza, je podšívka z rezného plátna.

Na dochované části živůtku máme patrných čtrnáct dírek na šněrování obšitých silnější reznou nití. Dvě na konci každého ramínka a dvě na místě, kde se pomocí tkanice nebo stuhy ramínko na zádech připevňovalo k hornímu okraji živůtku. Zbývajících osm je umístěno podél bočního kraje zadního dílu. Vzhledem k tomu, že dvě horní dírký mají mezi sebou poloviční vzdálenost, než jaká je mezi všemi ostatními, je pravděpodobné, že se živůtek šněroval „spirálově“ pomocí jedné tkanice. O jednu řadu kostic dál najdeme několik dalších, stěží rozeznatelných dírek - snad se jedná o původní dírký před zvětšením korzetu.

Celkově bylo zpracování precizní a je pravděpodobné, že se jedná o práci profesionála. Naproti tomu pozdější zásahy jsou provedeny tak nedbale, že se přímo nabízí možnost, že jednalo o podomácku udělané úpravy. Je otázkou, zda byla rodina mlynáře natolik movitá, aby si pořídila pro dítě takto kvalitní kus oděvu, nebo zda ho dostala (ať už nový nebo obnošený) darem.

I když je nález takto starého dětského živůtku raritní, ve sbírkách evropských a amerických muzeí se několik dětských živůtků nachází. Nálezu z Panského mlýna se nejvíce blíží živůtek uložený v Nordiska museet ve Švédsku (inv. č. NMA.0065252) z modrého a rezného lnu s ramínky, vyztužený dřevem a jednou příčnou kosticí. Řadu shodných prvků nese i hedvábný živůtek z Germanischer Nationalmuseum v Německu (inv. č. T7350) z období okolo roku 1740.

Zatím co u fragmentů náradí a vybavení se vzhledem k jejich malé velikosti i nefunkčnosti můžeme domnívat, že pod podlahou skončily nejspíš neúmyslně, výše jmenované části obuvi a oděvů se tam zřejmě neocitly náhodou. Vycházíme nejen z prosté úvahy, že je nepravděpodobné, aby pod podlahu zapadlo tolik bot, ale především ze zahraničních analogií. V západní Evropě byla problematice záměrně ukryté obuvi a oděvů věnována dlouholetá pozornost. June Swann, britská historička

Obr. 6. Panský mlýn, Starosedlský Hrádek čp. 4 (PB). Rub nového prahu před osazením. (foto R. Šimek, 2013)

z muzea v Northamptonu, která se specializovala na obuv, začala v 50. letech 20. století katalogizovat nálezy ukrytých bot. V současnosti⁶ se v této databázi nachází zhruba 1900 kusů nejen z Velké Británie a jejích bývalých kolonií, ale rovněž ze Skandinávie nebo Polska. Před dvaceti lety vznikla snaha vytvořit obdobný seznam ukrytých oděvů na webové stránce www.concealedgarments.org, zatím však zahrnuje jen několik málo položek. Společným prvkem těchto nálezů je, že se jedná o jednotlivé, převážně o levé boty, uložené obvykle pod podlahou půdy nebo v okolí komína. Významný podíl tvoří dětská obuv, vždy je intenzivně nošena, v mnoha případech před uložením záměrně znehodnocena. Všechny tyto body nález ze Starosedlského Hrádku splňuje, a to včetně úmyslné destrukce. Zatímco poškození vyšší boty a snad i většiny střevíců je způsobeno hlodavci, střevíc B nese evidentní stopy rozřezání či rozstříhání. Vedle toho chybí vrchní látka a příčná kostice u živůtku, ale v tomto případě mohlo jít i o snahu recyklovat nejdražší části použitého materiálu.

Odborníci mají pro tyto nálezy různá vysvětlení, ve většině případů je ale spojují s magickým vnímáním světa nebo pověrečným chováním. Bota, podobně jako živůtek, představuje jakýsi otisk svého majitele – získala během nošení jeho tvar, nasákla se jeho potem i tělesným pachem, proto patří mezi nejčastěji ukládané předměty. Nejčastěji je zmiňována její apotropaická funkce, tedy schopnost odvracet od domu a

jeho obyvatel zlé síly. Trochu posunuté vnímání naopak spojuje zanechanou obuv a oblečení se snahou udržet v domě pozitivně působící magické bytosti (ekvivalentem v našem folkloru by byli například skřítkci hospodářičci). Zajímavá je i souvislost boty s plodností nebo štěstím na cestách.

V případě depotu z Panského mlýna je výjimečné, že díky dataci přestavby objektu známe pravděpodobně přesný rok uložení předmětů pod podlahu. Podle smlouvy z roku 1777, vrchnost mlynáři Václavu Zíkovi zaručovala, že *„z panských lesů dostal jednou pro vždy 15 kmenů, dřevo ke zřízení jeho domu, které si sám musí porazit a dopravit, zdarma ještě dáno“*.⁷ Tento údaj je v souladu s dendrochronologickou datací roubení a krovu mlýna (1779–80), ke stavebním úpravám v oblasti stropu světnice a podlahy sýpky došlo pravděpodobně během roku 1780.⁸

Matriky⁹ a nájemní smlouvy nám poskytují informace o rodině tohoto mlynáře. Václav Zíka se narodil v roce 1744 a s manželkou Kateřinou původně žil v nedalekých Tochovicích, nájem Panského mlýna získali roku 1772. V době rekonstrukce měli pět dětí, dcery Annu (*1765), Marii Josefu (*1768), Františku (*1772) a Kateřinu (*1774) a syna Václava Josefa (*1770). Další dcera, Kateřina Josefa (*1767), zemřela krátce po narození, syn Josef Antonín (*1778) v deseti měsících. Situace rodiny v době, kdy se rozhodli pod podlahu právě přestavovaného mlýna vložit obnošené oblečení a boty svých dětí, byla následující: měli čtyři dcery, z nichž nejmladší bylo šest let, a živůtek jí už byl pravděpodobně malý. Syna měli jediného, což není v dobách vysoké dětské úmrtnosti žádná záruka pokračování rodu, o jednoho přišli před rokem, takže pravděpodobně toužili po dalším. Je možné, že Kateřina Zíková měla nějaké zdravotní problémy nebo prodělala potrat, což by vysvětlovalo čtyřletý odstup mezi narozením dcery Kateřiny a syna Josefa Antonína na místo obvyklého dvouletého. Snad si tedy přáli zajistit zdraví a prosperitu rodiny, možná dokonce chtěli po řadě dcer do mlýna přilákat syna. Pokud toto bylo cílem tohoto magického úkonu, zdá se, že zafungoval. Mlynářka Kateřina Zíková byla buď těhotná již v době rekonstrukce, nebo počala bezprostředně po ní a v roce 1781 se jí narodil syn František, který se dožil dospělosti a převzal nájem Panského mlýna.

Věřím, že se nejedná o jediný případ záměrného uložení oblečení a obuvi s magickým podtextem na našem území. Známé jsou nálezy bot např. z Prahy nebo Pardubic, oděvů pak z Žerůvek na okrese Olomouc, ale většina z nich je historiky považována za náhodně ztracené, nikoli záměrně uložené. Pravděpodobně ještě daleko více jich je v okamžiku nálezu považováno za bezcenný odpad a zlikvidováno spolu se stavební sutí nebo s odporem spáleno, čímž se ale majitelé připravují o jedinečnou možnost nahlédnout blíže do lidských osudů těch, kteří v jejich domě bydleli před nimi.

I současní majitelé po sobě nechávají při opravách ochranné a stavební obětiny. Pod výše zmíněný opěrný pilíř při jihovýchodním nároží bylo uloženo vejce s nadepsaným letopočtem 2009 a mariánskými symboly a při výměně prahu u hlavních vchodových dveří v severním průčelí v roce 2013 byl na rubovou stranu nového dubového prahu vyryt christogram IHS a letopočet MMXIII.

Poznámky:

¹⁾ Další informace a fotografie jsou na kartě mlýna. Viz [cit. 16. 3. 2018]. Dostupné z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/objekty/detail/33-pansky-mlyn>

²⁾ Desky zemské 9 C 27.

³⁾ SOA Praha, Matriční kniha narozených (1639 – 1686), kniha Bubovice 01, s. 22.

⁴⁾ To, že roubená část mlýna sloužila jako sýpka, víme z inventáře - viz SOA Třeboň, Dominikální pozemková kniha mlýnů, hospod a dominikálních chalup, číslo knihy 11, inventární číslo 13, sign. Březnice 124, IV 1/1,5. Datace je vymezena archiváliemi, které předcházejí a následují za tímto inventářem v knize. Inventář vznikl buď v roce 1771, nebo 1772, pravděpodobně v souvislosti se změnou nájemce mlýna.

⁵⁾ Druhý soubor nálezů pochází z roku 2014, kdy bylo nutné vyměnit třetinu vazného trámu ve východním štítovém průčelí (obr. 1, modrá šipka). V jihovýchodní části půdy se musela vyříznout podlaha o rozměrech 2 x 1 m. Zde, v zásypu slupek od obilí, bylo nalezeno mnoho různorodých předmětů. Například střenka zavíracího nože, keramické střepy, prkénko ze štoudve nebo závora dřevěného zámku.

⁶⁾ Údaj k roku 2013.

⁷⁾ SOA Třeboň, Velkostatek Starosedlský Hrádek, Smlouva s hrádeckým emfyteutickým mlynářem o změně povinností vůči vrchnosti v souvislosti s robotní abolicí, Spisy, inv. č. 58, sign. III 2/3. Smlouva byla ve Vídni potvrzena až v roce 1779.

⁸⁾ Dendrochronologický průzkum proběhl na podzim 2009. Sýpka byla někdy ve druhé polovině 19. století adaptována na dvě obytné místnosti s jedním vstupem z mlýnice. Adaptaci lze datovat pouze typologií bambulkových závěsů oken a dveří.

⁹⁾ SOA Praha, Sběrka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, Bubovice 04, Bubovice 05, Bubovice 05a, Tochovice 01, Tochovice 04, Tochovice 11, Tochovice 12.

CESTAMI KRAJÁNKŮ ANEB CESTY, KTERÉ VEDOU K POZNÁNÍ 300 VODNÍCH PROVOZŮ OKRESU TACHOV

Zdeněk Procházka

Referát, přednesený na semináři Vodní mlýny VI ve Vysokém Mýtě byl vlastně upoutávkou na druhý díl publikace „Cestami krajánek aneb putování po mlýnech a vodních provozech na Tachovsku a Stříbrsku“. Cílem tohoto příspěvku je tento projekt a jeho výsledky v krátkosti přiblížit.

Projekt se týká okresu Tachov v rozsahu jeho současných hranic. Hlavní vodní tepnou této oblasti obohacenou vodami četných přítoků je řeka Mže, jejíž vody směřují do Labe a dále do Severního oceánu. Pohraniční část tachovského okresu, který sousedí s Německem, je protkána sítí potoků, které obohacují Dunaj a s ním plynou do Černého moře. V minulosti pracovalo na popisovaném území více než 300 vodních provozů. Jejich skladba byla velice pestrá a využití různorodé.

Největší počet vodních provozů bylo využíváno jako klasické **moučné mlýny**. Již v roce 1379 se objevují nejstarší písemné zmínky o mlýnech v této oblasti, které ležely na Hadovce mezi Stříbrem a Bezdružicemi. Středověké zápisy o mlýnech jsou známy i z větších měst regionu, především Stříbra, Plané a Tachova. Ačkoliv můžeme předpokládat, že síť mlýnů byla již ve středověku poměrně hustá, zprávy o nich jsou spíše vzácností. Na konci 18. století existovaly již nejméně tři čtvrtiny mlýnů z těch, které se dochovaly do roku 1945. Ideálním podkladem, z něhož je možné zjistit počet vodních mlýnů v 1. polovině 18. století, jsou mapy stabilního katastru, které byly pro Tachovsko vyměřovány v letech 1837–1838. Na nich je již zaznamenáno 90 % mlýnů a dalších vodních provozů položených na popisovaném území z těch, které jsou obsaženy v katalogu připravované práce. Využití vodních provozů se v průběhu jejich existence často měnilo, mlýny byly přestavovány na hamry a po ukončení železářské výroby se měnily v brusírny a leštírny skla, aby se nakonec některé vrátily ke svému původnímu využití. Z tohoto důvodu je těžké či spíše nemožné sumarizovat přesné počty jednotlivých vodních provozů. Přes tyto potíže je možné uvést, že z 300 katalogizovaných provozů pracovalo po většinu své existence 220 jako moučné mlýny. Zajímavé a nejasnostmi opředené jsou tzv. **tabákové mlýny**, v nichž se zpracovával tabák. Tato zařízení skutečně existovala, v popisované oblasti jsou známy 2 provozy, které se jmenovaly Tabakmühle, ale ani u jednoho z nich nemáme tuto výrobu prokázanou historickými prameny.

Vodní kola sloužila také provozům **papíren**. Na Tachovsku jich pracovalo nejméně šest. Nejznámější je papírna v Michalových Horách, která byla v provozu od roku 1656

až do roku 1950. Byla také jedním ze dvou vodních provozů, které na Tachovsku držela česká rodina. To mělo nakonec i ten důsledek, že historická budova papírny stále stojí a obývají ji členové rodiny Altmanů, kteří ji drželi i před rokem 1945. Na Tachovsku je to jediný případ, němečtí majitelé zbývajících provozů byli bez výjimky odsunuti po roce 1945. Další historické papírny stály nedaleko Michalových Hor u Kořene a Cebivi. Historická papírna pracovala také na okraji Stříbra a v pohraniční lokalitě Střeble. Sporná je existence šesté papírny, která měla pracovat nedaleko Lesné.

Dalšími provozu, které byly odkázány na vodní energii, byly **hamry**. Ty v regionu vznikaly od 2. poloviny 18. století v souvislosti se zakládáním vrchnostenských železáren. Na popisovaném území jich pracovalo asi 24. Železárny byly zakládány především v hraničním hvozdu, který poskytoval dostatek dřeva i bystřiny, jejichž voda se dala využít k jejich pohonu. Největší počet hamrů, šest až devět, pracoval při vrchnostenské železárně v Lučině, kterou na horním toku Mže založili kolem roku 1744 tachovští Windischgrätzové. Další tři až čtyři hamry stávaly u broumovské železárny na Hamerském potoce, jež byla založena rovněž v roce 1744 Zikmundem Haimhausenem, majitelem panství Chodová Planá. Do železářského podnikání se v údolí Frauenthalu pod Přimdou pustili také velkodvořští Kolowratové, kteří tu v roce 1725 založili železářnu. Železo odtud se zkujňovalo a dále zpracovávalo ve čtyřech hamrech položených v okolí železárny. Na železářnu navazovala také kaskáda pěti až šesti hamrů v Hraničkách položených na Hraničním potoce. Pozadu nezůstali ani plánští Nostitz-Rieneckové, ti dali v roce 1838 vybudovat železářnu s vysokou pecí při soutoku Mže s Hamerským potokem. Také zde stával velký hamr a při něm další 2 menší hamry. Hamry stávaly také blíže Halže, Svojšína, Stráže nebo Šipína.

Dalším významným průmyslovým odvětvím soustředěným do pohraničního hvozdu – Českého lesa – bylo **sklářství**. Zde se vodní energie využívala například u stoup k drčení křemene a později hlavně k pohonu zušlechťovacích provozů, které zpracovávaly skleněné tabulky a tabule plochého a zrcadlového skla. Pozoruhodné sklářské provozy - **leštírny a brusírny skla** - pracovaly na pohraničním panství Waldheim. Některé z devíti provozů se zachovaly v působivých zříceninách. Vede tudy i naučná sklářská stezka, na níž leží Malovcova leštírna, která je známá dochovaným leštírenským strojem a dalším zařízením, které tento stroj pohánělo. Zřícenina byla odhalena a zastřešena. Další zušlechťovací provozy pracovaly při sklárnách ve Střebli, Kolerově Huti i na dalších místech. Ze železáren na sklárny byly přebudovány i 2 velké vrchnostenské provozy v Lučině a ve Frauenthalu pod Přimdou. V této souvislosti byly z hamrů na brusírny a leštírny skla přebudovány i všechny hamry. Windischgrätzská železářna v Lučině byla na sklárnu přestavěna kolem roku 1866, kolowratská ve Frauenthalu v roce 1886.

Čtvrtým odvětvím, které zpracovávalo přírodní bohatství pohraničních lesů, byl dřevařský průmysl. V lesích při státní hranici pracovalo v 19. století a na počátku století dvacátého asi 10 velkých, většinou vrchnostenských **pil**. Mimoto jsou katry - pily na řezání prken - zmiňovány u velké části mlýnů. Nejznámějším a nejrozsáhlejším dřevařským podnikem byla kolowratská pila na Dianě, která vyráběla dřevěné domky a další stavby. Také ona však zcela zanikla.

Se dřevem bylo spojeno i další průmyslové odvětví, soustružnictví, které se na Tachovsku, především v okolí Tachova a v Tachově samotném začalo rozvíjet od poslední čtvrtiny 19. století. Některé **soustružny** byly zakládány nově, jiné vznikaly ze starších mlýnů. Jako soustružny byly využívány i 3 historické mlýny v Tachově. V soustružnách se také pracovalo s perletí, z níž se vyráběly nejen knoflíky, ale vybrušovaly se z ní i různé upomínkové předměty.

O **stoupách** byla zmínka již výše u skláren. Ve stoupách, (pochrech) se však nedrtily jen ingredience pro sklářský kmen. Zprávy se dochovaly i o tzv. kostěných nebo kostních mlýnech, kde se drtily kosti na kostní moučku. Tyto stoupy stávaly u Svatého Jana nedaleko Kočova a u Stříbra. Znamé jsou také zprávy o stoupách koželuhů, v nichž se z kůry získávalo tříslo k činění kůží. Jedna z nich, zmiňovaná v roce 1833, stávala u Plané, další „Lohmühle“ pracoval u Chodové Plané. Přímo v Plané stával stupník pro koželuhy poháněný běhacím kolem. Mimo samostatně vybudovaných stoup byla tato zařízení i součástí některých mlýnů, kde jsou ale zmiňovány jen náhodně.

Další okruh vodních provozů tvořily **soukenické valchy a barvírny**. Jedna z nejstarších barvíren byla založena na Úterském potoce v blízkosti Bezdržic, kde od roku 1714 pracovala vrchnostenská textilní manufaktura. Provoz byl opakovaně přestavován a nakonec sloužil jako mlýn. Nejstarší historickými prameny zmiňovaná valcha stávala u Plané. Od roku 1660 sloužila plánským soukeníkům, kteří ji tu s povolením vrchnosti vybuďovaly.

Zcela specifická zařízení poháněná vodní energií stávala v horním městě Stříbře, kde se celá staletí těžily se střídavými úspěchy olovené a stříbrné rudy. Přímo ve Stříbře sloužily některé původně moučné mlýny jako **mlýny rudné**. Vodní kola těchto mlýnů také poháněla tzv. míhadla, za jejichž pomoci byla čerpána voda z důlních děl. Speciálním důlním zařízením, které čerpalo vodu z dědičné štoly Prokop, bylo vodní kolo umístěné uvnitř dolu poháněné vodou přiváděnou z řeky Mže.

Pestrou řadu provozů poháněných vodou uzavírají malé **vodní elektrárny**, které se na Tachovsku objevují od počátku 20. století. K průkopníkům elektrifikace na Plánsku a Tachovsku patřil rod Haniků, původně mlynářů z Dolního Kramolína. V roce 1904 koupil Franz Hanika Panský mlýn v Plané a v témže roce tu vybuďoval malou vodní elektrárnu. Na elektrárny byly přestavěny i Kočovský mlýn a Schartelmühle. Od roku 1911 zásobovaly Hanikovy provozy elektřinou nejen Planou, ale i řadu okolních obcí.

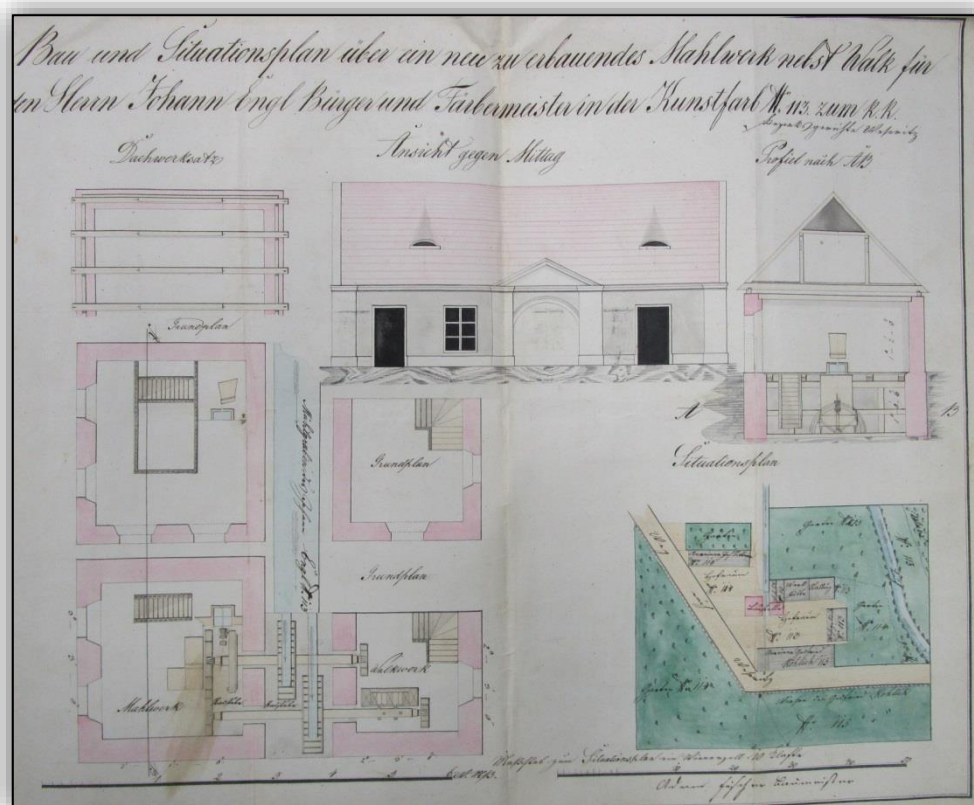
Další malé vodní elektrárny stály na Mži ve Stříbře i na dalších místech. Dnes pracují v místech několika bývalých mlýnů nově zřízené malé vodní elektrárny. K citlivě architektonicky ztvárněným stavbám patří malá vodní elektrárna, která stojí na místě Světeckého mlýna u Tachova vybudovaná v letech 2014–2015.

Pokud bychom chtěli vyhodnotit zachovalost staveb a zařízení vodních provozů v tomto pohraničním regionu zjistíme, že jejich stav je více než žalostný. Hlavním důvodem je skutečnost, že Tachovsko i Stříbrsko ležely v Sudetech, jejichž německé obyvatelstvo bylo odsunuto po roce 1945. Jak bylo již řečeno, byli vlastníky všech více než 300 vodních provozů, vyjma dvou, občané německé národnosti, kterým byly po roce 1945 jejich majetky bez výjimky zabaveny. Některé z mlýnů byly již v 1. polovině 20. století zastaralé a mlely občasně pro potřeby okolních sedláků nebo si tu mlynáři pouze šrotovali krmivo pro vlastní potřeby, případně vodní energie sloužila minimálně k osvětlení mlýna. Další mlýny, a nebylo jich málo, byly ještě ve 30. letech 20. století zmodernizovány. Po roce 1945 byli na vybrané, většinou dobře vybavené a funkční mlýny dosídlení čeští mlynáři z vnitrozemí, kteří se hned pustili do práce. Více než polovina mlýnů byla ale již v roce 1945 zrušena a jejich budovy s hospodářským příslušenstvím nabídnuty dosídlencům jen jako zemědělské usedlosti. Po komunistickém převratu v roce 1948 byla naprostá většina mlýnů na Tachovsku uzavřena. Nejodolnější a nejvytrvalejší mlynáři byli donuceni své mlýny zastavit na počátku 50. let 20. století. V některých mlýnech se ještě po nějaký čas šrotovalo pro potřeby státních statků a JZD. Převážná většina mlynářů, kteří byli nuceni přejít do zemědělské výroby a ke vstupům do státních statků a JZD, na nově nabytých a zaplombovaných mlýnech nevydržela. Odešli zpět do vnitrozemí nebo se věnovali jinému zaměstnání. Zařízení z opuštěných mlýnů bylo Fondem národní obnovy v nejlepším případě svezeno do centrálního skladu, odkud bylo prodáváno mlynářům do vnitrozemí. Většina však skončila ve šrotu jak je patrné ze zápisů úředníků Fondu národní obnovy a likvidačních komisí. Ti také často sdělují, že zařízení mlýnů bylo rozkradeno. Po vyrabování byla většina opuštěných mlýnů zbořena. Z asi 220 mlýnů se dochovalo sotva 20 staveb s mlýnicemi, v nichž se ojediněle dochovaly zbytky mlýnské technologie. Z více než stovky mlýnů zbývají sotva patrné zříceniny. Je ale několik málo výjimek. O papírně v Michalových Horách byla již řeč. Za zmínku také stojí Lorencův mlýn na Hamerském potoce u Chodského Újezda. Zde pan Rudolf Pták, jehož otec mlynář mlýn v roce 1945 dosídlil, ještě dnes šrotuje obilí pro dobytek na stolici vyrobené firmou Jos. Prokopa synové z Pardubic a budovy mlýna udržuje v dobrém stavu. To je však jedna z mála výjimek. Pamětníci staré mlynářské slávy a mlynářské rody, které známe ze sousedního okresu Domažlice a vnitrozemí Čech, zde nejsou. Potomci mlynářských rodin odsunutých do Německa jsou v naprosté většině nedohledatelní a sotva se u nich dnes najde nějaká zažloutlá fotografie jejich bývalého mlýna.

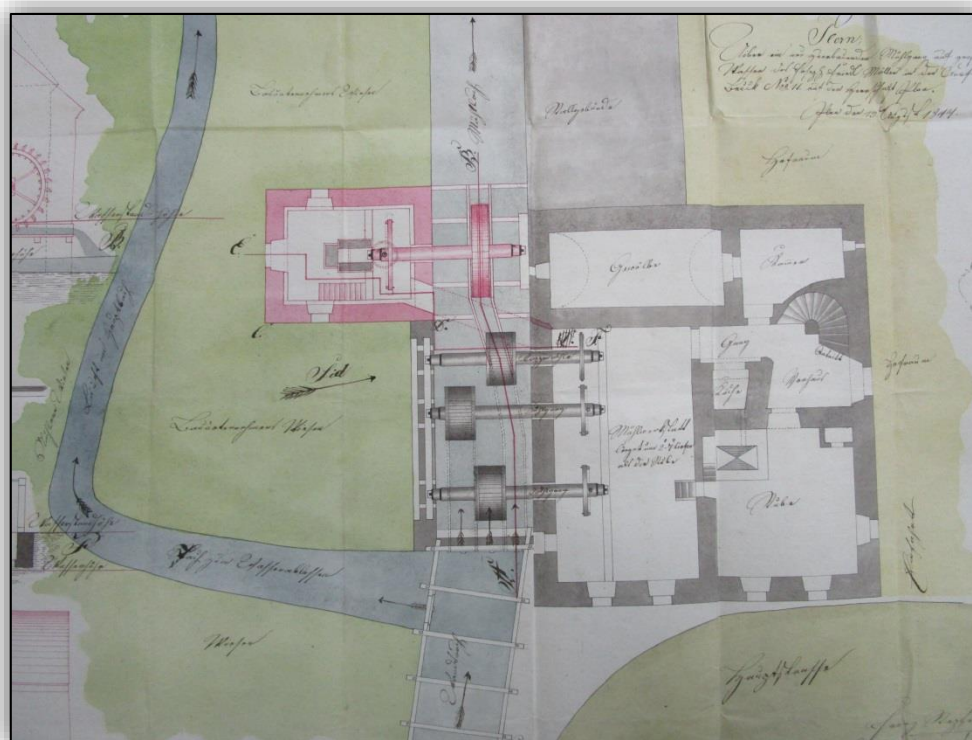
V uplynulých deseti letech se zájem o polozřícené nebo zaniklé mlýny začíná zvyšovat i na Tachovsku. Některé mlýny se již před lety změnilly na rekreační objekty, tyto úpravy však byly většinou značně necitlivé. Často bylo také jejich zdivo použito ke stavbě chat nebo celých chatových kolonií. V posledních letech se ale objevují zapálení nadšenci typu Jana Skočíka, který koupil rozlehlý a opuštěný Trnový mlýn u Chodského Újezda, v němž chce zřídit muzeum historických automobilů a do mlýnice umístit historické turbíny a další mlynářské vybavení. Mimo Trnového mlýna koupil ještě sousední Habermühle, jehož základy vykopal a celý mlýn se chystá rekonstruovat dle staré fotografie. Stejně tak jeho kolega získal v roce 2016 sousední Broumovský mlýn, jehož zříceniny rekonstruuje do původní podoby. K tomu mu slouží plán mlýna z roku 1862, který autor tohoto příspěvku našel ve Státním okresním archivu v Tachově. To jsou pravděpodobně příklady nejpůsobivější, nikoliv však jediné. Pravdou ale zůstává, že nám o mlýnech z Tachovska prozradí dnes více bohatý archivní materiál než jejich pozůstatky v terénu, které jsou sice romantické, ale mlčenlivé.

Materiál, který autor shromažďoval dlouhá leta při práci v terénu i v badatelných archivu, bude uspořádán do trojdílné publikace nazvané „Cestami krajánek anebo putování po mlýnech a vodních provozech Tachovska a Stříbrska“. První díl bude věnován řece Mži a 50 vodním provozům, které na ní pracovaly (vyjde v roce 2018). Druhý díl (vyšel v roce 2017) je věnován levostranným přítokům řeky Mže, mezi nimiž vynikají svými romantickými údolími především Úterský potok, Kosí potok a Hamerský potok. Zde je popsáno na 90 provozů. Třetí díl vyjde nejpozději v roce 2019, bude věnován pravostranným přítokům řeky Mže, mezi nimiž vévodí Úhlavka a její přítoky s cca 50 vodními provozy. Dále jsou tu popsány vodní provozy položené na potocích v Českém lese, které odtékají přes státní hranici do Německa. V tomto díle bude popsáno více než 160 vodních provozů. Pro publikaci byly vyrobeny speciální mapy významných vodních toků s vyznačenými mlýny a mapa vodních toků na okrese Tachov. Vodní provozy jsou popisovány vždy od pramene vodního toku k jeho ústí do Mže nebo do jiného významnějšího přítoku Mže. Publikace jsou doplněny stovkami archivních plánů, map, historických fotografií i současných terénních náčrtů a fotodokumentace. Publikace vychází v Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích.

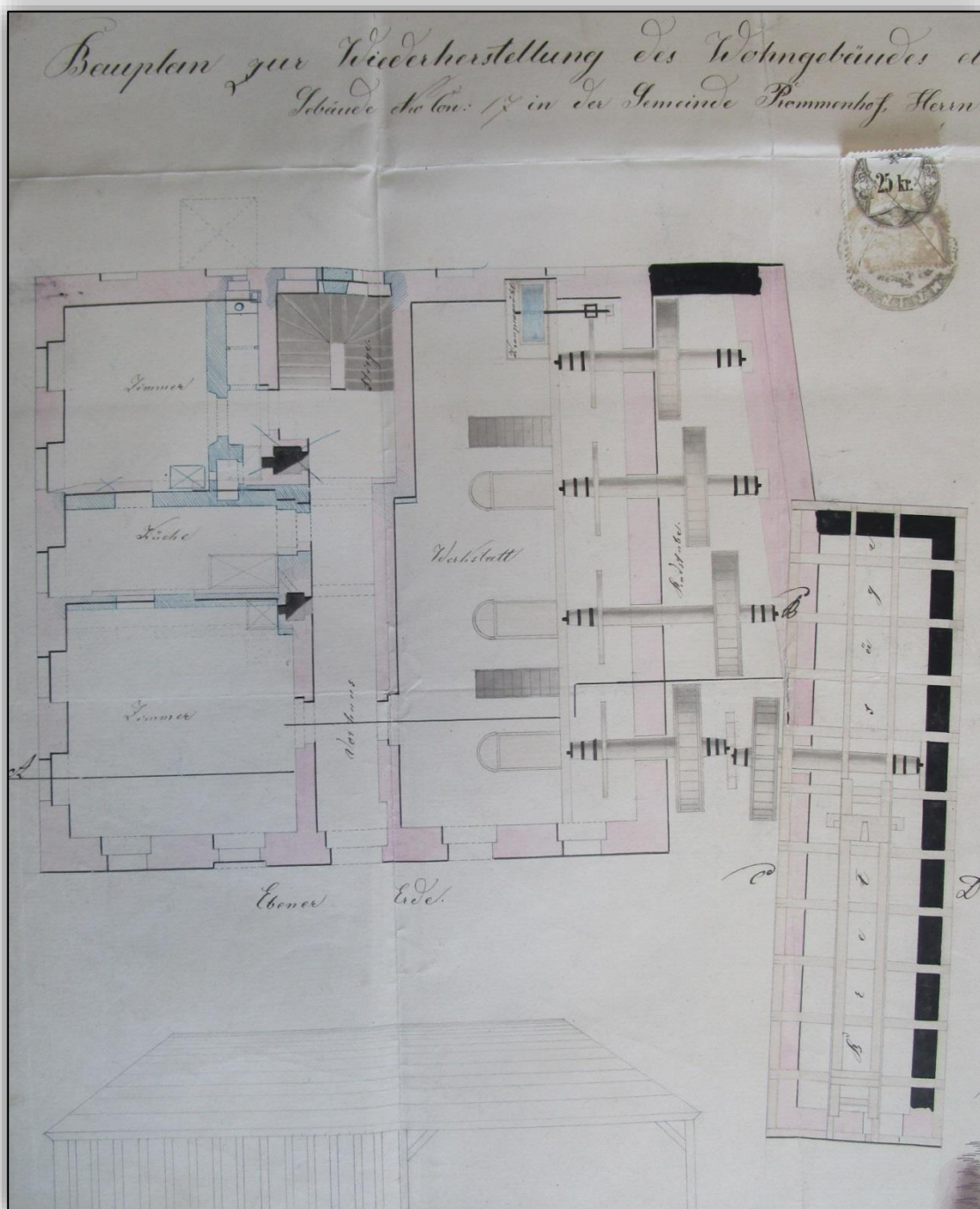
www.nakladatelstvi-cl.cz, zdenek.prochazka@nakladatelstvi-cl.cz

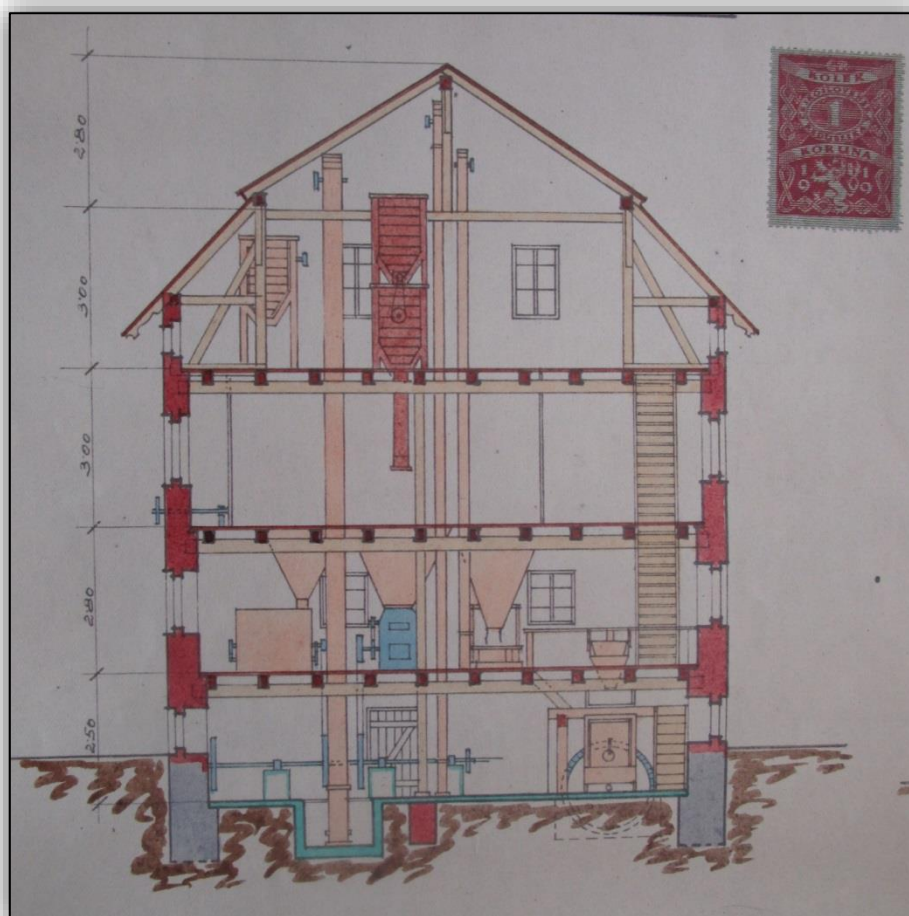
Obr. 1. Barvírna, bývalé čp. 136 na Úterském potoce u Bezdržic (TC), plán budovy s valchou a mlýnským složením a barvírnou z roku 1852. (SOkA Tachov)

Obr. 2. Brodský mlýn na Hamerském potoce čp. 71 (TC). Plán z roku 1844 týkající se dostavby nového mlýnského kola na střední vodu, které mělo pohánět jednoduché mlýnské složení. (SOkA Tachov)

Obr. 3. Broumovský mlýn, bývalé čp. 17 na Hamerském potoce (TC), plán mlýna a přilehlé pily z roku 1862 (SOKA Tachov). Podle tohoto plánu dnes jeho nový majitel obnovuje zřízení mlýna do původní podoby.

Obr. 4. Lorencův mlýn na Hamerském potoce čp. 108 (TC), plán na přestavbu mlýna z roku 1921, jehož budova i zařízení je částečně dochováno. (SOka Tachov)

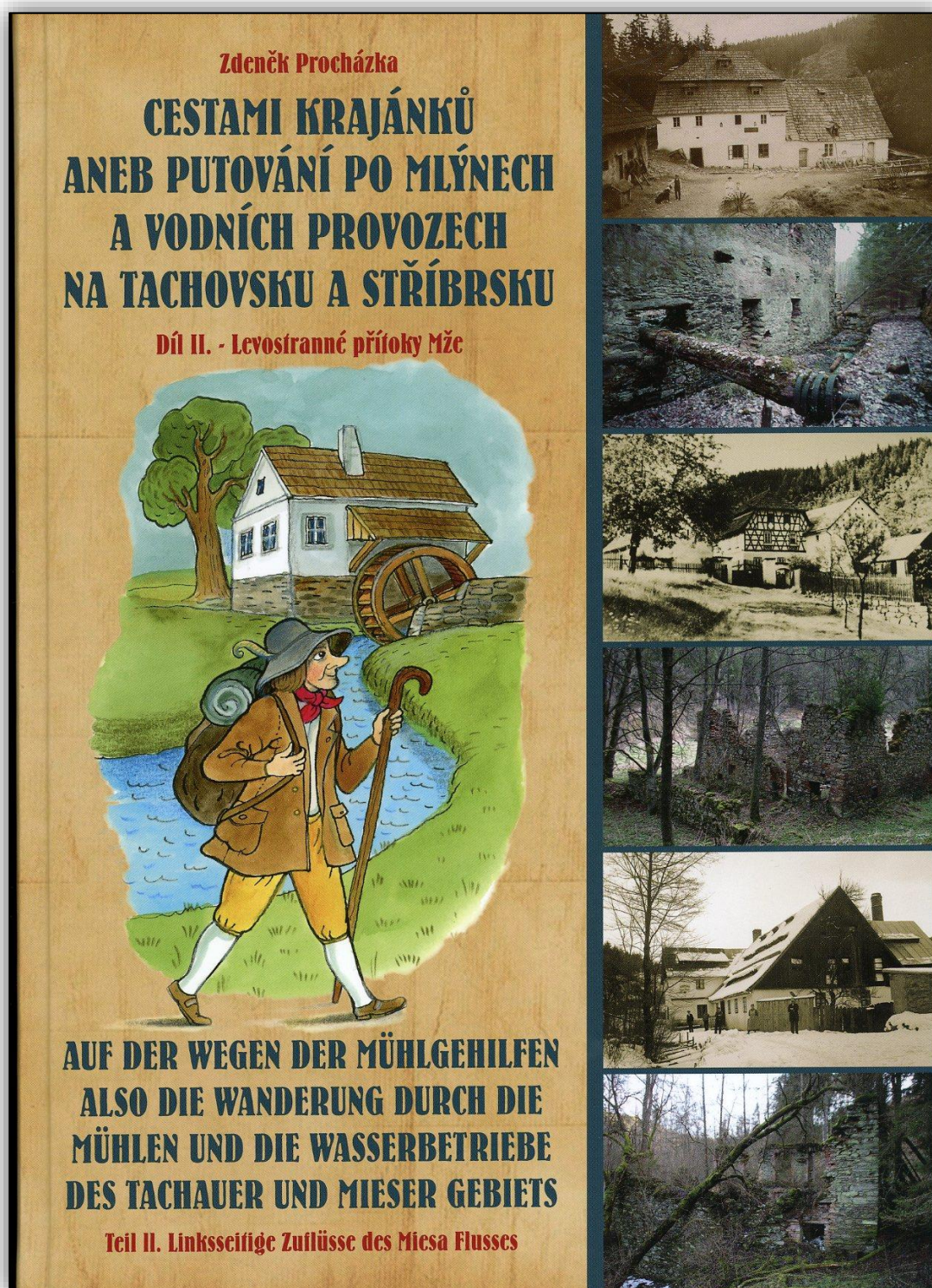
Obrázek č. 5: Lorencův mlýn čp. 108 (TC), Rudolf Pták tu ještě dnes šrotuje krmivo pro dobytek na původní válcové stolici. Jedná se o jediný mlýn na okrese Tachov, v němž jsou dochovány části funkčního zařízení (foto Z. Procházka 2016)

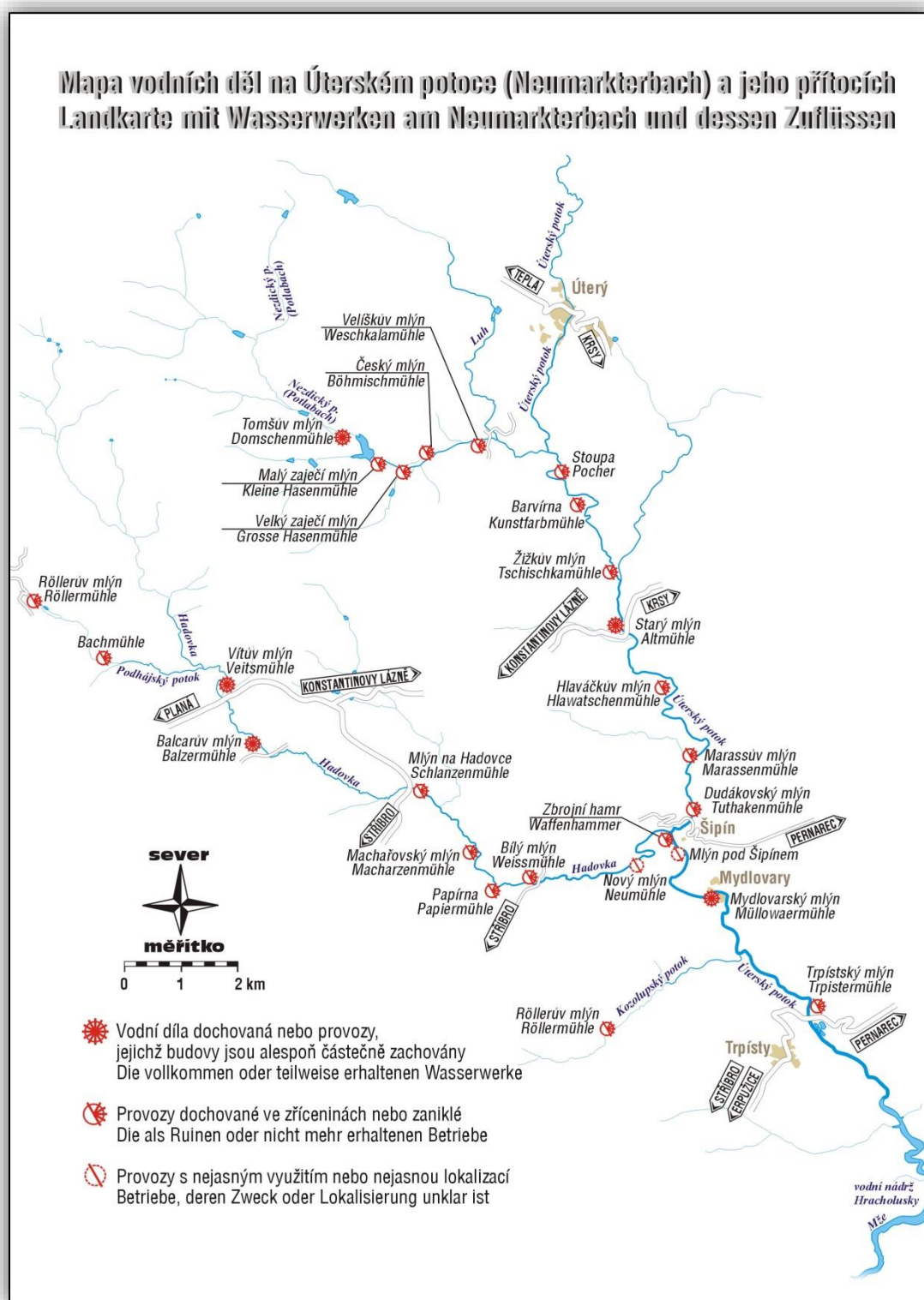
Obr. 6. Kunhacklmühle, bývalé čp. 26 u Michalových Hor (TC) patří k nemnoha dobře dochovaným zříceninám mlýnů na okrese Tachov. (foto Z. Procházka 2008)

Obr. 7. Zříceniny Zechmühle u Stříbra, bývalé čp. 476 (TC). Zbytky kovové konstrukce vodního kola. (foto Z. Procházka 2012)

Obr. 10. Obálka druhého dílu knihy Cestami krajánek.

Obr. 11. Mapa vodních děl na Úterském potoce vyhotovená pro druhý díl publikace Cestami krajánků.

CITLIVÁ RENOVACE HISTORICKÉHO STROJNÍHO ZAŘÍZENÍ (vodní turbíny a převodové výstroje Riegrova mlýna čp. 47 v Mikulovicích na Jesenicku)

David Veverka

Vodní turbína

Francisova kašnová horizontální turbína s tzv. mokrým kolenem byla vyrobena mezi léty 1905 až 1907 ve spolupráci dvou strojíren na Jesenicku: Haßmann - Ondřejovice a Tlach und Keil (pozd. Quissek und Geppert) Latzdorf – Javorná. Turbína je v několika konstrukčních detailech ojedinělá, kupříkladu řešením regulace a řadí se proto mezi hodnotné stroje dosud dochované v ČR. Vše bylo po letech chátrání a devastace ve špatném stavu. Cílem projektu bylo zařízení citlivě opravit (reparovat) takovým způsobem, aby byla zachována jeho maximální autenticita a zároveň ho plnohodnotně provozovat při současných požadavcích. Turbína tak dnes slouží pro výrobu elektrické energie o instalovaném výkonu 15 kW, občasný pohon mlýnských strojů přes transmise a je součástí prohlídkového okruhu expozice mlynářství.

Metody citlivých renovací.

U historického zařízení doporučuji vyměnit pouze nenávratně opotřebované (neopravitelné) součásti, které by bránily v bezvadném a bezpečném provozu. Nové díly by měly být z autentických materiálů, zachován původního tvar, profilace aj.

Mnohokrát jsem se bohužel setkal s případy oprav historických strojů (ponejvíce vodních elektráren, ale i v některých památkově chráněných objektech), kde bylo zařízení sice renovováno do funkčního stavu, avšak nevhodnými metodami a přístupem částečně znehodnoceno.

Nejvíce dochází k úplné výměně původních ložisek kluzných s kroužkovým mazáním za ložiska valivá s moderními domky a tím i velkému zásahu do hodnotného kompletu. Řešením je demontáž, důsledné odřezání, vyčištění vnitřních částí původních ložisek, oprava a nakonec konzervace či povrchový nátěr odpovídající původnímu. V případě opotřebení vyměnitelných pouzder uvnitř ložiska necháme zhotovit odlitek z bronzu s využitím původního kusu jako modelu (s přitměleným přídavkem na obrábění). Následuje důkladné obrábění odlitku na přesně požadované hodnoty a osazení na místo původního pouzdra. U jednodušších pouzder odpadá odlití složitých tvarů (možno obrábět přímo z kusu bronzového materiálu). U ložisek ve spodní části s nevyměnitelným pouzdem lze obrobit speciálně uvnitř místo pro osazení bronzové vložky, ta se dovnitř pevně osadí (např. pomocí bronzových kolíků) a obrobí následně

na přesno. Dále je možné využít rychlou a levnou metodu, tzv. lití roztaveným ložiskovým kovem (starý způsob), nebo použití moderní speciální ložiskové směsi vylitím a zatuhnutím za studena. U obou zmíněných metod je třeba opotřeбенé pouzdro nebo celý spodní díl ložiska utěsnit po okrajích a vložit dovnitř kousek hřídele s hladkým, nejlépe mastným, zaolejovaným povrchem. Hřídel musí odpovídat původnímu průměru a musí být zvednutý od spodního okraje pouzdra o rozměr opotřeбенí! Poté se prostor vylije, směs postupně zatuhne. Modelový kus hřídele půjde opatrně vyklepnout ven a následně proběhne úprava zaškrabáním, odstranění přebytečného materiálu a poslední vyčištění. Po zpětné montáži ložisko může sloužit dále. Záleží taktéž na správné funkci mazacího kroužku, který by měl být přesně kulatý a jeho pant i zámek se při provozu nerozpojoval. Též nutno volit správný druh i hustotu oleje a před doplněním maziva musí být ložiska velmi důkladně vyčištěna, kupříkladu technickým benzinem. Do kroužkomazných ložisek nikdy nadávat vazelínu.

Znehodnotit historické zařízení dokáže výměna litinových dílů za kovové svařence. Přitom původní díly svojí funkci plní dobře a jsou více stabilní, nežli ocelový díl sestavený z mnoha kusů. Jejich jednoduché restaurování vyjde značně finančně příznivěji, než výroba nových dílů.

Nahrazování původních převodů a regulátorů novými má za následek úplné znehodnocení zařízení. Staré stroje fungují při správné údržbě dobře a při doplnění moderními prvky, sensorovými a řídicími systémy mohou dále plnit svojí funkci. Původní ploché řemenice pracují v kombinaci s umělým novodobým řemenem bezproblémově, s menšími ztrátami nežli klínový řemen. Pokud ale majitel chce vyměnit zařízení kupříkladu pro snížení mechanických ztrát a zvýšení rentability soustrojí, je alespoň vhodné toto zařízení nezlikvidovat a po opatrné demontáži umístit někde v prostoru nebo v blízkosti, případně alespoň základně očistit a nakonzervovat. Jedná se o hodnotné mechanismy, které mají mimořádné strojírenské nebo řemeslné zpracování.

Nenávratně opotřeбенé hřídele mnohdy nezbyvá než kompletně vyměnit, určitým řešením může být oprava speciálními návary nebo nanesení superlepidel (epoxidmetaly) a následné povrchové upravení, nebo obrábění.

Při doplňování moderními sensorovými systémy pro měření, vyhodnocování a ovládání je nutné nedělat razantní a nenávratné zásahy do původních materiálů. Zle tak využít například pro umístění senzoru měření otáček svěrného kroužku kolem hřídele, snímač teploty ložiska vést otvorem původní maznicí atd.

Oběžná kola a ostatní součásti vodních turbín jsou samostatnou kapitolou. Zkorodované díly a dokonce i celá oběžná kola, tj. jejich lopatky se dají metodou belzonování, nanášení a následnou úpravou epoxidmetalových směsí opravit a zanechat tak původní komplet, bez nutnosti složité a drahé výroby. Tato moderní metoda je při opravách starých turbín rozšířená u nás i v zahraničí.

Převodová výstroj od vodního kola – transferované historické součásti.

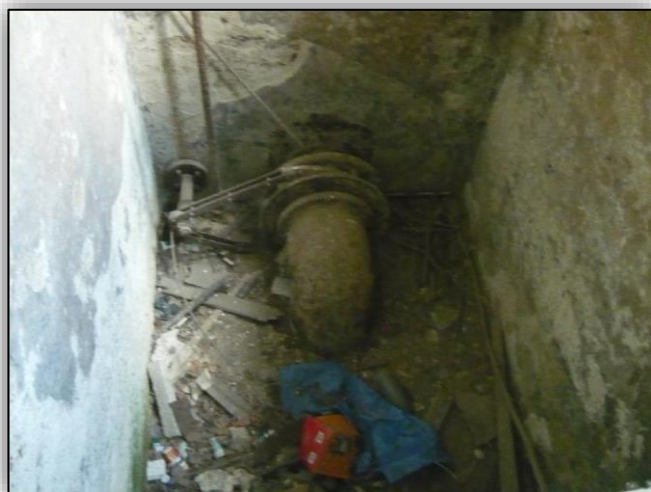
Z převodů se dochovala na místě jen poškozená transmise. V 70. letech 20. stol. byla změněna částečně i stavební dispozice v prostoru.

Nejprve byl proveden průzkum přímo na místě, poté prostudovány archivní záznamy a dochované plány strojního zařízení mlýna. Z těchto materiálů se dalo vycházet tak, aby osazení nových převodů co nejvíce odpovídalo původnímu stavu.

K dispozici byly transferované a zachráněné součásti z několika mlýnů a provozoven (pastorky, čelní litinové paleční kolo, řemenice, spojka, kroužkomazná ložiska Sellersovy soustavy atd.), které již dnes neexistují vůbec, nebo byl záměr z objektů odstranit jejich vnitřní technologické vybavení.

Po návrhu, výpočtech a měření bylo nutno nejprve prostor stavebně upravit do původního stavu, například opravit nebo postavit transmisní patky pro ložiskové uložení atd. Na jednotlivých součástech převodů byly provedeny nejprve opravy a renovace výše zmíněné, odrezování, čištění, konzervace sp. prostředky, nebo nátěr barvou. Následovala složitá montáž a usazování. Bylo zhotoveno nové vodní i paleční kolo. Nakonec proběhlo důkladné zcentrování a seřizování, doplnění maziva a několik zkoušek v chodu.

Převodová výstroj je dnes plně funkční a pohání kromě restaurovaných mlýnských strojů i historické dynamo pro výrobu osvětlovacího proudu pro muzejní expozice.

Obr. 1. Pohled na turbínu před renovací.
Foto M. Pekárek, 2014.

Obr. 2. Celkový pohled na turbinovou kašnu před renovací. *Foto M. Pekárek, 2014.*

Obr. 3. Pohled na vnější část turbíny s výstupní hřídelí a ložiskem. *Foto M. Pekárek, 2014.*

Obr. 4. Francisova turbína po repasi a opravách do funkčního stavu. *Foto D. Veverka, 2017.*

Obr. 5. Detail kluzného kroužkomazného ložiska po citlivém repasování. Doplnění senzory k měření teploty a otáček. *Foto D. Veverka, 2017.*

Obr. 6. Pohled na turbínu shora z okraje kašny. *Foto D. Veverka, 2017.*

Obr. 7. Francisova turbína po repasování a opravách do funkčního stavu. (foto D. Veverka, 2017)

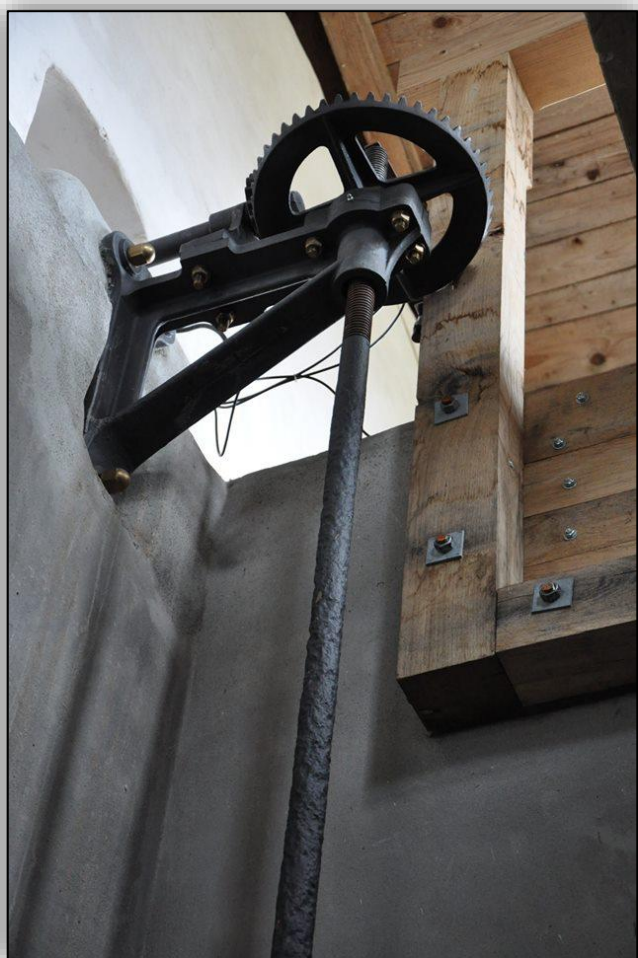
Obr. 8. Detail rozvadčících lopatek, pod nimi je oběžné kolo turbíny. (foto D. Veverka, 2017)

Obr. 9. Nový asynchronní generátor o instalovaném výkonu 15 kW s konstrukcí upravený tak, aby zařízení nenarušovalo esteticky prostor historické elektrárny. (foto D. Veverka, 2017)

Obr. 10. Detail generátoru i napívací konstrukce celkově upravené tak, aby zařízení nenarušovalo prostor historické elektrárny. (foto D. Veverka, 2017)

Obr. 11. Ojedinělé konstrukční řešení regulace tur-bíny. (foto: D. Veverka, 2017)

Obr. 13. Převodová výstroj, popis viz obr. 12. (foto: D. Veverka, 2017)

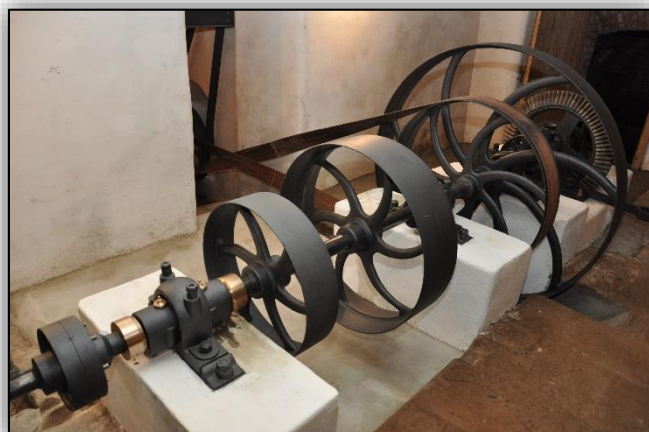
Obr. 12. Převodová výstroj (paleční soukolí boční a čelní předlohové, hlavní transmisse s řemenicemi a kluznými kroužkomaznými ložisky Sellersova typu, zubová posuvná spojka, Wattův kulový odstředivý regulátor s třecí brzdou k pojistnému brzdění transmisse při překročení kritických otáček). (foto D. Veverka, 2017)

Obr. 14. Detail převodů. (foto: D. Veverka, 2017)

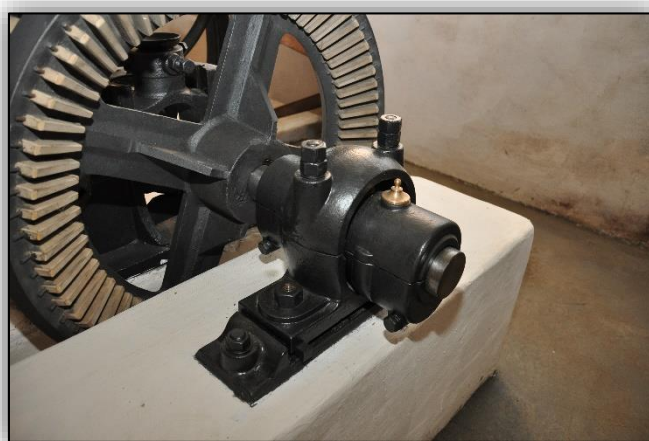
Obr. 15. Detail převodů. (foto: D. Veverka, 2017)

Obr. 16. Detail transmise. (foto: D. Veverka, 2017)

Obr. 17. Detail transmise. (foto: D. Veverka, 2017)

Obr. 18. Detail ložiska. (foto: D. Veverka, 2017)

Obr. 19. Zubová spojka ovládaná pákou. (foto: D. Veverka, 2017)

Obr. 20. Repasované historické dynamo. (foto J. Svatoš, 2017)

HYDROLOGICKÉ A ENVIRONMENTÁLNÍ ASPEKTY VÝZNAMU NÁHONŮ VODNÍCH MLÝNŮ A PŘÍBUZNÝCH HISTORICKÝCH VODNÍCH DĚL V KRAJINĚ

Jan Unucka, Ivo Winkler, Dušan Židek, Jan Šrejber, Vladimír Fárek, Iva Ponížilová, Eva Svobodová, Petr Dobrovolný, Vít Voženílek, Rostislav Nétek, Martin Neruda, Marek Strachota

Jan Unucka svůj příspěvek zaslal, jeho text, původně určený pro jiné periodikum, ale bude muset projít náročnější redakční úpravou a proto bude umístěn až ve finální verzi.

Obsah

LUDEK ŠTĚPÁN – PRŮKOPNÍK ČESKÉ MOLINOLOGIE /19. 8. 1932 – 12. 5. 2017/ 2	
NĚKOLIK GLOS O MLÝNECH V ČESKÉ KRAJINĚ	10
DŘEVĚNÁ INDUSTRIALIZACE. PŘEMĚNA VODNÍCH MLÝNŮ A PIL V TEXTILNÍ TOVÁRNY NA PŘÍKLADU FRÝDLANTSKA	19
ČESKÉ MLYNÁŘSTVÍ VE STÍNU DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY	41
KRUPNÍK	56
VÝZKUM LINIOVÉHO OBJEKTU POD HRADEM NÍSTĚJKOU A MOŽNOSTI JEHO INTERPRETACE	66
VITÁČKŮV MLÝN ANEB JEPIČÍ ŽIVOT MLÝNA ZALOŽENÉHO V ROCE 1881 ...	75
DEPOT FRAGMENTŮ POZDNÉ BAROKNÍCH ODĚVŮ A OBUVI Z PANSKÉHO MLÝNA VE STAROSEDLSKÉM HRÁDKU	85
CESTAMI KRAJÁNKŮ ANEB CESTY, KTERÉ VEDOU K POZNÁNÍ 300 VODNÍCH PROVOZŮ OKRESU TACHOV	94
CITLIVÁ RENOVACE HISTORICKÉHO STROJNÍHO ZAŘÍZENÍ	106
HYDROLOGICKÉ A ENVIRONMENTÁLNÍ ASPEKTY VÝZNAMU NÁHONŮ VODNÍCH MLÝNŮ	113